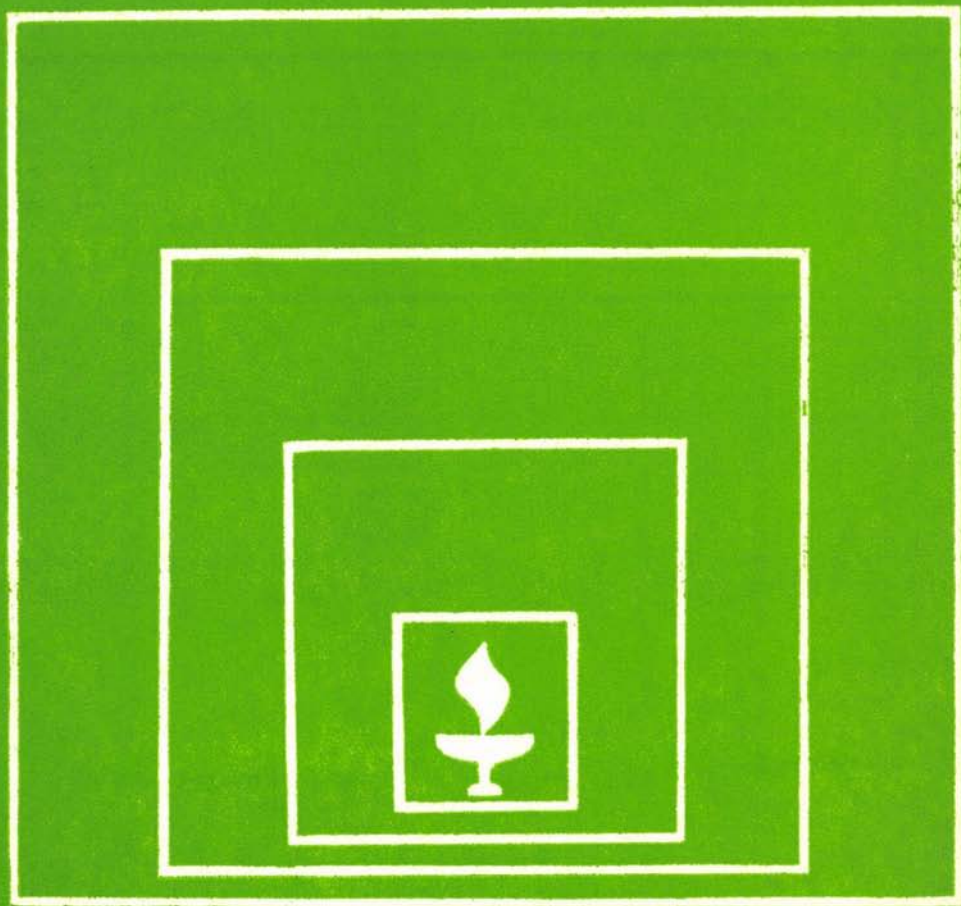

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ

91. ÉVFOLYAM ● 1985

2

ALAPÍTÁSI ÉVE 1861

KERESZTÉNY MAGVETŐ

91. évfolyam • 1985 • 2. szám

KOLOZSVÁR-NAPOCA

TARTALOM

Május 9 — a függetlenség és béke napja 69

TANULMÁNYOK

Dr. Szabó Árpád: A szinoptikus kérdés 71
Benkő Elek: Szentábrahám régi temploma 82
Dr. Erdő János: Jacobus Palaeologus az üldözött eretnek 87
Dr. Kovács Lajos: Jelentés az Amerikai Egyesült Államokban tett június 6. és
26. közötti látogatásról 100

SZÓSZÉK, — ŪRASZTALA

Benczõ Dénes: Pünkösdi diadal 103
Szász Ferenc: Nincs senkiben nagyobb szeretet (1—3) 105
Kászoni József: Cselekedjünk jót! 113
Kiss Károly és Kedei Mózes: Prédikációvázlatok 115

EGYHÁZI ÉLET — HÍREK 124

KÖNYVSZEMLE 130

Alapítási éve 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként. Szerkesztõ Bizottság: Dr. Kovács Lajos (elnök és felelõs szerkesztõ), dr. Erdõ János (felelõs szerkesztõhelyettes), dr. Szabó Árpád és Szabó Dezsõ (szerkesztõk), András György és Mikó Lõrinc.

Szerkesztõség: Kolozsvár-Napoca, Lenin út 9 — telefon: 1 52 71

Postacím: 3400 — Cluj-Napoca, B-dul Lenin nr. 9.

MAJUS 9 — A FÜGGETLENSÉG ÉS A BÉKE NAPJA

Május 9-e két nagy évfordulót jelez hazánk történelmében. Ehhez kapcsolódik népünk sok évszázados harcának eredménye: a függetlenség és a béke.

Szaznyolc évvel ezelőtt a bukaresti Parlament épületét többezres tömeg vette körül, amikor is a történelmi jelentőségű beszédében Mihail Kogălniceanu, akkori külügyminiszter kijelentette: „Legkevésbé sem kétkedem vagy félek a Nemzet Képviselője előtt kijelenteni: szabad és független nemzet vagyunk.“ Az ország törvényhozása által megszavazott függetlenséget azonban a harctéren kellett megvédeni. A nemzet hősei vívták csatáikat a függetlenségért Grivițanál, Plevnánál, Smîrdannál, Vidinnél és Rahovánál. A törökök is elismeréssel nyilatkoztak a román hadsereg harci teljesítményéről.

A függetlenség kivívása bizonyítja, hogy legyőzhetetlen ez a nép, amely hősiességgel küzd szabadságáért, szabadon akar élni és dolgozni.

A függetlenség mellett a béke a világ népeinek nem kevésbé megbecsült nagy kincse. A második világháború befejezésének és a béke kivívásának 40. évfordulóját ünnepli népünk május 9-én.

Negyven esztendeje annak, hogy a berlini Reichstag ormára kitűzték a győzelem zászlóját. Közel hat év leírhatatlan szenvedése után a szövetséges hatalmak előtt aláírták a feltétel nélküli megadás okmányát.

A győzelemnek az ára óriási volt. Ez alatt a hat év alatt a világ különböző részén elterülő 61 ország került a háború sodrába, s akár érdekből, akár belekényszerítetten végig kellett élje a pusztulás és pusztítás szörnyűségeit.

A román hadsereg 1944. augusztus 23-a után 260 napon keresztül vállalta a fasizmus elleni ádáz küzdelmet, a végső győzelemig. Elsősorban az ország területén, majd néhány szomszédos országban, mint Magyarország, Csehszlovákiában és Ausztriában harcoltak a román katonák. A román hadsereg 538 536 embert mozgósított, akik a Fekete-tengertől és a Maros vonalától Debrecenen, Budapesten és a Magas Tátrán keresztül Prágáig harcoltak a német fasizmus ellen. A román alakulatok részt vettek 3831 helység felszabadításánál, 53 város küzdelméinél, mintegy 169 822 katonát veszítve. Így a szovjet és a többi szövetséges hatalmak mellett aktív részesévé lett a győzelem kivívásának.

Romániának a fasizmus feletti győzelem kimenetelében vállalt szerepe nagy nemzetközi visszhangot váltott ki. Politikusok, diplomáták, tábornagyok, a világ rangos sajtó-organumai, történészek értékelték pozitívan a történeteket. Románia hozzájárulását az antihitlerista háborúhoz a kompetens fórumok mintegy 770 millió dollárba mérik, s ha ehhez a veszteséget is hozzáadjuk, 350 millió dollár összegben, akkor felmérhetjük, hogy ez az állam több mint 1 milliárd dollár anyagi áldozattal járult hozzá a győzelem kivívásához.

Hazánk minden állampolgára az alkotó lendület jegyében köszönti a két évfordulót, szoros egységben felzárkózva vezetői mellé az országos fejlesztési és jóléti tervek megvalósításában. Ma az a mély elégtétel hat át bennünket, hogy a második világháború után, különösképpen a

legutóbbi húsz évben a román nép olyan sikereket ért el az országépítés terén, melyek hazánkat a haladás és a civilizáció magas csúcsaira emelték.

Az ország haladó erői 1945-ben demokratikus forradalmi kormányt juttattak hatalomra, melynek vezetésével megkezdődött a háborúokozta károk felszámolása. A haladó erők tevékenysége nyomán 1947. december 30-án kikiáltották a köztársaságot, és így már semmi sem állott útjába az újabb történelmi fejlődési szakasz kibontakozásának. Ezen a téren két szakaszt különböztetünk meg: az első 1965-ig tart, a második pedig ettől az évtől napjainkig, melyet „Ceaușescu korszak” néven ismerünk.

Az első szakasz feladatai közé tartozott a fő termelőeszközök államosítása, a földreform és ezt követően a mezőgazdaság szövetkezeti átalakítása. Az új társadalmi rend alapját az össznépi tulajdonba vett termelőeszközök és az ember ember általi kizsákmányolása megszüntetése képezte

Az első szakaszban hazánk igen jelentős eredményeket ért el. A háborús károk felszámolása után megkezdődött az ország iparosítása. Az 1965. évi ipari termelés elérte az 1945. évi termelés tizenhét-szeresét. Ugyancsak 1965-ig befejeződött a mezőgazdaság szövetkezeti átépítése.

Az 1965. év új nyitást jelent az országépítő munkában. Az ipar fejlesztése továbbra is központi feladat maradt, de minőségileg sokkal magasabb fokon. Olyan komplex ipari termelés volt a cél, mely magas technikai színvonalon előállítja mindazt, amire az országnak szüksége van. Ennek során előtérbe kerültek a gazdasági hatékonyság, a munkatermelékenység, a termékek minősége, a saját erőforrások kihasználása, a termékek világpiacon való versenyképességének kérdései. Ugyanezek a problémák merültek fel a mezőgazdasággal kapcsolatban is.

Minden mezőgazdasági ágazatnál felmerült a beruházások ütemének magas szintre emelése, mert csak így lehet előre haladni és meggyorsítani közeledésünket a világ legfejlettebb országaihoz, s emelni egyben a lakosság életszínvonalát. Az elméleti megalapozás eredményeképpen az ipar 1984-ben hatszor annyit termelt mint 1965-ben. Az össztermelésből az ipar elérte a 60 százalékot. A mezőgazdaság az elmúlt évben az ország történetében a legnagyobb gabonatermelési eredményt érte el.

Mindezek a nagy teljesítmények szorosan kapcsolódnak Nicolae Ceaușescu államelnök nevéhez, akinek tevékenysége nyomán széleskörű demokratikus gazdasági átalakuláson ment át az ország. Népünk önmagát önmaga javára vezeti; képviselői minden vezetési fórumon a határozathozatal döntő tényezői.

A belpolitikával összhangban hazánk aktív külpolitikát folytat. Sikeraszúll az új gazdasági világrend megteremtéséért, az elmaradottság felszámolásáért, a békéért, a leszerelésért, a vitás kérdések tárgyalásos megoldásáért, a belügyekbe való be nem avatkozásért, az erőszakról való lemondásért.

Az Unitárius Egyház vezetői, lelkészei és hívei aktívan hozzájárultak az utóbbi negyven év nagy országépítő munkájához. Midőn megemlékezünk azokról, akik áldozatokat hoztak a függetlenségért, a szabadságért és a békéért, kinyilvánítjuk őszinte békevágunkat és állásfoglalásunkat Nicolae Ceaușescu államelnökünk kitartó és következetes békepolitikája mellett. Ennek odaadó szolgálatában köszöntjük május 9-én a két történelmi évfordulót, a magukat feláldozó hősöket, és vállaljuk, hogy tetteik szellemében tovább dolgozunk hazánk szebb és boldogabb jövőjéért.

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

A SZINOPTIKUS KÉRDÉS

A szinoptikus kérdés lényege a három első evangélium közti irodalmi kapcsolat mibenléte: hogyan lehet magyarázni a Máté, Márk és Lukács evangéliuma közti egyezések és különbségek figyelemreméltó, bonyolult kapcsolatát? A kérdést még inkább megnehezíti az a tény, hogy János evangéliuma nem osztozik velük mindezekben.

1. A probléma

a. A szinoptikus anyag tartalmát és elrendezését illetően az evangéliumok szorosan összefüggnek egymással. Jézus tevékenységének menetét hasonló módon mutatják be. Keresztelő János megjelenését összekötik Jézus keresztségével és megkísértésével, valamint nyilvános felléptével is. A passió-történetben bekövetkező haláláig Jézus csaknem kizárólagosan Galileában tevékenykedik és az ő nyilvános működését mindhárom evangélium ugyanabban a sorrendben mondja el. Jézusnak Jeruzsálembe való menetelét, ottani ténykedéseit, perét szintén hasonló módon írják le. Mindhárom a keresztfeszítés és a feltámadás történeteivel fejeződik be. Máténak és Lukácsnak sokkal bőségesebb anyaga van, de Jézus munkásságának megrajzolásában a három evangélium ismét csak találkozik. És ezt úgy teszik, hogy nem adnak egy folytatólagos életrajzot, nem Jézus alakját próbálják megfesteni, sokkal inkább az ő szavairól és tetteiről adnak számot egészen mindennapi nyelven, a hatással együtt, amelyet azok tettek.

A szinoptikusok Jézus-ábrázolása a hagyomány- és mondás-gyűjtemény nagy sokaságú egyedi, önálló darabjaiból tevődik össze, amelyek gyakran minden idő- és térbeli összefüggés nélkül vannak egymás mellé helyezve. Ugyanakkor vannak olyan részek is, amelyek megegyeznek, ahol hasonló tartalmú egységek vannak együtt, mint pl. a három ellentétes mondás: Mk 2,1—22 parallel (a továbbiakban par.); a szombat történetek: Mk 2,23—3,6 par.; példázatok Mk 4 fej. par. Ugyancsak nagy hasonlóságot mutatnak Jézus beszédei. Jánossal ellentétben a szinoptikusoknál nincsenek hosszú beszédek, hanem csak tömör, éles mondások, rövid beszédek és beszédtröredékek és számos példázat.

b. A kapcsolat kiterjed a stílus és a nyelvezet részleteire is. Jézus hatalmáról szóló részek (Mk 11, 27 par.) a leprás meggyógyításának elbeszélése (Mk 1, 40 par.) és az eszkatologikus jellegű beszédek (Mk 13,5—

—8; 14—17, 28—32 par.) Nagy részben szóról szóra azonosak. Ugyanez igaz azoknak a párhuzamoknak az esetében is, amelyek csak két evangéliumban találhatóak (Mt 4,18—22a par.; Mk 1,16—20a; Mk 1,21—25 par.; Lk 4,31—35), és ez fokozottan vonatkozik a Jézus beszédeit tartalmazó részekre Máté és Lukács evangéliumaiban. De vannak olyan szakaszok is, amelyek ugyan megtalálhatók mindhárom evangéliumban, de csak kettő egyezik, míg a harmadik eltérő (Mt 20,24—28 par. Mk 10,41—45 — Lk 22,24—27 ellen; Mk 12,38—40 par, Lk 20.46 — Mt 23,6—13 ellen).

c. A megegyezések alapján arra a meggyőző következtetésre juthatunk, hogy a szinoptikusok valamilyen módon irodalmilag függnek egymástól. Mindazáltal a helyzetet bonyolítja az a tény, hogy az evangéliumok között éles formai és tartalmi különbségek is vannak. Máté és Lukács születéstörténeteik ellentmondanak egymásnak lényeges kérdésekben. Csak egy példa a nemzeti táblázatok (Mt 1,1 kv.; Lk 3,25 kv) teljesen különböznek és egymással összeegyeztethetetlenek. Márknál nem is található. A feltámadási történetek sem képviselnek egységes hagyományt és Jézus nyilvános működésével kapcsolatos anyagban is (Mt 25, Lk 21 és Mk 15. fejezet) lépten-nyomon jelentkeznek eltérések, Márknál csaknem teljesen hiányzanak a Máténál található nagy beszéd-kompozíciók és a példázatok egy része is; a példázatok anyagában Máté és Lukács is különböznek egymástól. Máté Jézus mondásait nagy beszédeké szerkeszti, míg Lukácsnál azoknak csupán egy része van meg, az is kisebb töredékekben szétszórva az evangéliumokban. Ezenkívül Máté és Lukács rendelkeznek kizárólagosan saját anyaggal. Azokban a részekben, amelyek mindhárom evangéliumban megtalálhatók egyszer mind egyeznek, gyakran Máté és Márk egyezik Lukács ellenében, majd — bár ez ritkább — Márk és Lukács Máté ellenében, máskor meg Máté és Lukács egyezik Márkkal szemben. Hogyan lehet ezt a furcsa helyzetet megmagyarázni?

2. A szinoptikus kérdés története

A kérdést a maga valóságában először a 18. század második felében ismerték el. Az ókori egyház és ellenfelei már feljegyezték az evangéliumok közti különbségeket és ellentmondásokat, de a magyarázatok csak egyes részletekre terjedtek ki. Augusztinus vetette fel először az irodalmi összefüggés gondolatát (De consensu evangelistarum). Felfogása szerint az evangéliumok abban a sorrendben keletkeztek, ahogy a kánonban találhatóak, és a későbbiek ismerték a korábban írottakat, még ha függetlenül alakították is ki saját elbeszélésük sorrendjét. Megítélése szerint Márk egyszerűen kivonata Máténak.

a. Az *ős-evangélium hipotézis*. J. D. Michaelis úgy magyarázta az evangéliumok közti egyezést, hogy azok közösen használtak „egy másik apokrif evangéliumot“. Másrészt Lessing alakította ki azt a hipotézist, hogy a meglevő evangéliumok csupán fordításai és kivonatai egy arámn nyelvű apostoli iratnak, a Názárenus evangéliumnak, amelyet a 14. században találtak meg. Ezt a gondolatot J. G. Einhorn tudományosan fejtegette ki. Eszerint az arám-nyelvű evangéliumból később kilenc különböző irat származott, amelyek más forrásokkal együtt a mostani evangéliumok alapját képezték. Einhorn elmélete azonban túl mesterkél

volt s igen sok ismeretlen tényezővel dolgozott, hogy komolyan számitásba jöhetett volna.

b. *A töredék v. „Diegesis“ hipotézis.* Schleiermacher feltételezte, hogy az eredeti elbeszélők — ti. az apostolok és közvetlen környezetük — Jézus szavairól és tetteiről részletes leírásokat adtak. Amikor az első nemzedék kezdett kihalni, Palesztinán kívül szükségét érezték hasonló leírások megfogalmazásának. Az elbeszélők (leírók) hamarosan gyűjtőké lettek. Az egyik csoda-történeteket, a másik beszédeket (mondásokat), a harmadik a szenvedés- és feltámadás-történet elbeszéléseit gyűjtötte össze. Ezekből a gyűjteményekből fejlődtek ki az evangéliumok. Innen indult el az a meglátás, hogy az evangéliumok különböző források átdolgozott anyagát tartalmazzák, amelyeknek eredete kapcsolatban volt az őskeresztény közösség gyakorlati szükségleteivel. Ennél is fontosabb volt Schleiermachernek az a megsejtése, hogy a Máté evangéliumban található mondásgyűjtemények visszavezethetők Máté apostolra. Ezzel tulajdonképpen a beszéd-forrása hipotézise lépett a kutatás színterére

c. *Hagyomány hipotézis.* Amíg Einhorn Lessingnek az ősevangéliummal kapcsolatos ötletéből alakította ki az irodalmi függés hipotézisét, addig Herder Lessing javaslatából kiindulva feltételezte, hogy létezett egy szóbeli ősevangélium, amely egyéni önálló darabokból állott. Gieseler vitte tovább ezt a gondolatot, mely szerint nagyon hamar és spontán módon egy egységes szóbeli evangéliumot állítottak össze az apostolok Jeruzsálemben, a prédikálás céljaira. A szóbeli evangéliumnak ez az őstípusa ment át az arám-nyelvű hagyományba, de ugyanakkor két különböző formában görög nyelven is megőrizték, és ezek lettek közvetlen forrásai az evangéliumoknak.

d. *Felhasználási hipotézis.* A már említett elméletek feltételezik, hogy a szinoptikus evangéliumok önállóan alakultak ki, anélkül, hogy közvetlen irodalmi összeköttetés lett volna közöttük. Viszont a három evangélium közötti kapcsolat olyan szoros, hogy már Augusztinustól kezdve egyre inkább előtérbe került az irodalmi összefüggés kérdése. A sok elmélet közül három érdemel komolyabb figyelmet:

(1) Az Augusztinus által felállított sorrendnek, Máté—Márk—Lukács, még ma is vannak fenntartói, bár bizonyos változtatásokkal, amelyek Márkot Máté egy korábbi formájára vezetik vissza.

(2) Az ún. Griesbach hipotézis szerint az evangéliumok sorrendje Máté—Lukács—Márk. Ez is fenntartja Augusztinus tételét, miszerint Márk Máté kivonatolója, de ugyanakkor Lukácsot is Márk elődjeként tekinti.

(3) A Márk—Máté és Márk—Lukács sorrendet — vagyis Márk előbbségét a másik kettővel szemben — időnként már a 18. század folyamán is felvetették. C. Lachman megfigyelte, hogy Máté és Lukács csak akkor egyeznek anyaguk elrendezésében, amikor Márk sorrendjét követik és ebből arra következtetett, hogy Márk képviseli a hagyomány legősibb formáját. Később C. G. Wilke és H. Weisse bizonyították, hogy Márk jelenti a közös forrást Máté és Lukács elbeszélő anyaga részére. Weisse ezt az álláspontot továbbfejlesztette azzal, hogy Máté és Lukács beszédforrás anyagával bővítették ki Márk anyagát. A két forráselmélet legtevékenyebb munkálója és képviselője H. J. Holtzmann volt, jöhetnek az ő álláspontja szerint nem a jelenlegi Márk evangélium, hanem

annak egy régebbi formája, az Ősmárk (Urmarkus) volt a forrása Máténak és Lukácsnak.

A két forráselmélet széles körben elterjedt az utóbbi száz évben, nemcsak a protestáns teológiában, hanem nagy részben a katolikus teológusok között is. Volt azonban két tényező, amely újból és újból megkérdőjelezte ennek a hipotézisnek a helyességét:

(1) Lukács nemcsak terjedelmes saját anyaggal rendelkezik, hanem feltűnő eltéréseket mutat a Márkkal közös anyagban is, mindenek felett a passió-történetben. Ezt úgy próbálták megmagyarázni, hogy Lukács a két forrás: Márk és a beszédforrás mellett, még egy harmadikkal rendelkezett, legalábbis egy külön passió-elbeszéléssel.

(2) Papias Mátéra való hivatkozással említi, hogy Máté héber nyelven gyűjtötte össze anyagát s azt mindenki úgy fordította (magyarázta), ahogy tudta. Ezen az alapon arra következtettek, hogy kellett léteznie egy arám-nyelvű apostoli iratnak; ez megörökítette azt a feltevést, hogy a Máté és Lukács közti egyezés a Márk anyagában egy olyan közös forrásra mutat, amelyet mindhárom szinoptikus használt.

(3) Az evangéliumi anyag előtörténete. Az irodalomtörténeti módszer mellett, amely különösen a 19. században uralta az evangélium-kutatást és amely jelenleg is számos új hipotézist állított fel, már a múlt század végétől kialakult az az irányzat, amely a hagyományanyag szóbeli továbbadásának történetére fordította a figyelmet. A 20. század kezdetén, mindenekelőtt W. Wrede és J. Wellhausen, voltak, akik kiemelték a közösség hitének és az evangélisták egyéni teológiai felfogásának hatását a szinoptikus hagyomány kifejlődésére és átalakulására. A hagyományanyag módszeres kutatása azonban csak az I. világháború után kezdődött el, az ún. formatörténeti iskola munkásságának eredményeként.

Ez az irányzat olyan megfigyeléseket alkalmazott a szinoptikus anyag tanulmányozásában, amelyeket az irodalomtörténet más területeken, különösen az Ótestamentum kutatásában fejlesztett ki (H. Gunkel, H. Gressmann). A népi hagyomány bizonyos szabályokat követ az anyag újraalkotásában és átalakításában. Ezek a szabályok váltakoznak az irodalmi típusoktól függően: mese, monda, történeti elbeszélés, ének, mondások stb. Ugyanez áll a hagyomány kisebb, egyedi darabjaira nézve is, amelyekből az evangéliumok vagy irodalmi elődjeik kinőttek. Ezeket az egységeket forma-történetileg elemezni kell és megfelelően elrendezni, ugyanakkor felfedni történeti eredetüket, mivel ezek a formák vagy típusok nem véletlen, vagy önkényes alkotások, hanem bizonyos történelmi előfeltételek között keletkeztek: minden ilyen egységnek megvan a maga élethelyzete, illetve háttere (Sitz im Leben).

A formatörténeti irányzat első képviselője, K. L. Schmidt kimutatta, hogy Márk elbeszélő kerettörténete a szerző műve, s így mögötte nincs egy egymásutáni sorrendet képező eredeti anyag, hanem csak lazán egybeszerkesztett egyéni történetek és mondások, amelyek megelőzően egymástól függetlenül forogtak közkezen. M. Dibelius és R. Bultmann, valamint követőik, részleteiben véghezvitték az evangéliumi anyag formatörténeti vizsgálatát. Lényeges eredménynek számított, hogy Dibeliusnak sikerült csoportosítania a továbbadott anyagot példázatok, különböző típusú mondások, példák, történetek és személyi legendák formájában; míg Bultmann ehhez hasonlóan az anyagot tömör mondások, példaza-

tok, csodatörténetek, történeti elbeszélések és legendák formájában csoportosította. E szemlélet szerint csupán a passio-elbeszélés létezett már korábban is, mint összefüggő történet. Az anyag kialakítására és továbbadására nézve a kezdeti igényt az őskereszténység prédikáló tevékenysége jelentette s nem Jézus életrajza megírásának a fontossága.

A legősibb hagyományt többféle módon is változtatták a teológiai és hitvédelmi érdeklődésnek megfelelően, a palesztinai és hellenista gyülekezetek erkölcsi nevelése és fegyelmezése érdekében, valamint a környező kultúrák idegen anyagának növekvő hatására, melynek eredetileg semmi köze nem volt Jézushoz, és végül a hely- és időbeli vonatkozások bevezetésére. Ennek az önállóan létező anyagnak az összegyűjtése feltételezhető irodalmi csoportokba, majd annak elrendezése az „evangélium” irodalmi formájában — amelyet Márk alkotott meg és a másik két evangélista is átvett saját teológiai céljaik megvalósítására — jelenti a szinoptikus hagyomány történetének második szakaszát.

A formatörténeti irány módszere és alapelvei széles körben elterjedtek és érvényesültek, bár voltak komoly ellenvélemények is, sőt voltak, akik tagadták annak történeti helyességét. Újabban Riesenfeld és Gerhardson megpróbálták kimutatni, hogy a formatörténet tévedett előfeltételezésében, amikor a hagyomány kialakulását a gyülekezet körébe helyezte. Fenntartják, hogy az elbeszélő és a beszédhagyomány anyag Jézusra vezethető vissza, aki a rabbinikus iskolák tanító—tanítvány kapcsolatának analogiája alapján, ezt az anyagot kész formában adta át tanítványainak. Ez ellen igen komoly érvnek számít, hogy nehezen lehet a rabbinizmus hagyományos gyakorlatát a templom lerombolása (i. sz. 70) előtti korba visszavezetni, és Jézus maga nem volt rabbi, sem az ő köre nem volt a legrégebb közösség, az „ige” hordozója. Tehát úgy fogalmazhatjuk meg a történeti kialakulás menetét, hogy az evangéliumok előtt a hagyomány anyagát a keresztény közösség formálta és újraszerkesztette, ami viszont nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a hagyomány, legalábbis részleteiben visszamegy a szemtanúk bizonyágtételére, mint kialakulásának kezdetére.

A II. világháború után a bibliai kutatás jogosan kérdőjelezte meg a formatörténeti irányzat egyik következtetését. A formatörténettel elmentében, mely szerint az evangélisták csupán „gyűjtők, a hagyomány hordozói, szerkesztők” (Dibelius) voltak, az újabb kutatás az irodalmi, társadalmi és teológiai előfeltételekre, az evangélisták módszerére és hitfelfogására összpontosította a figyelmet, és így kimutatta, hogy van egy harmadik háttére is (Sitz im Leben) a hagyomány kialakulásának Jézus története és a keresztény közösség élete mellett. Ez az új kutatási irányzat kiadástörténet néven ismeretes, elindulása G. Bornkamm (1948), H. Conzelmann (1954) és W. Marxen (1956) munkásságához kapcsolódik.

3. A szinoptikus kérdés megoldási kísérlete

A szinoptikus kérdés megoldását minden nehézség nélkül megtehlálhatjuk, ha abból indulunk ki, amit több-kevesebb bizonyossággal a hagyomány visszaad s a kutatás tisztázott, majd próbáljuk megkeresni tudásunk határait. Mindenekelőtt azonban három negatív megállapítást kell tennünk.

a) Nem lehetünk bizonyosak afelől, hogy a szinoptikus evangéliumok a maguk szószerinti eredeti formájukban maradtak ránk. Az első két században a szöveg még nem volt kétségbevonhatatlan formában lerögzítve. Elterjedésük folyamán, amelyet az istentiszteleten való gyakorlati használat, tanítás, evangélizáció jelez, nem nagy fontosságot tulajdonítottak a pontos, szószerinti másolásnak. Sőt mi több, az evangéliumok többféle változtatáson mentek át, amelyek egyrészt akaratlanul történtek, de igen gyakran szándékos bővítések, vagy rövidítések voltak. Ilyenformán az evangéliumok szövegét nem lehet szószerinti bizonyossággal helyreállítani és így lehetetlen meghatározni, hogy vajon a közöttük levő egyezések és különbözőségek eredetiek-e, vagy a szövegmódosítások eredményei.

b) A legrégebbi hagyomány Máté és Márk eredetét illetően az Eusebius közlésében (Egyháztört. III.) található Papiastól származó tájékoztatás. Tekintettel arra, hogy Papias szavainak jelentése, amelyeket Máté és Márk jellemzésére használt és ennek megfelelően az egész rész fordítása igen vitatott, ezért módszertanilag nem tudjuk megpróbálni a szinoptikusok irodalmi kapcsolatának tisztázását, valamint Máté és Márk eredetét, Papias felvilágosítása alapján. Könnyen bebizonyítható, hogy Papias információja nem világos s így biztosabbak lehetünk a tudományos kutatás eredményei felől, amelyeket az evangéliumok vizsgálatában felmutatott.

c) A görög nyelvű evangéliumok arám nyelvű elődjei. Vitathatatlan, hogy a legkorábbi szakaszban csupán szóbeli formája létezett Jézus szavainak, tetteinek és a róla szóló elbeszéléseknek. A hagyomány eredeti nyelve az arám volt; a mi görög nyelvű evangéliumaink háttérében is ott találjuk ezt az arám nyelvű hagyományt. Minden valószínűség szerint a szóbeli hagyomány folyamata — először arám nyelven, majd görögül is — hosszabb ideig tartott még akkor is, amikor az írásbeli rögzítés már megtörtént. Lehetséges tehát, hogy a szóbeli hagyomány anyaga feljött egészen a szinoptikus evangéliumok koráig és így az arám nyelvű hagyomány, vagy fordítás változatok hatása, amely a szóbeliség korába nyúlik vissza, felismerhető még az evangéliumokban is. Viszont minden annak a hipotézisnek a tarthatatlanságát bizonyítja, amely szerint a szinoptikus evangéliumok teljes egészükben egy arám nyelvű apostoli ősratnak a fordításai lennének.

Ezek után rátérhetünk a szinopszis mibenvoltának a vizsgálatára.

(1) A három evangéliumnak egymással való összehasonlítása feltűnő egyezést mutat Máté és Márk, Lukács és Márk között, anyagjukat illetően. Mindössze három rövidebb rész a Márk evangéliumából (4,26—29; 7,31—37; 8,22—26) és három rövid szöveg (3,20; 9,49; 14,51) nem található meg sem Máténál sem Lukácsnál. Ez azt bizonyítja, hogy Márk anyaga csaknem teljes egészében megtalálható mind Máté, mind Lukács, ill. vagy Máté vagy Lukács evangéliumában.

(2) Nagy jelentőségű az az összehasonlítás, amikor az evangéliumok elbeszéléseinek sorrendjét vetjük össze egymással. Abban az anyagban, amely Márkkal közös, Máté és Lukács csak akkor egyeznek a sorrendben, amennyiben Márkkal egyeznek; ahol eltérnek Márktól, mindenik megy a maga útján. Az ellenkező álláspont, mely szerint Márk csupán kivonatolta a másik két evangéliumot egyszerűen tarthatatlan, valamint

az az elmélet is, hogy Márk Máté és Lukács egy rövidített formáját használta.

(3) Márk Mátéval és Lukáccsal szembeni elsőbbségének az elismerésében döntő jellegű az a tény, amikor az evangéliumok nyelvezetét és tartalmát hasonlítjuk össze. A szinoptikusok közti szoros egyezés abban a szövegben, amelyben Márkkal osztoznak, először is csak annyit bizonyít, hogy egy irodalmi kapcsolat létezik közöttük. De amikor Máté és Lukács szóhasználatát hasonlítjuk össze a Márkéval, az is nyilvánvaló lesz, hogy Máté és Lukács nagy mértékben megváltoztatták Márk hétköznapi görög nyelvezetét és kifejezését, jobb görögöt használva, s ezt is ugyanazon, vagy hasonló módon tették.

Ezek szerint a három szinoptikus evangélium közös anyagának összehasonlításából származó bizonyítékok alapján következtethetünk arra, hogy Máté és Lukács, mint közös forrást használta Márkot.

Amint láttuk Einhorn volt az, aki először vetette fel Máté és Lukács közös forrásának a gondolatát, Schleiermacher pedig Papias közleményéből következtetett egy beszédforrás létezésére. Weissé ezeket az elgondolásokat összekapcsolta Márk elsőbbségének a kérdésével. A két forrás-hipotézis — Máté és Lukács forrásként használta Márkot valamint egy másik közös forrást is, amelyet általában Q-forrásnak neveznek (a német Quelle = forrás szó rövidítéseként) — azon a megfigyelésen épül fel, hogy Máténak és Lukácsnak terjedelmes közös anyaguk van, amelyet Lukács nem vehetett át közvetlenül Mátétől, sem Máté Lukácstól. Ez utóbbi feltételezést végképp levették a kutatás területéről, mint teljesen tarthatatlant, míg az elsőnek, azaz Lukács Mátétől való függésének még ma is sok fenntartója van. De ez a feltevés is teljes mértékben elfogadhatatlan. Hogyan lehetne ugyanis megmagyarázni, ha ez a függés fennállna, azt a tényt, hogy Lukács részekre bontotta Máté hegyi beszédét és annak egy részét elhelyezte a mezei prédikációban, más részeket szétszórt az evangélium különböző részeiben, míg a többit teljesen figyelmen kívül hagyta.

Jóllehet a bibliakutatás általánosan elfogadta, hogy Máté és Lukács közös anyagának egy közös forrása volt, több szempontból is vita tárgyát képezi az írott Q-forrás léte, mégis sokkal inkább ez valószínűbb, mint egy szóbeli forrás használata. Ezt a következő érvekkel bizonyíthatjuk:

(a) Máté és Lukács közös anyagában a szószerinti egyezés részben százszázalékos (Mt 3,7; 10; 7,7—11; 11,4—6; 12, 43—45; 24,45—51 par.), részben pedig egészen jelentéktelen az eltérés (Mt 10,26—33; 25,14—30 par.). Továbbmenően, a számításba vehető részek közös szókincse több mint ötvenszázalékos, ami nehezen vezethető vissza a szóbeli forrásra.

(b) Máté és Lukács egymástól különböző formában helyezték el a beszédanyagot a Márktól átvett keretbe. Máté nagy beszéd-kompozíciókat alkot (5—7; 10; 11; 18,10 kv.; 23,25 kv.), míg Lukács ezt az anyagot két nagy csoportba helyezi el, (6,20—8,3 és 9,51—18,14; amelyek a kis és nagy betoldás néven ismeretesek). A közös anyag különböző elrendezésének tudatában arra a következtetésre juthatunk, hogy Máté és Lukács közös szövegeiben nincsen egységes sorrend. Azonban ennek az ellenkezője az igaz. Mert ha Lukács azon szövegeit, amelyeknek több kevesebb megfelelője van Máténál, megszámozzuk és egymás mellé he-

lyezzük, kiderül, hogy a különböző szerkesztési módszerek ellenére ugyanaz a sorrend mindkét evangélista szövegeiben. Ez pedig szintén az írott, közös forrást bizonyítja.

(c) Az írott forrás döntő bizonyítékai az ún. doublett-ek, azaz ugyanazon evangéliumban kétszer előforduló szövegek és csak a kettős szövegek, amelyeket mindkét evangélista egyformán használ.

Amikor ezeket a doubletteket és kettős szövegeket párhuzamba állítjuk Márkkal, amelyben mindössze egy doublett van, kétségtelenül meggyőződhetünk, hogy Máté és Lukács még egy másik közös forrást használtak Márk mellett s ez a forrás írott formában állott rendelkezésükre. A nyelvi egyezések azt mutatják, hogy ez a forrás görög nyelvű volt. Jóllehet, hogy a Q-forrásban található Jézus-mondások között arázmusok vagy fordítás változatok vannak, ebből még nem lehet arra következtetni, hogy az egész Q-forrást arámból fordították le görögre, mivel a két nyelv közti átmenet visszanyúlik egészen a hagyomány szóbeli állapotába.

Többször is megkísérelték helyreállítani a Q-forrás szövegét de általánosan elfogadható eredmény nélkül. Még ha a stílusbeli, nyelvi és szerkesztési egyezések bizonyítékaival a birtokunkban következtethetünk is arra, hogy a Máténál és Lukácsnál található Jézus-mondás megfelel annak az eredeti szövegnek, amely az evangéliumok mögött van, bizonytalan marad, hogy vajon ez a szövegváltozat a Q-forrásban állott-e vagy túlmutat azon. Habár a Q-forrás terjedelme és tartalma meghaladja a mi ismereteinket, mégis bizonyos megállapításokat tehetünk annak irodalmi jellegét illetően.

Annak az anyagnak a vizsgálata, amelyet határozottan a Q-forrás szövegének minősíthetünk mutatja, hogy a nagyjából beszédgyűjteményből álló anyag között néhány elbeszélő jellegű szöveget is találunk. (Lk 4,2—13; 7,1—10; 7,18—23; 11,14—23; 11,29—32). Viszont az a feltételezés, hogy a Q-forrás teljes evangélium lett volna, egyáltalán nem bizonyítható. Valószínű, hogy már kezdetben a Q-forrás anyagának elrendezése tartalmi szempont alapján történt és annak létrejöttét az egyház gyakorlati céljai tették szükségessé. Pál apostol leveleiből tudjuk, hogy az apostoli korban az Úr mondásainak milyen irányadó tekintélyük volt (1Thess 4,15; 1Kor 7,10. 12. 25; 9,14; 11,23 kv.) Viszont ebből arra gondolhatunk, hogy nagyon korán jelentkezett az igény Jézus szavainak rögzítésére. E folyamat kezdete minden bizonnyal a palesztinai ösgyülekezet életébe nyúlik vissza. A mondásoknak csoportokba való elhelyezése a Q-forrásban azt mutatja, hogy a tartalmi szempont azért volt irányadó, mert valószínűleg az ilyen jellegű elrendezés állt legközelebb a gyülekezet céljaihoz. De az egésznek, mint önálló írásnak az elrendezését illetően más szerkesztési elvet nem tudunk felmutatni a Q-forrás esetében sem, mint amelyet Márknál is megtalálunk, s amely szerint Keresztelő Jánosról szóló beszámolóval kezdődött és a paruzia ill. utolsó ítélettel kapcsolatos szövegekkel fejeződött be.

Még ha el is fogadhatjuk azt a feltevést a Q-forrás anyagának mint egésznek a sorrendjét illetően, semmiféle általános érvényű megállapítást sem tehetünk a szó szerinti tartalommal kapcsolatban, mert egyszer Máténál (4,22 kv), máskor Lukácsnál (6,20 kv.) ismerhető fel az eredetibb hagyomány. Ez a körülmény, a fordítás változatok jelenlétével és a két evangélista gyakran éles különbözőségével (Mt 25,15 kv. par.

Lk 19,11 kv.) együtt gyakran azt a benyomást kelti, hogy Máté és Lukács különböző formájú Q-forrást használtak. Azonban ez is inkább a feltételek homályos világába vezet, mitsem segít a kérdés megoldásában.

Ha a Q-forrás irodalmi-történeti és irodalmi meghatározása komoly erőfeszítést igényel, van azonban egy pont, amelyet különösebben nem kell bizonyítanunk, s ez a szerző kérdése, mert határozottan állíthatjuk, hogy a szerző teljesen ismeretlen számunkra. Az a gyakran emlegetett feltételezés, hogy a szerző Máté apostol lett volna, Schleiermachersnél abból az erősen kérdéses értelmezésből eredt, amelyet Papiasnak Mátéval kapcsolatos tudósításáról adott. A Q-forrás valószínűleg Palesztinában keletkezett, mert hogy olyan gyűjteményt tartalmaz, amely Jézus szavainak szóbeli hagyománya érezhető hatását mutatja.

Ha a Q-forrás keletkezésének időpontját akarjuk megállapítani, itt már nem lehetünk olyan határozottak, s a sok feltevés és bizonyítékok figyelembevételével annyit mondhatunk, hogy nem keletkezhetett később, mint i.sz. 50—70. És milyen történelmi kapcsolatokat kell szem előtt tartanunk, hogy megérthessük e forrás keletkezésének körülményeit? Mivel a Q-forrás anyaga tárgykör szerint elrendezett mondásgyűjtemény, és mivel a passió-történet teljesen hiányzik, az irodalomtörténet már régebben azt állapította meg, hogy e gyűjtemény célja sokkal inkább didaktikai ill. katekétikai, amely a gyülekezet tagjainak vallásos és erkölcsi nevelésére szolgál a közösségi élet megerősítésére, mintsem miszsiói. A keresztény mozgalom alapvető fontosságú tétele a prédikálásban ugyanis a húsvéti hit volt. Ezért tekintetbe kell vennünk azt a tényt — állítja egy másik irányzat —, hogy a palesztinai gyülekezetben már nagyon korán kialakult a passiói kerügma, amelyet Pál apostol ismételt (1Kor 15,3 kv) s amely megváltói jelentőséget tulajdonít Jézus halálának. Ebben az esetben Jézus szavainak az összegyűjtése nem történhetett meg ennek a lényeges keresztény hitvallásnak (lásd még 1Kor 11, 25) a figyelmen kívül hagyásával. A kérdés teljes megoldásához talán E. Käsemann áll a legközelebb, amikor úgy véli, hogy a Q-forrás háttére (Sitz im Leben) a legrégebbi keresztény gyülekezet, amely hitt a Megfeszített feltámadásában és az ő soraiban kereste és találta meg az utasításokat mind a missziói prédikálás, mind belső élete számára. A Q-forrás létét tehát annak a keresztény közösségi igénynek tulajdoníthatjuk, amely elszakadt a judaizmustól s próbálta megerősíteni a hitet Istenországa várható bekövetkezésében.

A kérdésnek ilyen beállítása elfogadhatóvá teszi, hogy hogyan keletkezhetett Jézus szavainak egy gyűjteménye passiói elbeszélés nélkül, azonban bebizonyosodott az is a Nag Hammadi papyrusok felfedezésével, amelyek a kopt nyelvű Tamás evangéliumát is tartalmazták, hogy ilyen jellegű irat, mint a Q-forrás nem volt egyedülálló abban a korban, amelyben keletkezett. Ez megerősítette annak a lehetőségét, hogy létezett egy beszédforrás. Mert habár Tamás evangéliuma sok tekintetben kapcsolatban áll a szinoptikusokkal, amikor gyakran idézi azokat, de ugyanakkor azzal a beszédforrással is kapcsolatot mutat, amely Jézus szavait tartalmazta s amely független a szinoptikusoktól, mint azokat megelőző hagyomány. Tamás evangéliuma mint irodalmi műfaj egyidős a Q-forrással, jóllehet anyaga egy későbbi fejlődési szakaszra mutat. Igaz, hogy Tamás evangéliuma nem mond nekünk semmi újat a Q-forrás eredetéről és irodalmi jellegéről, mégis egy olyan jelenséget igazol,

amely jellemző volt a hagyomány kialakulásának egy szakaszára, és amely nagy jelentőséggel bír a szinoptikus evangéliumok megértésében.

Ha teljes bizonyossággal tudjuk is igazolni, hogy Márk és a Q-forrás voltak Máté és Lukács alapvető forrásai, egy jelentős része azoknak — Máténak egyötöde és Lukácsnak több, mint egyharmada — még mindig megmagyarázatlan marad. Számos forrást próbáltak megjelölni a kutatás során, amelyből a két evangélista ezt a külön saját anyagot meríthette, de végül is a kritikai vizsgálat bebizonyította, hogy kevés lehetősége van annak, hogy Máté és Lukács más írott forrásokat használtak volna. Csupán a szóbeli hagyomány alapos vizsgálata, a formatörténet meglátásaival együtt, segítenek abban, hogy egészében megérthessük a szinoptikus evangéliumok kialakulását.

A formatörténet módszeres eljárása abból indul ki, hogy a keret, vagyis az az elbeszélő anyag, amely a szinoptikusokban összekapcsolja az egyéni történeteket, mondásokat, vagy mondáscsoportokat — másodlagos jelleggel bír. A keret szétválasztása a benne található hagyománytól megmutatja, hogy az elbeszélések igen sokszor önálló, egyedi történeteket képviselnek s még amikor ki is vannak bővíve, ami gyakori eset, akkor is könnyen fel lehet ismerni azokat. A beszédhagyomány ennek megfelelően szintén azt bizonyítja, hogy a beszédcsoportok másodlagosak. Ha az egyéni hagyomány eredeti formáját helyre tudjuk állítani a szinoptikus párhuzamok (parallel) nyomon követésén keresztül — már pedig ezt tudjuk —, akkor ez azt a lehetőséget is megmutatja, hogy miként tudjuk szétválasztani a hagyományegységek azon szövegeit, amelynek nincsenek párhuzamaik. Ez az elemző módszer, amelyet részben már az irodalomtörténet is eredményesen alkalmazott, segít az egyedi hagyományanyag irodalmi formák szerinti elrendezésében, és így nyomon követhetjük azokat abban a történelmi összefüggésben, amelytől formájukat nyerték.

Az a meglátás, hogy a népi hagyomány állandó szabályok szerint alakítja anyagát, az illető kor céljának, mint hatótényezőnek megfelelően, először tette lehetővé az evangéliumi hagyomány egységeinek elrendezését, illetve csoportosítását azok különböző formái szerint és ezáltal történeti értékeik felfedezését. Ez áll különösen az elbeszélő anyagra nézve, amelyet a passió-történettől eltekintve három osztályba sorolhatunk:

(1) Ide tartoznak az olyan elbeszélések, mint pl. a vakember meggyógyítása (Mk 8,22—26), amelyekben a csoda és annak megvalósulása áll az érdeklődés középpontjában, s amelyik Jézusban csupán csodatevőt lát.

(2) Ide azok a történetek tartoznak mint pl. a száradt kezű ember meggyógyítása szombat napon (Mk 3,1—5), amelyekben Jézus személye, az ő Istennel, törvénnyel stb. kapcsolatos helyzete játszik döntő szerepet.

(3) Végül van egy egész sor elbeszélés, amelyeket legendának, vagy mithosznak nevezhetünk, mint pl. Jézus megkeresztelése és átváltozása (Mk 1,9—11; 9,2—9).

A beszédhagyomány osztályozása kevés világos eredményt mutat fel, és némi határozottsággal a következő csoportokat különböztethetjük meg: példázatok (Mk 4,3—8); bölcsesség mondások (aranyszabály Lk 6,31); prófétai mondások (Lk 12,32; Mk 9,1); törvénnyel kapcsolatos álláspont (Mk 7,15); krisztológiai mondások (Mt 10,34).

Az evangéliumi hagyománynak irodalmi formáik alapján való csoportosítása által lehetővé válik meghatározni azokat az érdekeket, amelyek az egyéni formák és műfajok kialakulásához vezettek. Innen tovább mehetünk az ún. éléthelyzet (Sitz im Leben), a történelmi körülmények és a közösség szándékainak megismeréséhez. Ha ezt az eljárást a hagyományanyag elemzésével társítjuk, következő lépésként helyre tudjuk állítani azt a közösségi életformát, amelyben ezek a formák keletkeztek. Így világossá válik számunkra, hogy a legrégebbi keresztény gyülekezet központi érdeklődése és célja a megfeszített és feltámadott Jézusról való bizonyágtétevés volt (1Kor 15,3—5; ApCsel 10,38), és hogy a paradigmák (rövid példaszerű mondások), a Jézusról való elbeszélések és a passió-történet megfelelnek a prédikálás ez irányának. Ugyanakkor azonban az is nyilvánvaló, hogy a közösségi életnek kettős irányú szükséglete volt: eligazítást adni a gyülekezet tagjainak saját életkörülményeik között (1Kor 7,10; 1Thess 4,15), és felkészíteni a közösséget ellenfeleivel való vitatkozásra (1Thess 2,15; Csel 3,12 kv.). Ennek megfelelően a beszéd-hagyomány, a vitatkozó párbeszédekkel együtt, a katekétikai és polémikai igénynek határozott jegeit és hatását hordozza magán. Az ősgyülekezetben teljes mértékben hiányzott a Jézus élete iránt való érdeklődés (életrajz), eltekintve bizonyos más vonatkozású utalásoktól (Mk 6,3).

Az újabb kutatás erősen megkérdőjelezi a formatörténetnek azt a korábbi meghatározását, hogy „a hagyomány kialakulásának folyamatát elsősorban a prédikálási igények határozták meg“. Ehelyett a hagyomány háttereként (Sitz im Leben) a keresztény iskola prédikálási, tanítási és missziói vállalkozását jelölte meg, kihangsúlyozván, hogy a „predikálás“ nem megfelelő megjelölése annak a szűztalajnak, amelyből a hagyomány kinőtt.

Ebben az összefüggésben részletesebben tárgyalhatjuk a szinoptikus hagyomány történetét, ha megtudunk válaszolni olyan kérdéseket, mint a szemtanúk, Jézus élete és tevékenysége, az őskereszténység története, és ezekből bizonyos következtetéseket tudunk levonni a hagyományra vonatkozóan. Mindamellett a formatörténet eredményei mutatják, hogy a szóbeli hagyomány nemcsak az írásba rögzítésnek volt elsődleges forrása, hanem döntő szerepet játszott ennek a legrégebbi anyagnak evangéliumokká való formálásában is. A régebbi forrásoknak az evangélisták általi használata kétségtelenül nemcsak abból állott, hogy azokat egyszerűen le-, ill. újraírták vagy megváltoztatták. A források szabad változatai forogtak közkézen, a keresztény gyülekezetekben ezeket az írott evangéliumszerű gyűjteményeket főként az istentiszteleti használaton keresztül ismerték s így megőrzésük vagy módosításuk nagyrészt az emlékezés segítségével történt, amelynek alapján azt is megérthetjük, hogy a még mindig élő szóbeli hagyomány hogyan hatott Máté és Lukács evangéliumaira.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ¹ Bruce, F. F.: *New Testament History*. Garden City, New York, 1972.
- ² Bultmann, R.: *The History of the Synoptic Tradition*, Nem York, 1968.
- ³ Dibelius, M.: *From Tradition to Gospel*. New York, 1935.
- ⁴ Fein, P., Behm, J., and Kümmel, W. G.: *Introduction to the New Testament*, New York—Nashville, 1966.
- ⁵ Fuller, R. H.: *A Critical Introduction to the New Testament*. London, 1966.
- ⁶ Peake's *Commentary on the Bible*. Revised Edition. London—New York, 1962.
- ⁷ Perrin, N.: *Rediscovering the Teaching of Jesus*. London—New York, 1967.
- ⁸ Perrin, N.: *The New Testament — An Introduction*. New York—Chicago, 1974.

BENKŐ ELEK

SZENTÁBRAHÁM RÉGI TEMPLOMA

Székelykeresztúr térségében a Nagykükküllő jelentős mellékvize a Gagy patak, melynek mentén a középkorban négy település alakult ki, Csekefalva, Szentábrahám, Andrásfalva és Gagy. Szentábrahám a Gagy vize alsó harmadánál fekszik, kihasználva az itt medenceszerűen kiszélesedő völgy földrajzi adottságait. A viszonylag kedvező fekvésű faluban épült fel a Gagymente egyetlen, közösen használt középkori temploma.

A reformáció után unitáriussá vált, évszázados épület nem maradt ránk. 1802-ben lebontották és anyagából a falu belterületén, új helyre épült a ma is álló unitárius templom.¹

A középkori templom helyét a Gagymente régészeti terepbejárása során találtuk meg, Szentábrahám északi szélén. A ma is *Templomföld*-nek nevezett, megszántott dombterazon köépületre utaló nagy, köves-habarcos foltot láttuk, melyben középkori téglá- és tetőcserepdarabokat, továbbá egy falfestménytöredéket gyűjtöttünk. A terasz peremén megbolygatott embercsontokat figyeltünk meg.

Terepbejárásunk tisztázta a középkori falu helyét is. A régi Szentábrahám helyét jelző edénycserepek a templomhely alatt, a Gagy patak jobb oldalát szegélyező lapályon kerültek elő. Közülük a legkorábbiak a 12. századra, a legkésőbbiek a 15 századra keltezhetők, ami azt jelenti, hogy a falu súlypontja a 15. század után — nyilván fokozatosan — mintegy 800—1000 méterrel délebbre tolódott.

Szentábrahámnak és templomának első, egyben egyetlen középkori említését az 1332—1337-es pápai tizedjegyzékben találjuk. Vyda nevű papja 1333-ban a két félévi részlet fejében hat szlavón báni dénárt, egy

évvel később további három dénárt fizetett: „Vyda sacerdos de Sancto Abraam solvit III banales antiquos.“

Következő írott adataink már 18. századiak. Az egyházi számadások szerint 1775-ben „A Czintermen dolgozott Kőműveseknek . . . , sendellyért a' Templomra . . . , A Cserép tsinalónak Czinterem fedélre . . . , Czinterem építésére . . .“ fizettek. 1776-ban mészéért és a kőművesnek, továbbá zsindeységért a zsindelezőnek adtak pénzt, 1781-ben pedig ismét zsindeleyért fizettek.²

Az 1800-as püspöki vizitáció alkalmával a templomról részletes leírás készült:

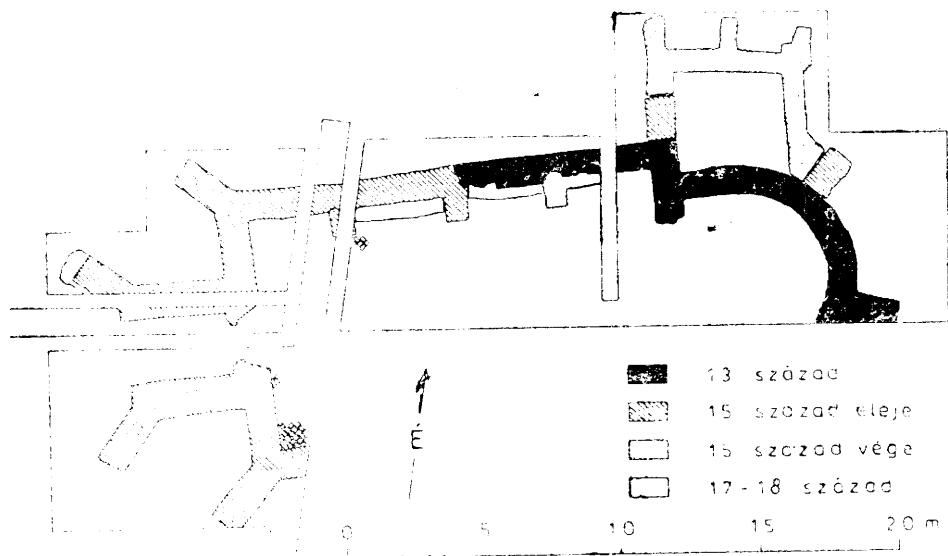
„Mely funduson vagon minden fedél nélkül lévő és némely részeiben megromladozott kö-kerítés, lévén ebben a' bemenetel dél felől tserép fedél alatt készült 's már meghasadozott kö Tornáczon keresztül, vas sarku és záru bérlett fenyőfa deszka Ajtón; a' Kerítésben pedig az Ekklesiának avatag sendely fedél alatt kívül belől kö lábakkal meg-erősítette épült, de mégis sok helyeken meg-hasadozott 's leomlásra hanyatló kö Temploma, ennek nap nyugoti végiben hasonló fedelű 's kívülről Kö lábakkal megerősített Kö Tornyával együtt melynek déli oldalán kívülről egy ovális mezőben ezen írás vagon: *Renovata est haec Turris Anno 1777.* (. . .) Az irtt Templomban pedig annak Nap nyugoti végén a' Torony alatt keresztül Zádokfa deszkákból bérlésesen fejes vas szegekkel meg-verve két nagy vas sarkakkal készölt erőss Ajtó, melynek belőlről zárója a' kőfalban keresztül tétettetni szokott Gerendátska; Dél felől való oldalán pedig sendely fedél alatt tserefa lábakon alólról bédeszka'zva 's Deszka pádimentummal és fa sarku terpe ajtótskával épült Tornáczon által a' Templom oldalán lévő fenyőfa Deszkákból bérléssel jó vas sarkokkal 's zárral és behúzó karikával készült festetlen Ajtó enged b-menetel; világosittatvan a' Templom négy nagyobb és két kisebb Ablak helyekkel, melyek közöl a' két kisebbben és egyik nagyobbikban semmi Ablak nintsen; a' más háromban pedig ónozással készült üveg Ablakok vagnak, és ezeken kívülről farosstellyok óltalomúl szolgálók A' Templomnak Piattza és a' székek között lévő Ösvényeiis (!) fenyőfa Deszkával lévén padimentumoztatva (!), és a' Torony felől való nagyobb s tágasabb része duplás párkányozással quadrát táblákra Kotzáson osztott külömbkülönbféle festéckkel ékesített virágokkal és a' táblák szegeleteiken duplás gombozással fenyőfa Deszkából készült Menyezettel Diszeskedik, mely táblák közöl a középső sorban középsben lévő Hármakk egyikén ezen írás: *Renovatum a Civibus hujus Ecclesiae bene meritis (!) 1681;* az a' mellett lévön pedig egy kardot tartó fél kéz tziher körül ezek: *Paulus Jakabházi Sedis Siculicis Udvarhely Vice Judex Regius;* és az harmadikon ezek: *Regnante illustrissimo ac Celsissimo P. Michaele Apafio Dei Gratia Transylvaniae Principe, Hungariae Domino et Siculorum Comite* olvastatnak. A' Templom kisebb és keskenyebb része pedig, mely napkelet felől való végiben esik, kö börtözattal vagon, választatván meg ezen rész a' nagyobbtól köből rakott egész árkussal, melynek északi allya mellett vagon fenyő deszkával béborított tserefa allyon ugyan fenyő deszkából felette vagon (!) függő Kárpitjával együtt festékesen készült prédikáló szék, lévén ennek három lépés grádits külső oldalais (!) ugyan fenyő festetlen Deszkából készülve. Mely Prédikáló szék felső kerületén kívülről ezek olvastatnak: *Hoc opus fieri fecit Generosa Do(mi)na Anna Török Consorts Genero(si)*

Do(mi)ni Pauli Jakabházi, a' felette lévő Korona ugyan külső kerületin pedig ezek irattak: *Erectum est per Generosam Domīnam Annam Török Conjugem Genero(s)i Domi(ni) Pauli Jakabházi ad gloriam unius solius Dei ac Filii ejus Iesu Christi*. Mely Prédikáló szék előtt áll egészen fenyő Deszkából fejéren vagyis festék nélkül készült kerek Asztalotska, 's ehez közel különböző festékekkel virágzott fenyő Deszkából négy szegeletű pulpitus, lévén ennek négy szegü (...) tetején hosszú száron álló fából ki metezett tsillagzat és a' könyveket tartó párkányozatja előtt körös környül ezen irás: *In laudem unius veri Dei et Filii ejus Jesu Christi Curavit fieri hov OPVS RECT(or) HVIVS Ec(c)LE(S)IAE G. T.* Ezekon pedig előtt más rendben: *Anno Dom(ini) 1682 DIE 29 IVNY*. A' Templombéli székek mind a' két Nemnek szolgálók festetlen fenyő Deszkából tserefa talpakra épültek, melyeknek egyikén, mely a' Pulpitus mellett vagyon elülről ezek olvastatnak: *Ezen székeket tsinálták Enlaki Asztalos Tóth Gergely és Biró József az Lörintzi Sámuel Uram Curatorságában és a' Nagy Ferentz Sz. Egyház fíuságában az Anno 1778dik*. Mellyeken kívül vagynak még négy Kárpitoson készült székek, az egyik, mely a' Papi szék, festetlen fenyő Deszkából; a' más három az oldalfélt való ajtón belől egy más rendiben zádokfa Deszkából festékes virágzással a' Nemesi Rend számára készítettett, lévén ezek közül azon, mely az Ajtóhoz közelebről vagyon a' Kárpitján ugyan ezen irás: *Szent Ur Isten ez álló helyre építetem ezt a' széket Te Sz. Igédnek halgatására tanulására. Adj Ur Isten Sz. Lelket, erőt, Sz. porontsolatidnak tartására maradványról maradvánra le. Francisci Pálphi*. Az kárpit alatt pedig: *Asztalos Mihály Musnai tsinálta ezt a' Széket*. És megint alább: *1637 Die 18. Mensis Julii*. Ugyan ezen Széknek az ajtó felől való oldalán ezek olvastatnak: *Exist(ente) Rectore Gre. L. Sz. Ab.* A' Közepső szék kárpitján pedig: *1631.* és a' harmadikon az ülés felett ezek: *1614. Transit honor, transit fortuna, pecunia transit, Mente Deo similis corpore transit homo*. Végezetre a' Templom Nap Nyugoti végiben tserefa lábakra párkányozással tablákra osztatott s' különböző festékekkel virágzott fenyő Deszkából készült kar vagyon, melynek tserefa Gráditsais kivülről hasonlolog Deszkáztatott, lévén az abban való ülésre szolgáló egy pár tserefából és a' más Szék fenyő Deszkából készítve, mely Kárból a' Toronyba szolgáló bejárás egy ablak forma lyukon vagyon . . ."³

A leírásból torony-hajó-szentély tagolású, keletelt, felmenő falaiban is középkori templom képe bontakozik ki, melyet kőből rakott cinteremfal övezett. Kiderült az is, hogy az épület belső berendezésének jelentős hányada 17. századi volt, értesülünk továbbá egy 1775—1781 közötti nagyjavításról is. Ez utóbbival azonban — mint láttuk — már nem sikerült megmenteni az összeomlással fenyegető templomot.

Kazettás mennyezetét teljesen átfestve a mai templom mennyezetébe építették be, és felhasználták a padok talpgerendáit, illetve a régi karzat faoszlopait is. A templom régi klenódiuai nem maradtak ránk, s a mai épületen sem sikerült felfedezni másodlagosan beépített, faragott köveket. 14. századi harangját az első világháborúban elrekvirálták és a budapesti Weiss Manfréd lőszergyárba vitték, de onnan a Műemlékek Országos Bizottsága közbelépésére több erdélyi társával együtt a Magyar Nemzeti Múzeum haranggyűjteményébe került. Majuszkulás felirata: + OREX + GLORIE + VENI + CUM + PACE (Dicsőség királya, jöjj el békével).

Ilyen előzmények után kezdtük meg a Templomföldön a több évre tervezett régészeti kutatást. 1985-ös ásatásunk során mintegy kétharmad részben feltártuk a lebontott templom alapfalait, meghatározhattuk az épület valamennyi fontos méretét és — egyelőre csak vázlatosan — építési periódusait is. Idei ásatásunkkal az épület belsejében az 1802-es bontás korabeli járósínten álltunk meg. Ehhez képest a templom északi oldalán mintegy 40 cm magasságban megmaradtak a helyenként még vakolattal borított felmenő falak is, a déli falakat viszont a padlószintig viszszabontották.

1. A románkori templom hajóból és patkóíves szentélyből állt. Szokatlan arányú hajójának belső hossza — a későbbi, bővített épület északi falán látható falelválás szerint — mindössze 6 m, szélessége 8,40 m, a szentély belső hossza 5,20 m volt. 96—105 cm vastag falait a környéken gyűjthető gömbkövekből rakták, úgy, hogy a többé-kevésbé szabályos falsíkokat elhasogatott gömbkövekből alakították ki. A szentély kelet-délkeleti oldalán a románkori fallal kötésben levő, de annál lényegesen sekélyebbre alapozott támpillért találtunk.

A románkori templom építési kora egyelőre csak hozzávetőlegesen határozható meg. A patkóalakú szentéllyel épült középkori templomok keletkezését a művészettörténetírás a románkor kései szakaszára, zömmel a 13. századra teszi, de felmerült egyes épületek 1300 körüli, vagy — ahol a szentélyt kívül pillérek támasztják — 14. század eleji datálása.⁴ A szentábrahámi templom közeli analógiáit Homoródkarácsonyfalván (Hargita m.) és Sárdon (Kolozs m.) találjuk, az előbbi korát a 13. század második felére,⁵ az utóbbiét a 13. század közepére határozták meg. Templomunk esetében az épület körül szórványosan előforduló 13. századi cserepek tűnnek korhatározónak.

2. A gótika idején a templomot nyugat felé bővítették: elbontották a románkori épület nyugati zárófalát és a hajó belső hosszát 14,40 m-re

növelték. A saroktámpillérekkel megerősített új hajószakasz nyugati homlokzata elé torony épült, melynek északnyugati és délnyugati sarkát szintén átlós állású sarokpillérek támasztják.

A 106 cm vastag gótikus falak falazóanyaga eltér a románkori épületrészekétől, amennyiben a helyi gömbkövek mellett barnászvörös, lyukacsos szerkezetű tufát is felhasználtak.

A gótikus átépítés során a románkori hajószakasz északkeleti sarkához és a szentély északkeleti oldalához egy-egy támpillér épült, melyek a szentély beboltozásával függtek össze.

A szentélyrész feltárása során rátaláltunk az 1802-es bontáskor egy darabban lezuhant szentélyboltozatra, melyet zömmel téglából, valamint kisebb, lapos kövekből raktak. A téglák között másodlagosan felhasznált, törött idomtéglaikat, köztük későrománkori, hengertagos idomtéglaikat is találtunk. Ez utóbbiak valószínűleg az elbontott románkori nyugati kapuból származnak.

Egy további megfigyelésünk a gótikus bővítés korának meghatározásához segít közelebb. A szentély padlóján, valamint az azt borító omladékrétegben nagy mennyiségű falfestménytöredéket találtunk. A templom bontásakor sajnos a felismerhetetlenségig elpusztított falképről csak annyit állapíthattunk meg, hogy egykor a szentély falát és a diadalív béléletét fedte, és fehér, fekete, szürke, világoskék, okkersárga, rózsaszín, angolvörös színekkel készült, feketével illetve vörössel festett, gótikus minuszkulás feliratokkal. A festésre tapadó mészrétegek arra utalnak, hogy a falképet valamikor — minden bizonnyal már a reformáció után — lemeszelték. A hajóban freskótöredék nem került elő. Ami a vakolatdarabokon megmaradt kis festményrészleteket illeti, egy emberi szem jellegzetes vonalú töredéke, és több, gazdagon gyöngvözött ruhaszegély illetve koronátöredék, továbbá a színezés alapján freskónk szorosan kapcsolódik a felsőboldogfalvi (Hargita m.) ref. templomnak a 15. század első feléből származó falképéhez. Mivel több esetben is megfigyeltük, hogy a festett vakolat fedi a gótikus bővítésnél használt téglákat, a gótikus átépítést a 15. század elejére, első felére határozzuk meg, mint olyan nagy, átfogó renoválást, amelynek utolsó fázisa lehetett a szentélyrész kifestése.

3. A középkori templom legkésőbbi része a *sekrestye*. Falai utólag épültek a hajó, illetve a szentély északkeleti támpilléréhez. A szabálytalan négyszög alakú, 4×3,50 m-es belméretű építményt a 15. század második felére, esetleg a 16. század elejére keltezzük. Az 1800-as templomleírás már nem említi a sekrestyét. Régészeti megfigyeléseink arra utalnak, hogy a reformáció után feleslegessé vált helyiséget csak a 18. századi nagyjavítás során számolták fel.

4. A gótika építkezései után már csak javításokra, továbbá a belső berendezés megújítására került sor. Újrafalazták az időközben megrepedezett torony északnyugati támpillérét, több szakaszban köpenyfalat raktak a hajó északi fala elé, és téglá-, majd deszkapadlóval burkolták a templom földjét.

A részleteket, az évszázadok változó igényeihez alkalmazkodó öreg templom bővebb élettörténetét csak a további ásatások nyomán rajzolhatjuk meg.

JEGYZETEK

¹ Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest 1981. 328.

² A szentábrahámi unitárius egyházközség levéltára. Az adatokra Jakab Dénes lelkész hívta fel a figyelmet.

³ Uo.

⁴ Maria Dumitrache: Archäologische und baugeschichtliche Forschungen in der Repser Gegend. = Forschungen zur Volks- und Landeskunde 21/1978. 2. 44.

⁵ Dávid i.m. 154.

Dr. ERDŐ JÁNOS

JACOBUS PALAEOLOGUS, AZ ÜLDÖZÖTT ERETNEK

1. A radikális reformáció kiemelkedő, tragikus sorsú képviselője. Személyének és eszmevilágának lényegesebb vonásait kívánjuk a következőkben vázolni.

Élettörténetét¹ hiányosan ismerjük. 1519 körül született Khiosz² szigetén. Apja görög nemzetiségű, Theodor Olimpariosz, kőműves, görög-katolikus, anyja olasz katolikus, Tommasina di Chiavara.³ A katolikus egyház és az inkvizíció irataiban „Giacomo da Chio“ néven szerepel. Humanista hatásra vette fel a „Jacobus Palaeologus“ nevet, azt állítva magáról, hogy az utolsó bizánci császári dinasztia leszármazottja. S bár kortársai közül sokan kétségbe vonták előkelő származását, ő haláláig ragaszkodott felvett nevéhez.

Katolikus nevelésben részesült. Szülei befolyására szerzetes lett a domonkosok rendjében. Bölceleti és teológiai studiumait a rend ferrarai és genovai iskoláiban, majd a bolognai egyetemen végezte.⁴ Ezt követően 1554—1555-ben a konstantinápolyi domonkos kolostorba került.⁵ A reneszánsz és humanizmus táplálták szellemét és sokirányú tehetségét. Egyéni élete a középkori kötöttségek igájából felszabaduló ember nyugtalanságát, igazság keresését példázza.

Önálló gondolkodása miatt korán összeütközésbe került a katolikus egyházzal. Szabadelvű nézeteiért eretnekséggel vádolták meg, elfogták és eljárást indítottak ellene. Barátai és támogatói segítségével azonban sikerült a hitnyomozó törvényszék börtönéből megszöknie. A római inkvizíció végül is távollétében, 1561. március 5-én eretnekség vádjával halálra ítélte. Az ítéletet „in effigie“ végrehajtották, képmását irataival együtt máglyán elégették.⁶ Élete ettől kezdve, nem érezvén magát sehol biztonságban, csupa menekülés és vándorlás. Olaszországból először Franciaországba menekült, ahol ismeretséget kötött a reformáció képviselőivel, anélkül azonban, hogy csatlakozott volna egyházukhoz. Ippolito d'Este

biboros, párizsi pápai legátustól kapott menlevél birtokában, 1562. május végén Tridentbe utazott, hogy az ott üléselő egyetemes zsinat és a domonkos rend generálisa, Vincenzo Giustiniano előtt tisztázza magát az eretnkség vádjá alól, és az egyházzal kibéküljön. Mivel tárgyalásai eredménytelenek maradtak, személyi biztonsága érdekében 1562. szeptemberében Csehországba menekült, ahol a prágai humanisták körében talált védelmet és támogatást. Matěj Kollin ismert humanista segítségével megismerkedett a prágai szellemi élet és a cseh protestánsok képviselőivel, majd házasságot kötött Matěj Kuthen leányával, Eufrozinával. 1563. április havában Kollin ajánló levelével meglátogatta a szászországi protestánsokat, azután felkereste Wittenberget, hogy állást találjon magának az egyetemen, de sikertelenül.

Prágai tartózkodása alatt egyetlen protestáns felekezettel sem lépett szervezeti kötelékbe. A szerzetesrendet elhagyta, de a katolikus egyházzal nem akart nyíltan szakítani. Szólási és cselekvési szabadságát megőrizte. Radikális nézeteit óvatosságból, jövőbeni tervei érdekében, titokban tartotta.

Palaeologus egy ideig Ferdinánd, majd II. Miksa császár védelmét élvezte és politikai szolgálataért a bécsi udvartól kegydíjat is élvezett.⁷ Prágában nem maradhatott sokáig, mivel a császár bizalmát elveszítve, az országot el kellett hagynia.

1571. szeptember végén családjával Lengyelországban keresett menedéket és Krakkóban telepedett le, ahol Dudíth András⁸ volt pécsi katolikus püspök, híres humanista személyében pártfogót és barátot talált.

Az 1571—1581 közötti évek életének legmozgalmasabb szakaszát képezik. Teológiai fejlődése ebben az időben az antitrinitarizmus irányába mutat. Kapcsolatba lépett a lengyel antitrinitáriusokkal és részt vett az egyházukban — „Lengyelország kisebbik református egyháza”⁹ — folyó hitvitákban. Rokonszenvezett a Budny Simon¹⁰ vezette radikális csoporttal, de kritikusan viszonyult a rakowi¹¹ konzervatív párthoz. Vitáinak lezáródását találjuk a Krakkóban írt munkáiban: *De discrimine Veteris et Novi Testamenti*; *De tribus gentibus Dei*; *De bello sententia*.

1572-től rövidebb-hosszabb megszakításokkal 1575 őszéig Erdélyben tartózkodott, ahol az 1568. évi tordai ediktum eredményeként a lelkiismeret és a vallás szabadságát biztosítva látta. Ebben az időben külföldről vallásos nézeteik miatt menekülni kényszerülők, mint Johannes Sommer, Adam Neuser, Mathias Vehe-Glirius, Nicolo Paruta, hasonlóképpen itt találtak otthonra és védelemre.

Nem tudjuk pontosan, hogy Palaeologus mikor jött először Erdélybe. Neve az 1560-as években itt ismeretlen volt. Az 1568-ban kiadott *De falsa et vera unius Dei*¹² c. munkában a neve nem fordul elő, holott annak harmadik fejezetében¹³ minden nevezetes külföldi antitrinitáriusról említés történik. Erdély kapcsolatának első eddig ismert adata Dávid Ferencnek 1570. november 29-én Gyulafehérvárról hozzá intézett levele¹⁴, amely tulajdonképpen válasz Palaeologusnak egy előző, ma ismeretlen levelére. Ez az irás arra enged következtetni, hogy a levelezők kapcsolatban állottak egymással és hogy Palaeologus többé-kevésbé ismerte az erdélyi unitarizmus ügyeit.

Palaeologus adataink szerint négyszer volt Erdélyben. Először 1572 februárban jött Erdélybe. Látogatásának célja a tervbe vett törökországi útjának előkészítése és az unitárius egyház megismerése volt.

1573 januárban másodízben kereste fel Kolozsvárt, tavasszal pedig innen folytatta útját Törökországba. Útközben látogatást tett II. Mircea Alexandru havasalföldi fejedelemnél, majd találkozott II. Jeremiás konstantinápolyi pátriárkával, tárgyalásokat folytatott török államférfiakkal és mohamedán vallási vezetőkkel. Végül szülőföldjét Khioszt is meglátogatta. Augusztus 12-én érkezett vissza Kolozsvárra. Az útjáról készített beszámolót — „Epistola Jacobi Palaeologi de rebus Constantinopoli et Chii“ — megküldötte Miksa császárnak, feltehetően azzal a céllal, hogy politikai szolgálatát újból felajánlja a bécsi udvarnak. Egyes feltevések szerint Palaeologus törökországi útja diplomáciai küldetés volt a császár részéről. Mások viszont úgy vélik, hogy megbízója Bekes Gáspár¹⁵ erdélyi trónkövetelő lehetett, aki a szultánnak Erdéllyel kapcsolatos álláspontját akarta volna megismerni.

1573. végén harmadszor jött Erdélybe, hogy Dávid Ferenc idősebb fiát, Hertel Dávidot¹⁶ elkísérje a krakkói egyetemre.

Utolsó és egyben a leghosszabb tartózkodása 1574. tavasza és 1575. ősze közötti időre esik. Kezdetben Kolozsvárt lakott, ahol teljes személyi biztonságot élvezett. 1575 elején, a városban kitört pestis miatt, családjával Gerendi János¹⁷ unitárius földesúr olconai udvarházába költözött. Itt halt meg csecsemőkorú leánykája, Despina, akinek emlékére 1575. szeptember 1-én a község evangélikus templomában márvány sírmeleket helyezett el, mely napjainkig fennmaradt¹⁸.

Palaeologus erdélyi tartózkodása alatt tevékeny munkásságot fejtett ki és azonosult az unitárius egyházal, legalábbis Dávid Ferenc haláláig. 1574—1575-ben a kolozsvári unitárius főiskola tanáráként, majd Sommer János halála után, mint annak igazgatója működött¹⁹. A tervbe vett unitárius szemléletű bibliafordításban fontos szerepet kapott: a görög szövegeket ő fordította volna latinra. Possevino Antal olasz jezsuita egyik munkájában hivatkozik is Dávid Ferenc bibliafordítási tervére: „Az erdélyi antitrinitarizmus előkészületeket tett a Biblia kijavítására“. A szentírás új fordítása nem valósulhatott meg a Báthori fejedelmek unitáriusellenes intézkedései miatt.

Irodalmi tevékenységének leggazdagabb szakasza az 1573—1575 közötti időre esik. Ekkor írta ill. fejezte be fontosabb munkáit: *Catechesis Christiana*; *Disputatio scholastica*; *Theodoro Bezae, pro Castillione et Bellio*; *Commentarius in Apocalypsim*.

Vitatott kérdés, hogy Palaeologusnak milyen hatása volt az erdélyi unitarizmusra, annak „nonadorantizmus“ tanára. Történeti tény, hogy amikor a menekült görög szerzetes Erdélybe jött, itt az unitarizmus már 1568 óta bevett, államilag elismert vallás volt, szervezett egyházal és intézményekkel. Jézus embervolta és nemimádása nem volt új, eszméje tulajdonképpen benne volt az unitárius reformáció központi doktrínájában. Dávid Ferenc, racionalizmusával és a Biblia alapján, önállóan jutott el erre a tanra, melyet következetesen hirdetett műveiben és a hitvitákon. „Semmi nincsen az egész derék szentírásban világosabb és nyilvánvaló tudomány, mint az egy Istenről való tudomány“; „maga a szentírás egy Istent mond, nem hármast, egy Krisztust, nem kettőt“ — állapítja meg a *Rövid Magyarázat* c. művében. Az 1570-ben Palaeologushoz intézett levelében hasonlóképpen világosan utal nonadorantizmusára. 1579-ben, Dávid Ferenc pere alkalmával a nagybányai református pap a gyulafehérvári országgyűlés előtt jelentette ki, hogy Jézus nemimádásának

tana már 1569-ben szerepelt a váradi hitvitán. Ezek szerint Palaeologus hatása abban állhatott, hogy Dávid Ferenc tanaival azonosítva magát, az erdélyi unitarizmusnak radikális irányba való fejlődését támogatta.

Palaeologus erdélyi tartózkodásának az 1575. július 9-i kerelőszentpáli ütközet vetett véget, ahol Bekes Gáspár trónkövetelő döntő vereséget szenvedett Báthori Istvántól. A győztes fejedelem, aki az ellenreformáció buzgó híve volt, valláspolitikájának²¹ megfelelően mind ellenségesebben lépett fel az unitáriusok ellen. Ezek után Palaeologus többé nem látta biztonságosnak itteni életét és 1575 őszén visszatért Krakkóba. A lengyel királyválasztás alkalmával II. Miksa mellett agitált, azzal az elgondolással, hogy megpróbálja a császár bizalmát visszaszerezni. Báthori István megválasztása után azonban tanácsosnak látta Lengyelországot elhagyni. Morvaországba ment, ahol egyik barátja, Jetrich Kunovice biztosított menedéket számára Hluk-i birtokán.

Morvaországi tartózkodása alatt elszigetelődött az erdélyi unitáriusoktól. Dávid Ferenc pere és elítélése fordította figyelmét újból Erdélyre. Részt vett a Dávid Ferenc igazolását szolgáló *Defensio Francisci Davidis in negotio de non invocando Iesu Christi in precibus*²² c. védírat szerkesztésében és kiadásában. Tőle származik a könyv lényegét képező „Confutatio”²³ c. értekezés, melyben védelmébe veszi az erdélyi reformátor tanát Jézus embervoltáról és nemimádásáról. Hangsúlyozza, hogy Dávid Ferencet igazságtalanul ítélték el, mert a „communis propheta”²⁴ értelmében vitás vallási kérdésekben a zsinat illetékes határozni, nem pedig a világi hatóság. Végül élesen bírálta és elmarasztalta a lengyel „Kisebb egyház”-at Dávid Ferenc ügyében hozott elfogult határozatáért.²⁵

A „Confutatio” éles hangvétele és állásfoglalása Dávid Ferenc mellett arról tanúskodik, hogy Palaeologus addigi óvatos eljárásával ellentétben mind nyiltabban azonosult az unitarizmussal.

A katolikus egyház nem hagyott fel Palaeologus üldözésével. Elfogatását II. Rudolf császár készítette elő, aki 1581. szeptember 9-én Ausztria helytartójának, Ernő hercegnek, egy ma már nem ismert levelére küldött válaszában, nyomozást rendelt el az „ariánus könyvek” terjesztése ügyében. Egyben a helytartó véleményét kérte arra nézve, hogy Palaeologust ki kell-e utasítani az országból vagy be kell-e őt börtönözni.²⁶ A császár levelében említés történik Trombitás Jánosról is, az ismert világi unitáriusról. A nyomozás nem maradt titokban. 1581. november 18-án Heinrich Blysem jezsuita Bécsből már jelentette Claudio Aquavivának, a rend főnökének, hogy „egy bizonyos Palaeologus nevezetű eretnek titokzatos módon nagyon sok szentháromságellenes írást terjesztett Morvaországban, ahol jelenleg is tartózkodik. Most helyének fellelése ügyében nyomozás folyik, illetve annak megállapítása érdekében, hogy hol rejtegeti írásait, hogy mielőtt nyomdába kerülnének, ellenőriztessenek vagy még inkább tűzre téttessenek.”²⁷

Ugyanazon év december 13-án a császár utasítására Stanislav Pavlowsky olmützi püspök Palaeologust elfogatta és Bécsbe kísértette. A bebörtönzés oka a püspök szerint politikai: Palaeologus „két úrnak akart szolgálni”. Bonhomini bécsi nuncius hasonlóképpen feltételezi, hogy a menekült szerzetest a lengyelekkel és a törökkel való kapcsolatai miatt tartóztatták le, mert „bizonyos, hogy pusztán vallási okok miatt sohasem vették volna őrizetbe”.²⁸ Dudith András ezzel szemben azt állítja, hogy Palaeologus elfogatásának valódi oka vallási nézetei.²⁹

A császár a kivizsgálás befejezése előtt nem akart dönteni Palaeologus kiadatásáról a katolikus egyháznak. Olyan személyről volt szó ugyanis, aki évekig a Habsburg uralkodók szolgálatában állott, és sokat tudott a bécsi udvar politikai titkaiból. A vizsgálat során nem igazolódott be az a vád, hogy Palaeologus idegen állam szolgálatában állott volna. Ezzel azonban helyzete nem javult. Írásait a teológusok is átolvasták, azokban olyan vallási nézeteket találtak, melyek a katolikus egyház szerint eretnekek. Ezen az alapon a pápa ismételt kérésére Bonhomini nuncius 1582 áprilisában megszerezte a császár engedélyét az inkvizíció által elítélt és megszökött görög szerzetes kiadatásához. A döntés érthető nyugtalanítást váltott ki a protestánsok körében. Agostás választófejedelem és János Kázmér rajnai palatinus tiltakoztak ellene, de eredmény nélkül. 1582. május 27-én indították el Palaeologust fegyver kísérettel, és valamikor július végén, augusztus elején érkezhetett Rómába, ahol közel három évig tartották az inkvizíció börtönében.

Perceinek lefolyását nem ismerjük. Az ítélet azonban már előre biztos volt, mivel azzal vádolták, hogy Európa-szerte ő terjesztette a legveszedelmesebb eretnek tanokat. 1583. február 13-án, mint visszaeső eretneket máglyahalálra ítélték. Február 17-én, a kivégzés napján, az elítélt kérésére és ígéretére, hogy az egyházzal kibékülni akar, XIII. Gergely pápa felfüggesztette az ítélet végrehajtását, de azzal a feltétellel, hogy nyilvánosan visszavonja eretnek tanait. Palaeologus ezt a feltételt teljesítette. A kivégzést azonban csak elhalasztották. A hitnyomozó törvényszék március elején hozott határozata értelmében 1585. március 23-án a Torre di Nona római börtön udvarán Palaeologust lefejezték, testét pedig iratáival együtt a Campo di Fiorii-n máglyán még aznap elégették.³⁰

2. Palaeologus a humanizmus és a reformáció eszmevilágából merítő kritikái szellem, egyéni hangvételű antitrinitárius teológus volt. Hitbuzgalma, széleskörű tudása, igazság keresése és lankadatlan tevékenysége magában sűriti a reformáció kiemelkedő egyéniségeinek legjellemzőbb tulajdonságait.

A hitújítás hívének számított, de nyíltan egyik protestáns felekezethez sem csatlakozott. A keresztény anyaszentegyház egységének volt a hirdetője, és annak tagja kívánt maradni.

Gondolkodása, a reformáció fejlődésének korábbi szakaszain továbbhaladva, az unitarizmushoz jutott el. Teológiai alapállását a biblicizmus, ésszerűség és dogmaellenesség jellemzi. Minden törekvése arra irányult, hogy a vallást felszabadítsa a dogmák uralma alól és az őskeresztény hitet visszaállítsa eredeti tisztaságába. Ugyanakkor a keresztény gondolkodást és világnézetet akarta ésszerűbbé és humanusabbá tenni.

Palaeologus eszmevilága teocentrikus. Istent szellemi valóságnak, abszolút szentségnek és jósnak fogja fel. Transzcendens voltánál fogva elkülönül a tökéletlen világtól, megengedi, hogy az a maga törvényei szerint működjék, de azokat bármikor felfüggesztheti.³¹ Abszolút jósága gyökeresen különbözik az ember jóságától. Tulajdonságai közül a teremtést és gondviselést emeli ki.

A szentháromság dogmáját az antitrinitarizmus korai szakaszára jellemző bibliai, logikai és filológiai érvekkel bírálta és tagadta. A dogmát teológusok és zsinatok alkották Jézus halála után, és kényszerítették a keresztényekre. A háromság helyett Isten oszthatatlan egységét tanítja.

Az egyedüli Istent Atyának fogja fel, az emberek pedig a gyermekei. A teljes hódolat és tisztelet egyedül az Atyát illeti az ember részéről.

A háromság tagadása nem volt új nézet, végigvonult a kereszténység történetén. A humanisták bibliakritikája a figyelmet újból erre a dogmára irányította. A 16. században az antitrinitarizmus mint radikális reformáció mozgalom Európa-szerte jelentkezett.

Palaeologus korán találkozhatott antitrinitárius nézetekkel. Ismerhette Erasmus 1516-ban kiadott görög Újszövetségét³², melyből a szerző kihagyta a háromság legfontosabb újszövetségi bizonyítékát, az 1Jn 5,7 verset, mint késői betoldást. Az antitrinitáriusok nem mulasztották el, hogy vitairataikban Erasmus szövegkritikai megállapításaira ne hivatkozzanak. Ugyanakkor a katolikus egyház részéről sokan Erasmust áriánus eretnekséggel vádolták meg. Hozzájuthatott Serveto Mihály munkáihoz³³, melyekben az író élesen bírálta a háromságot és az őskeresztény istenhitet akarta helyreállítani. És találkozhatott olasz, lengyel és erdélyi antitrinitárius munkákkal is, melyek Európa-szerte terjedtek.

A háromság bírálata Palaeologus számára sohasem volt önálló, más kérdéseket háttérbe szorító cél, hanem reformprogramjának csupán egy része, mellyel közelebbről két munkájában is foglalkozott. A *Catechesis Christiana*³⁴ c. művében a reformáció nagy kérdései között megvitatásra került a háromság is. Az egyik szereplő, a zsidó Sámuel azt bizonyítja, hogy az Ószövetségben nincs szó a háromságról; a továbbiakban megállapítást nyert az is, hogy az első három evangéliumban nyoma sincs a háromságnak. A főszereplő — „Pásztor“ — (Dávid Ferenc alakja) meggyőzően érvel a háromság ellen, és az egy Isten igazságát bizonyítja.

*Disputatio scholastica*³⁵ c. munkájának központi kérdése a háromság dogmája. A vitairat azzal kezdődik, hogy az Úr elnöklete alatt üléselő égi tanács megdöbbenéssel értesül arról, hogy az emberek legnagyobb része egy hármas istenséget imád. Azokat, akik ezt a tant nem fogadják el, üldözik, sőt meg is ölik. Isten elhatározza, hogy a kérdés végleges tisztázására és a tévtan megszüntetésére zsinatot hivat össze a földön. Jósias királyt (János Zsigmond megszemélyesítője) bizza meg a gyűlés összehívásával és levezetésével. A király Janopolisba (Gyulafehérvár) hívja össze a zsinatot, melyen részt vesznek a kereszténység híres tanítói, a reformátorok, pápák, királyok, valamint Dávid Ferenc vezetésével erdélyi unitárius prédikátorok és vezető világi emberek. A befejezetlen munka gúnyosan mutat rá a nagy teológusok ellentmondásos háromságértelmezésére, és kiemeli, hogy éppen Dávid Ferenc az, aki rávezeti őket a dogma helyes értelmére. Az unitárius képviselők a vita folyamán igyekeznek a háromság *bizonyítékait* cáfolni és az egy Istent bizonyítani a Bibliából.

Palaeologus a háromság gyakorlati következményének tartja, hogy a zsidók és mohamedánok ellenséges magatartást tanúsítanak a keresztényekkel szemben. Ennek megszüntetése és megtérítésük első feltétele az, hogy a keresztények a háromság helyett újból az egy Isten tanát fogadják el.

Jézusról azt tanítja, hogy ő isteni erővel felruházott ember, az Ószövetségben megígért Messiás-Krisztus, aki emberek felett áll, de természetében emberi, olyan mint a miénk. József és Mária gyermeke volt, semmiben sem különbözött a történelemben ismert messiásoktól, mint pl. Ábrahámtól, Mózesztől, Dávidtól.

Krisztus küldetésének célja az volt, hogy Mózes követőit, a választott népet bűnbánatra hívja, és hogy a zsidók királya legyen. Tanításával, valamint csodás és rendkívüli eseményekkel igyekezett az embereket meggyőzni messiásvoltáról. A zsidók azonban nem ismerték el, a nép vezetői pedig nem fogadták el királyukul és megölték. Krisztus feltámadása és mennybemenetele után elküldötte tanítványainak az isteni lelket és meghagyta nekik, hogy az evangéliumot minden népnek hirdessék.³⁶ Krisztus uralkodása akkor fog kezdődni, amikor a világ vége eljön.

Krisztus istenségét Palaeologus tagadta, mivel az Újszövetség ezt nem tanítja. Jézus nem Isten, ő nem megváltani jött a világot, hanem királyként uralkodni azon. Ezért Őt imádni nem kell, személyét csak a Messiásnak kijáró tisztelet illeti meg.

Az emberről szóló tanítása Pelagius³⁷ teológiájának hatását mutatja. Az Ószövetség alapján hirdeti, hogy az ember Isten teremtménye, a teremtettség tudata hozzátartozik vallásos élményéhez. Az ember jóra és rosszra való hajlammal születő értelmes lény, aki azzá lehet, amivé lenni akar. Az ész vizsgálja a hit meglátásait és képes Istent is megismerni. Az értelem kiemelése és az ésszerűsége való törekvése a vallásban megegyezett a radikális reformáció elvi álláspontjával.

A determinizmusmal szemben Palaeologus a szabadakarat híve volt. Isten gyermeke szabadakaráttal bíró erkölcsi lény. Szabadakarata egyetemes emberi tulajdonság, mely nincs a kereszténységhez kötve. Az ember Isten törvénye mellett vagy ellen határozhat, a jó és a rossz között választhat, vagyis erkölcsi cselekedetet vihet végbe. Ha a jót választja, akkor Isten kegyelmét élvezi, ha viszont a rosszat, akkor Isten büntetését kell tapasztalnia. Szabadakaratra utal az ember erkölcsi felelőssége és köteleltségtudata; ez az istentisztelet alapja. Szabadakarat nélkül semmiféle közösségi élet nem volna lehetséges.

Az ember hite és jócselekedete, vallása és erkölcsisége egymástól elválaszthatatlan. Az erkölcsi élet szükségképpen következik a hitből. Jócselekedet és megfelelő keresztény élet nélküli hit tulajdonképpen halott önmagában. A jócselekedetet nemcsak a felebaráti szeretet, hanem az ember erkölcsi tökéletesedése is szükségeli.

Palaeologus kétségbe vonja a bűnbeesésről szóló ószövetségi tudósítás történeti hitelességét és elveti az ember megromlásáról és jóra való képtelenségéről szóló hagyományos keresztény tant. Ehelyett azt tanítja, hogy a bűn rossz szándékból, vágyódásból, magaviseletből eredő cselekedet, lényegében engedetlenség Isten törvényével szemben, melyre a rossz nevelés és a meg nem felelő környezet ösztönöz. Arra a kérdésre, hogy miért hajlunk mégis a bűnre, Palaeologus felelete az, hogy megszokás következtében a rosszra való hajlam második természetünké válik.

Az embernek vállalnia kell a bűnért járó büntetést, mely a kegyelmi állapot és az örökélet elvesztésében áll. A bűnös ember jóra való képessége azonban nem semmisül meg, csak meggyengül, de az erkölcsi szabadság gyakorlása által újból megerősödhetik.

Palaeologus nem fogadja el az eredendő bűn dogmáját.³⁸ Velünk született bűn nincs. A jó és a rossz nem születik az emberrel, hanem az élete teszi jóvá vagy rosszá. Ádám engedetlensége egyéni jellegű véték volt, ennél fogva nem terjedhetett át leszármazottjaira. A gyerme-

kek ma is olyan állapotban jönnek a világra, mint amilyenben Ádám és Éva volt a bűn elkövetése előtt. Máskülönben Ádám bűne csak reá nézve volt rossz következményű, de utódaira nem, vagy csak annyiban, hogy rossz példát szolgáltatott nekik. Az *An omnes uno Adamo descenderint* c. munkájában vitatja, hogy Ádám és Éva lett volna az emberek őse. Éppen ezért az egész emberiség nem is örökölhette bűneiket.

Palaeologus szerint az ember saját erejéből, hit által és a jónak követésével képes üdvözülni. Isten törvénye minden embernek egyenlő esélyt ad és mindenkit egyforma mértékkel mér; a törvénszegők számára is biztosítja a hibák kijavításának és a büntől való szabadulásnak lehetőségét. Mindenkinek saját akaratótól függ olyan életet élni, mely üdvözíti vagy kárhozatra juttatja.

Az üdvözülés alaki feltétele, hogy az embernek Isten valamelyik népéhez kell tartoznia: zsidókhöz, keresztényekhez, vagy mohamedánokhoz. Tartalmi feltétele pedig az egy Istenben és Jézus messiásvoltában való hit. Ennek kiegészítője az üdvösségre való lelki felkészülés, mely a bűn felismerésében, megbánásában, megtérésben és az ember életének megjobbításában áll.

Isten kegyelmével segíti az ember üdvözülését. Közvetett segítsége a „Törvény“ az Ószövetségben, és „Jézus élete és tanítása“ az Újszövetségben. Közvetlen segítsége az ember lelkében nyilvánul meg, a megtérésben és az egyéni élet jobbításában. Isten a kegyelmi állapot elvesztésének félelmével fékezi a rosszat, az üdvösség jutalmának ígéretével pedig ösztönöz a jóra.

A zsidók Palaeologus szerint Istentől ígéretet kaptak az üdvösségre. Krisztus halála következtében azonban kiváltságukat elvesztették. Ennek oka egyfelől az, hogy nem ismerték el Krisztus személyében a Messiást, másfelől pedig az, hogy nem értették meg az evangélium jelentését, mely szerint az üdvözülés lehetősége azokra a népekre is kiterjed, melyek nem Ábrahámától származtak. Ezután csak úgy üdvözülhetnek, ha Krisztust elismerik Messiásnak. Az üdvözüléshez azonban nem elégséges ez a hit, a Biblia megkívánja a hitből fakadó jó cselekedeteket is.

Etikai nézeteinek kifejtésére a lengyel „Kisebb egyház“ rakowi pártjával folytatott vitái adtak alkalmat. A rakowiak etikai radikalizmusával szemben Palaeologus tanítását a konzervativizmusig elmenő józan realizmus jellemzi. Őt a jelen valósága érdekelte. A hierarchikus függőség és alárendeltség elvén alapuló társadalom, melyet az isteni és természeti törvények egyaránt támogatnak, három rendre tagolódik. Az elsőhöz tartoznak a világi hatalom képviselői, valamint a szülők, rokonok, egyházi és világi tanítók, vagyis azok, akik „valamilyen természeti törvény erejére támaszkodva parancsolóink lehetnek“, és akik hatalmukat Isten nevében gyakorolják. Irántuk az emberek tisztelettel, szeretettel és engedelmességgel tartoznak. Az állam vezetői az első helyet foglalják el. A második csoportot a család alkotja, melynek feje az apa; ide tartoznak a családtagok és a szolgák. A harmadik rendet embertársaink képezik, akiket kötelesek vagyunk segíteni. Ebben a társadalmi rendben mindenkinek megvannak az őt megillető jogai és kötelességei.³⁹

Palaeologus társadalmi szemlélete konzervatív, de tanításában mégis kora égető szociális kérdései jelentkeznek, mint pl. az értékhalmozás, uzsora, kölcsön, munkanélküliség.

Sokat foglalkozik a családdal, elismeri fontosságát és összekötő szerepét a társadalom csoportjai között. Csak a nős embert tartja a társadalom teljes jogú tagjának. A házasság állandóságát tanítja; a válás csak házasságtörés esetében engedhető meg. A hagyományos szülői tekintély mellett foglal állást.

Politikusként tartotta magát és készséggel vállalkozott ilyen feladatokra. Politikai nézetei konzervatívok. Az állam ideális mintáját az abszolutisztikus rendszerben találja meg. A legfőbb világi és egyházi jogokat az abszolút uralkodó személyében összpontosítja, ugyanakkor az egyén jogait alapvetően korlátozza. Különös tisztelettel nyilatkozik a különböző politikai és vallási felfogást képviselő uralkodókról mint pl. II. Miksa, Erzsébet, János Zsigmond. Politikai terveiben helyet kapott a vallási érdek is. Az „Adversus Pii V. proscriptionem Elisabethae reginae Angliae“ c. munkájában a világi hatalom isteni eredetét és elsőbbségét tanítja az egyházzal szemben. Vallási ellentétekben az egyensúlyt a világi hatalom teremtheti meg.

Az adott társadalmi viszonyok között szükségesnek tartotta az állam és az egyház együttműködését, hogy az Isten által számukra kitűzött célokat el tudják érni. Ha az egyház engedelmes, tiszteletet és jóindulatot mutat a világi hatalom iránt, akkor az állam kötelessége védelmezni és ápolni az isteni igazságot, melynek letéteményese az egyház. Az uralkodó feladata terjeszteni az isteni igazságot, mert őt az Isten pallósjoggal ruházta fel a gonoszok ellen.⁴⁰

Éles vitát folytatott a „Kisebb egyház“ rakowi pártjával, mely vallási alapon akarta a lengyel társadalmat újjáformálni. A rakowiak mereven ragaszkodtak a Hegyi beszéd tanításához, hogy „ne szálljatok szembe a gonosszal“. Ennek alapján tagadták az állammal való mindenféle együttműködést: közhivatal vállalást, esküt, katonai szolgálatot, a halálos ítélet jogosságát, a háborúban való részvételt. Palaeologus vitatta, hogy a rakowiak helyesen értelmezik a Hegyi beszéd tanítását. Jézus ugyanis nem kívánja követőitől, hogy félrevonuljanak a társadalomtól. Ő nem helyezte hatályon kívül az állam jogát, hogy a törvény megszegőit ne büntesse, és hogy a polgárok szükség esetén ne folyamodjanak védelemért a világi hatalomhoz.

A világi hatalom isteni eredetére való hivatkozással Palaeologus aktív részvételt követelt az emberektől a közügyek és az állam szolgálatában. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozta a világi hatalom halálraítélési jogát, (ius gladii), mely a kereszténység előtt már régen létezett, ezt Krisztus érvényben hagyta. Amikor a magisztrátus egy gyilkost halálra ítél, csupán a társadalom iránti kötelességét teljesíti és nem követ el gyilkosságot. A magisztrátus joga és kötelessége, hogy az embert támadójával szemben megvédje, hogy ítéletet hozzon és büntetést szabjon ki a törvényszegőkkel szemben.⁴¹

„A keresztények számára a fegyverviselés törvényes — állítja Palaeologus — azért, hogy országuk határait megvédjék, önmagukat megmentse és az ellenséget kiirtsák; aki másképpen cselekszik és visszautasítja, hogy ilyen esetben fegyvert fogjon, az gonosz és méltatlan a keresztény névre.“⁴²

Az államnak joga van fegyvert használni, hogy a külső ellenséggel szemben magát megvédje. Jézus tanítása, amire a rakowiak hivatkoznak, hogy „akik kardot fognak, kard által vesznek el“ (Mt 26,52) csak

a prófétákra és papokra vonatkozik, de nem a világiakra. Különbséget tett a hódító és védelmi háború között. Az ország védelmében viselt háború szerinte „összhangban áll Isten törvényével.“ Egy olyan ember, aki javainak és örökségének védelmétől tartózkodik és Isten törvénye mögé rejtőzik, etikai szempontból árulónak minősül.

Jézust a törvényesség úttörőjének tartotta, aki a „ne szálljatok szembe a gonosszal“ parancsával azt akarta elérni, hogy az ember ne ragadtassa el magát a bosszú szenvedélyétől, és ne akarjon minden áron saját hatáskörében elégtételt szerezni az elszenvedett sérelemért. Az elenség szeretetét Palaeologus szerint nem lehet messze vinni, nehogy a felebarát és a közösség szeretete között összeütközés keletkezzék.

A felekezeti türelmetlenségtől a politikai ellentétektől feszülő világban Palaeologus a vallási béke és egység útját kereste. A korabeli Európában toleranciát és lelkiismereti szabadságot csak Erdélyben és Lengyelországban talált; ez a két állam engedélyezte az unitarizmus működését. Állást foglalt a türelmetlenség ellen, elítélte vallási kérdésekben az erőszak alkalmazását, és kétségbe vonta az üldözés vallási igazolását. Tűrjük el egymást és ne ítéljük el a másiknak hitét — hirdeti az üldözött eretnek.

A vallási türelmességet a legfőbb erénynek tartotta, a tolerancia számára azonban csak egy állomást jelentett a vallásszabadsághoz vezető úton. A katolikusok és protestánsok közötti ellentét megszüntetéséért, az egymás ellen küzdő eszmék, tanok harcában mindig azt kereste, ami bibliai, ésszerű és igaz, hogy aztán kölcsönös engedményekkel megvalósulhasson a keresztény egyetértés és béke.

Küzdött a lelkiismereti szabadság biztosításáért. Az egyénnek joga van szabadon megvallani hitfelfogását. A *Theodoro Bezae pro Castillione, et Bellio* c. iratában a lelkiismereti szabadságért küzdő Castelliot vette védelmébe. Meggyőződése volt, hogy az ember lelkiismerete fölött semmiféle hatalom nem gyakorolhat erőszakot.

A kereszténység egysége helyreállításának lelkes híve volt. Felfogása szerint a keresztények kezdetben egyetlen igaz egyházat alkottak, mely a századok folyamán különböző felekezeti egyházakra szakadt. Az egység felbomlását a krisztológiai és háromsági hitviták, valamint a pápaság idézték elő. A keresztényeknek most arra kell törekedniök, hogy a vallásfelekezeteket rávegyék a krisztusi egyház egységének visszaállítására. Ennek a közösségnek teljes jogú tagjai lehetnek a katolikus mellett a görögkeleti és a protestáns egyházak.

A *De tribus gentibus Dei* c. munkájában a zsidók, keresztények és mohamedánok egyenlőségét hirdeti, szemben a megkülönböztető keresztény felfogással. A három világvallást, valamint a keresztény felekezeteket mind egyenlő értékűnek tartotta; ezen az alapon őket türelemre és a lelkiismereti szabadság tiszteletbentartására hívta fel.

Foglalkozott a zsidó, keresztény és mohamedán vallás egyesítésének a lehetőségével is. Az uniót vallásuk közös elemei segíthetik elő, mint pl. Isten törvényének betartása, Jézus személye és tanítása, a választottak csoportjába való tartozás. Érdekes meglátása, hogy a keresztény felekezetek és a három világvallás egyesítésének alapját az unitárius vallás alkotná. Az erdélyi és litván unitáriusok a híd szerepét tölthetnék be a zsidó és mohamedán vallások felé.

Az Újszövetség alapján, a reformáció tanításával összhangban, két szertartást fogadott el: a keresztséget és az úrvacsorát. Ezek a cselek-

mények az Isten és ember közötti szövetség külső jelei, melyek által a keresztény ember Krisztus követőjének és a keresztény egyház tagjának vallja magát. A szertartásoknak nincs természetfeletti hatásuk, és az üdvözülésnek nem feltételei.

A keresztység az új egyháztagok formális beavatási szertartása, melyet a pogányok számára tart szükségesnek. A keresztény szülők gyermekeire ez a szertartás nem kötelező. A gyermek keresztiséget az Újszövetség alapján a felnőtt keresztiséggel helyettesítette.

Az úrvacsora Krisztus haláláról való egyszerű megemlékezés, az utolsó vacsora szellemében. Az őskeresztények is vacsora után gyakorolták, imádsággal és hálaadással egybekötve. Jézus meghagyása, hogy „ezt cselekedjétek az én emlékezetemre“ (1Kor 11,24) azt jelenti, hogy a keresztényeknek úrvacsora alkalmával Jézusra és tanaira kell emlékezniük.

Jacobus Palaeologus jelentős helyet foglal el az antitrinitarizmus történetében. Irodalmi hagyatékának túlnyomó része kéziratban maradt fenn. Új teológiai rendszert nem alkotott, de tanai a keresztény vallás majdnem valamennyi pontját felölelik. A Biblián alapuló ésszerű kereszténység, a dogmaellenes szabad gondolkodás és a vallási felvilágosodás ügyét szolgálta. Hatása nem múlt el nyomtalanul. Nézetei a radikális reformáció eszmevilágát gazdagították, és az antitrinitarizmus különböző irányjaiba épültek bele.

Az üldözött eretnek élete egy izgalmas és tanulságos fejezet annak a küzdelemnek történetében, mely az ember felszabadításáért, a lelkiismeret és vallás szabadságáért folyt a 16. századbeli Európában.

JEGYZETEK

¹ Jacobus Palaeologus életrajzával és tanaival foglalkozó nevezetesebb munkák:

Landsteiner, K., *Jacobus Palaeologus*. Separat-Abdruck aus dem Programme des Josefstadter Gymnasiums, Wien 1873.; Pirnát A., *Jacobus Palaeologus*, in *Studia nad arianizmen*, Warszawa 1959, 73—130. Uő., *Die Ideologie des Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren*, Bp 1961, 54—116 és 199—206.; Rill, G., *Jacobus Palaeologus* (kb. 1520—1585). Ein Antitrinitarier als Schützling der Habsburger. „Mitteilungen des Oesterreichischen Staatsarchivs“ 16 B, 1963, 28—85.; Dostalova-Jenistova, R., *Jakob Palaeologus*, „Byzantinistische Beiträge“, Berlin 1964, 153—175. Uő., *Autografy Jakuba Palaeologa w trebonském archivum*, „Zprávy Jednoti klasických filologů“ 6, 1964, 150—160. — Uő., *Eine neu gefundene Schrift des Jakob Palaeologus*. Ein Beitrag zur Frage der Wirkung des italienisch gebildeten Griechentum in Mitteleuropa, in: *Über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der neuern Zeit*, Berlin 1968, 35—44. Uő., *Traktát Jakuba Palaeologa „An omnes ab uno Adamo descenderint.“* „Listy filogické“ 1969, 281—288. Uő., *Tri dokumenty k pobytu Jakuba Palaeologa v Cechách a na Moravě*, „Strahovská knihovna. Sborník Památníku narodního písemnictví“, nr. 5—6/70—71, 331—339.; Szczucki, L., *W Kregu myslícíeli heretyckich*, Wroclaw 1972 — magyar nyelvre fordította Varsányi István és Schulek Tibor, *Két XVI. századi eretnek gondolkodó* címen, Bp 1980.

² Égei-tengeri sziget, amely 1347-től a Genovai köztársaság uralma alatt állott; 1566-ban a törökök hódították meg.

³ Genova melletti város.

⁴ Modena, *Archivio di Stato*, Regulari, cassetta 87. Vö. Rotondo, A., *Studi e ricerche di storia ereticale italiana del Cinquecento*, Torino 1974, 193—195.

⁵ Szczycki, L., *Két XVI. századi eretnek gondolkodó*, Bp 1980, 16.

⁶ Uo. 25.

⁷ Rill, L., *Jacobus Palaeologus* 60. I. 145. láb. — Dostálova, R., *Autografy* stb. 158. I. 11. láb.; Landsteiner, K., *Jacobus Palaeologus*, 37.

⁸ Dudith András (1533—1589) katolikus főpap, 1561-ben tinnini, 1562-ben csanádi és 1563-ban pécsi katolikus püspök lett. 1562-ben részt vett a tridenti zsinaton. Humanista műveltségű, szabadgondolkodó, 1567-ben püspöki tisztségéről lemondott. A protestantizmushoz csatlakozott, de egyik felekezetnek sem lett tagja. Teológiailag az unitarizmushoz közeledett és a vallási türelem mellett foglalt állást.

⁹ A lengyel református egyház konzervatív és szabadelvű antitrinitárius szárnya közötti ellentét az 1560-as évek elején mind jobban elmélyült. Miután az 1565. évi Pietrkow-i hitvita eredménytelenül felbeszakadt, a többségben lévő konzervatívok kizárták egyházukból az antitrinitáriusokat, mint eretnekeket. A kizárt szabadelvű párt tagjai még abban az évben új egyházat szerveztek, melyet hivatalosan „Lengyelország kisebbik református egyháza”-nak neveztek el. (A továbbiakban: „Kisebb Egyház”)

¹⁰ Budny Simon (1533—1595?) litván származású, széleskörű teológiai tudással rendelkező unitárius lelkész. Radikális teológiai és konzervatív etikai-társadalmi nézeteket vallott. Értékes irodalmi tevékenységet fejtett ki: 1572-ben lengyel fordításban kiadta az Ószövetséget, 1574-ben pedig az Újszövetséget; 1576-ban jelentette meg „A keresztény vallás fő hittételeiről” c. munkáját.

Jézus embervoltát és nemimádását hirdette, ezért az 1582. évi Lukławice-i és az 1584. évi Wegrów-i zsinat kizárta a Kisebb egyházból.

¹¹ A „Kisebb egyház” szellemi központja Rakow városa volt, melyet 1569-ben Sieninski János református földesúr alapított. Az új város lakóinak vallászabadságot biztosított. A hitükért üldözöttek, számos antitrinitárius is, itt találtak menedéket. A „kisebb egyház” híveiből egyházközség alakult; 1602-ben iskolát alapítottak, majd nyomdát állítottak fel. A városban több fontos zsinatot tartottak. 1974-ben Rakow nevét hivatalosan „Arianke”-re változtatták.

¹² *De falsa et vera unius Dei patris, filii et spiritus sancti cognitione* libruo. *Autoribus ministris ecclesiarum consentientium in Sarmatia et Transylvania. Albae Juliae* [1568 typ. Hoffhalter.]. Unitárius vitairat, szerkesztője feltehetően Dávid Ferenc lehetett Blandrata Györggyel együtt. A kötet nyugat-európai, erdélyi és lengyel unitárius írók műveiből készült válogatások gyűjteménye. A szentháromság dogmájának keletkezésével, kialakulásával és cáfolatával foglalkozik, valamint az unitárius reformáció hitelveit fejti ki. Széles körben elterjedt unitárius vitairat.

¹³ A fejezet címe: *De origine et progressu triadis, deque sophisticis et variis reclamatoribus*. D—G. (45—57)

¹⁴ A levelet először Landsteiner, K. közölte „*Jacobus Palaeologus*” c. művében; azután Jakab Elek „Dávid Ferenc emléke” II. 12—13. c. munkájában.

¹⁵ Bekes Gáspár, (1520.—?, 1579) János Zsigmond fejedelem tanácsosa és kancellárja. Az unitárius egyház buzgó híve és támogatója; jelen volt a gyulafehérvári második hitvitán 1568-ban; a nagyváradi dispután 1569-ben elnökölt. A fejedelem halála után tekintélyes pártja volt a fejedelemségre, de 1575. júl. 9-én a kerelőszentpáli csatában Báthori Istvánnal szemben vereséget szenvedett. Lengyelországba menekült, ahol Báthori István lengyel király részéről kegyelmet nyert és számos kitüntetésben részesült.

¹⁶ Dávid Ferencnek két fia volt, az idősebbik Hertel Dávid (1560—1582), a kisebbik Hertel János (1565—? — 1630?). Lásd Pokoly József, *Bogáthi magáról és*

Dávid Ferenczről. Keresztény Magvető XXXVII/1902/261—266.; Binder Pál, *Dávid Ferenc családja: a kolozsvári Hertel nemzetség*. KerMagv 85/1979, 104—125.

¹⁷ Gerendi János, Torda megyei földesúr aranyosgerendi és olcónai (Szeben megye) udvarháza az unitárius reformáció eszméinek egyik világi bázisa, egyben a külföldről szabadelvű vallásos nézeteik miatt menekültek otthona is. A gerendiek szabadelvű körét Báthori Zsigmond fejedelem politikai okokból 1594-ben felszámolta.

¹⁸ Gündisch, Gustav, *Zum Siebenbürgischen Aufenthalt des Jacobus Palaeologus*, in: *Revue Des Études Sul-Est Européennes*, Tome IV—1966. Nos 1—2. Bucarest 1966, 75—79.

¹⁹ Gál Kelemen, *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568—1900)* II. k., 1935, 368.

²⁰ *Atheismi Lutheri, Melanchtonis, Calvini, Bezae, Ubiquitariorum, Anabaptistarum, Picardorum, Puritanorum, Arianorum et aliorum nostri temporibus haereticorum*. Vilna, 1586, 74—75; Lásd: Jakab Elek, *Dávid Ferencz emléke*, Bp 1879 211; Gál K. i. m. II. k. 383; Sandius, C., *Bibliotheca Antitrinitariorum*, Freistadt 1684, 57.; Erdő János, *The Biblicism of Ferenc Dávid in: Antitrinitarianism in the Second Half of the 16th Century*. Bp 1982, 49.

²¹ Lásd a fejedelemnek XIII. Gergely pápához intézett levelét 1574. szeptember 14-ről.

²² A latin nyelvű kiadvány szerkesztői voltak Palaeologuson kívül Hertel Dávid (Dávid Ferenc fia) és Glirius-Vehe Mátyás. A könyvnek három kiadása ismeretes. Az első 1580-ban jelent meg Frankfurtban; a második 1581-ben Bázelen; a harmadik — az 1581 évnek bővített kiadása —, hely és idő jelölése nélkül 1582-ben. A két utóbbi kiadás Aleksy Rodecki krakkói nyomdájában készült. A „Bibliotheca Unitariorum“ 1983-ban a *Defensio Francisci Davidis*-nek negyedik kiadását jelentette meg. A munka vádirat volt Blandrata, Socinus és mindazok ellen, akik szerepet játszottak Dávid Ferenc elítélésében.

²³ *Confutatio vera et solida iudicii Ecclesiarum Polimicarum, de causa D. Francisci Davidis, in questione de vera hominis Jesu Christi, filii Dei viventis invocatione*, in: *Defensio Francisci Davidis*, Bp 1983, 220—278.

²⁴ Az 1578 március hónapban Tordán tartott zsinat határozta el a „communis prophetia“-t, mely szerint bármely vallási kérdésről, amiben a zsinat nem döntött, szabad vitatkozni anélkül, hogy ezáltal újítást követnének el. A vallási innovációt Báthori István fejedelem tiltatta meg az 1572 május 25—29. napjain Tordán tartott országgyűlésen. (Erdélyi Országgyűlési Emlékek, II. k. 528.)

²⁵ A „Kisebb egyház“ az 1579. évi Belzyce-i zsinaton Dávid Ferenc nonadorantizmus tana ellen foglalt állást. (Wilbur, E. M., *R History of Unitarianism. Socinianism and its Antecedents*. Cambridge 1945, 367.

²⁶ Landsteiner, K. i. m. 32.

²⁷ Archivum Romanum Societatis Iesu, Roma, Germ. 159, f. 205v. (Szczeni, L. i. m. 257. láb.)

²⁸ Archivio Segreto Vaticano, Nunz. di Germania 104, f. 56v. (Szczeni, L. i. m. 267. sz. láb.)

²⁹ Gillet, J., *Crato von Crafftheim und seine Freunde* 2. k. Frankfurt a.M. 1861, 335—342. (Szczeni, L. i. m. 270. sz. láb.)

³⁰ Szczeni, L., i. m. 55, 56.

³¹ *De providentia* 690, vö. *Catechesis Christiana* 346—352.

³² Erasmus korszakalkotó műve volt az Újszövetség görög szövegének kiadás, melyhez a Vulgatától sokban eltérő latin fordítást és az egyházi felfogással ellentétes magyarázatokat csatolt. Az egyház támadása miatt kénytelen volt az 1. In 5,7.

verset a *Novum Testamentum* 3. kiadásába visszavenni. Erasmus Újszövetségét 1557-ben Wagner Bálint Brassóban kiadta.

³³ *De Trinitatis erroribus libri Septem* (1531); *Dialogorum de Trinitate duo, de justitia regni Christi, capitula quator* (1532); *Christianismi Restitutio* (1553).

³⁴ Az 1574-ben írt *Catechesis Christiana dierum 12*, kéziratos munka másolatban, a Toroczkai Máté (unitárius püspök 1601—1616) kódexben maradt fenn; a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának könyvtára őrzi. Jelzete: Ms. U/A 1669. 1—314. Lásd: Benczédi Pál, *A volt kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának kézirattáráról*, in: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár 1957, 38. és Pirnát, Anton, *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren*, Bp 1961, 188—192.

³⁵ A *Disputatio Scholastica* c. művét Palaeologus 1575-ben írta; kéziratos másolatban, a Torockai Máté kódexben (459—531) és azonos szöveggel a Lisznyai Gyárfás (kolozsvári unitárius lelkész) kódexben maradt fenn (1—84)

³⁶ *De Christi cognomine*, Toroczkai Máté kódex. (742—767) 764.

³⁷ Pelagius, 360—420 között élt brit szerzetes; antropológiájában tagadta az eredeti bűnt, a bűnösség egyetemességét; hirdette, hogy minden ember természetes tehetségeivel és erőivel, a törvény és Jézus parancsainak követésével, üdvözülhet. Munkái közül fennmaradtak: *Eulogiae*, *De natura* és *De libero arbitrio*.

³⁸ *De Peccato*, Toroczkai Máté kódex (448—450); *De peccato originis*, Toroczkai Máté kódex (718—720).

³⁹ *Catechesis Christiana*, 277; uo. 392 és 277.

⁴⁰ *Adversus Pii V. proscriptionem Elisabethae reginae Angliae*, Bürger Bibliothek, Bern, 558. sz. kéziratos, 319—320. lásd Szczycki, L. 386. sz. lábja.

⁴¹ Lásd: *De magistratu* és *Defensio verae sententiae de magistratu politico* c. kéziratos munkáit.

⁴² *De bello sententia*, 32 és 47.

Dr. KOVÁCS LAJOS

JELENTÉS

az Amerikai Egyesült Államokban tett
június 6. és 26. közötti látogatásról

Dr. Eugene Pickett, az északamerikai unitárius univerzalista egyház elnöke és felesége meghívtak, hogy feleségemmel együtt az ottani egyház Georgia állam Atlanta városában tartandó évi gyűlésén részt vegyünk. Ugyanakkor hasonló meghívást kapott dr. Ferencz József unitárius püspök is feleségével együtt.

Június 6-án együtt indultunk négyen repülőgépen Budapestről és egy svájci gépen utazva, Zürichben való átszállás után megérkeztünk Bostonba, az ottani egyház központjába. Végig Pickett elnök és felesége nagyon szívesen látott vendégei voltunk, akik részünkre mindenre kiterjedő, részletes, gazdag programot állítottak össze.

Öt napig a Parker House nevű szálloda 10. emeletén laktunk. Ez idő alatt meglátogattuk a híres Plymouth követ, ahol a zarándokok Ang-

liából jöve először szálltak partra. Látogatást tettünk a Boston környéki gyülekezetekben és egy sor olyan helyen, amelyek az amerikai szabadságharc történelmi emlékei, mint Lexington, Concord stb. Június 7-én az egyház havonként megjelenő lapjának, az Unitarian Universalist World-nek részletes interjút adtam. Az első vasárnap istentiszteletet végeztem a bostoni King's Chapel-ben, a legrégebbi észak-amerikai unitárius templomban, ahol egy konfirmációi ünnepélyen is részt vettem.

Június 11-én repülőgépen New Yorkba utaztunk, ahol két napon át Bruce Southworth-nek, a Community Church lelkészének a vendégei voltunk. Itt látogatást tettünk az ENSZ székházában és három unitárius templomban. Meglátogattuk Schneier Arthur főrabbit, az „Appeal of Conscience“ nevű szervezet vezetőjét.

New Yorkból szintén repülőgépen az ország fővárosába, Washingtonba, ebbe a gyönyörű városba mentünk, ahol az unitárius egyház ENSZ megbízottja, Robert Alpern fogadott és kalauzolt. Délben a Capitolban, a képviselőház és szenátus épületében öt unitárius képviselő látott vendégül, akiknek érdeklődésükre tájékoztatást adtunk egyházunk életéről és országunk erőteljes béketevékenységéről. Utána megtekintettük a Washington, Lincoln és Jefferson emlékműveket, valamint a központi parkban nemrégiben létesített ún. vietnami emlékfalat, ahol fekete márványba vésvé olvasható annak az 55 000 amerikai katonának a neve, akik a vietnami háborúban életüket veszítették. Ez a város nagyszerű, rendezett voltával és tisztaságával nagyon jó benyomást gyakorolt ránk. Itt a főváros külső részében levő Vernon Mount egyházközsége és egy régebben kitelepült magyar származású család, Molnár Béla és felesége látott vendégül.

Washingtonból autón a Virginia államban levő Charlotteswille városába, a híres államelnök és unitárius, Jefferson szülővárosába mentünk. Itt meglátogattuk a Montacelli nevű helyet, Jefferson múzeummal átalakított, saját tervei szerint épített házát és gyönyörű környezetét. A második vasárnapon itt prédikáltam a Jefferson Memorial Church-ben. Innen a gyülekezet két tagja autón Virginia állam fővárosába, Richmondba vitt, amelynek nevezetességeit megtekintve, június 16-án repülőgépen Atlanta városába mentünk, ahol az egyház évi gyűlése egy héten át tartott. A Peach Free Plaza nevű 73 emeletes szálloda különböző helyiségeiben folytak le az összes gyűlések. Mi az 53. emeleten laktunk. Úgy volt programunk megszervezve, hogy minden ebédre és vacsorára az egyház valamelyik világi vagy egyházi vezető személyisége látott szívesen vendégül. Ez alkalmat adott arra, hogy régi barátok mellett új barátságokat köthessünk és az ottani egyház életéről tájékozódást szerezhessünk.

A gyűlésen mintegy 2500 személy, ebből 2200 szavazati joggal bíró egyháztag vett részt. A megnyitón kb. tíz perces beszédemben egyházunk nevében nagy tapssal jutalmazott köszöntő beszédet tartottam. Rajtunk kívül Európából dr. Roy Smith, Világszövetségünk elnöke és Diether Gehrman főtitkár vettek részt a gyűlésen. Úgy mi, mint a magyarországi kollegám és felesége a gyűlés egész ideje alatt megkülönböztetett figyelemben részesültünk.

A gyűlés egyik fő pontja a leköszönő elnök, dr. Eugene Pickett jelentése volt, aki részletes beszámolójában meglepedéssel állapította meg, hogy elnökségének ideje alatt az észak-amerikai unitárius univerzalista

egyház nem csupán tagjaiban gyarapodott jelentős mértékben, hanem anyagi és valláserkölcsi tekintetben is kiemelkedő eredményeket ért el. Hangsúlyozta, hogy az egyház vezetősége állandóan részt vett minden haladó jellegű társadalmi szervezkedésben, az apartheid politika elleni tiltakozásban és a béke megőrzéséért folyó következetes küzdelemben. Az előadó nagy ünneplésben részesült, melyet nagyszerű egyházépítő munkájával és haladó szellemével érdemelt ki. Utóda dr. William F. Schulz addigi alelnök, Pickett elnök régi munkatársa lett, aki kijelentette, hogy elődje szellemében kívánja az egyház életét irányítani. Az új elnök ígéretet tett, hogy a jövő év folyamán hivatalos minőségében meg fogja egyházunkat látogatni.

A gyűlés programjában szerepelt „A keleteurópai egyházak élete” című megbeszélés, amelyen mind a romániai, mind a magyarországi egyházak életéről részletes tájékoztatást adtunk, országunk erőteljes békemunkáját kihangsúlyozva. Általában megállapítottuk, hogy a hívek legnagyobb része a mi viszonyainkról és egyházunk életéről elég keveset tud, de érdeklődésük teljesen pozitív volt. Sok elhangzott kérdésre igyekeztünk megfelelő módon válaszolni.

A gyűlések szelleme végig pozitív volt. A résztvevők teljes egyhangúsággal fogadták el a fegyverkezés, főképpen pedig az atomfegyverkezés leghatározottabb elítélését. A gyűlés nyomatékosan felhívta a gyülekezetet, hogy minden erejükkel harcoljanak azért, hogy a béke veszélyeztetett ügye győzedelmeskedjék és az Egyesült Államok a fegyverkezés csökkentése és az atomfegyverek eltiltása tekintetében jusson mielőbb megegyezésre.

Ebben a tág körben két nagyhatású beszéd hangzott el. Az egyiket Andrew Young, néger politikus, Atlanta város jelenlegi polgármestere, az Egyesült Államok volt ENSZ követe tartotta. A másik nagyszerű előadónó a szintén néger egyetemi tanár, Shirley Chisholm, hosszú időn át a kongresszus tagja és általánosan ismert nagy békeharcos volt. Mindkét előadást a több mint 2000 létszámú hallgatóság hosszasan, lelkesen megtapsolta. A hozzászólások is kihangsúlyozták, hogy az észak-amerikai unitárius univerzalista egyház minden erejét latba vetve kell küzdjön a jövőben is a béke megőrzéséért, a szociális jogok, a társadalmi igazságosság minél teljesebb érvényesüléséért.

Az atlantai gyűlés után repülőgépen Philadelphiába utaztunk, ahol két napig az egyház egyik világi vezetőjének, Arnold Bradburdnak szívesen látott vendégei voltunk. A város nevezetességeinek és három unitárius gyülekezetnek a meglátogatása után megtekintettünk egy, az egyház tulajdonában levő szociális otthont, ahol ebéden is szívesen láttak.

Philadelphiából visszaérkeztünk Bostonba. Itt látogatást tettünk James Luther Adams ny. egyetemi tanárnál, az amerikai unitáriusok legnagyobb teológusánál, akivel én annak idején egy évig együtt tanultam Strassburgban.

Bostont elhagyva, Zürich és Budapest érintésével öt heti távollét után, július 2-án megérkeztünk Kolozsvárra.

Az elmondottakat összegezve elmondhatjuk, hogy az Egyesült Államokban látogatásunk eredményes volt. Igyekeztünk országunk jelenlegi életét becsülettel ismertetni és egyházunk életéről a valóságnak megfelelő pozitív képet rajzolni, valahányszor erre az Atlanta-i gyűlés folyamán, a gyülekezetek meglátogatása alkalmával, vagy baráti beszélgetéseink rendjén sor került.

BENCZŐ DÉNES

PŪNKÖSDI DIADAL

ApCsel 2,41

PŪnkösd van, a lélek diadalának és a keresztény egyház megalakulásának ünnepe. Győzelem és megújulás ünnepe. Most, amikor a lelkem fénnel és győzelmi dallamokkal telik meg, hálával gondolok a bátor tanítványokra, és felmérem azt a szellemi gazdagságot, amely ezt a bizonyágtételt követte. PŪnkösd magasságából egy pillanatra visszaneztek a múltra. Nem nagy időre, csak nagycsütörtök éjszakájára, mikor Jézus az Olajfák hegyén volt tanítványaival. Látom a drámai befejezést. Jézus a Gecsemáné kertben magányosan viaskodik, imádkozik, és a tanítványok alusznak. Megérkezik az elfogó csapat. Jézust megfogják és elviszik. Péter még próbálja védeni Mesterét, de nincs feljegyzés, hogy a többi tanítvány mit csinált. Elképzelésem szerint a fák mögé húzódtak, majd mikor Jézust elviszik, csendben, mellékutakon visszaosonnak a városba, menteni gyarló életüket. Pétert is hiába emlegetem, mert a hajnali kakasszóig háromszor megtagadja Jézust. Ūgy mutatkozik az esemény, hogy egy szép álom keserő ébredését látjuk. Csak ennyit ért Jézus szolgálata, bizonyágtévése a tanítványok előtt? — kérdezhetjük. Ismerve az események következményeit tudjuk, hogy a tanítványok gyáva megfutása szégyenérzést váltott ki lelkükben. Nem hagyta nyugodni, ūzte, kínozta addig, amíg robbanásként tört ki lelkükből a bizonyágtévé vágya. Visszaállítani becsületüket saját maguk előtt és bizonyágot tenni az igazságról, amelyet Mesterüktől nyert szent örökségként űriztek.

Megindul egy folyamat lelkükben, amely később apostolokká teszi űket. Miként születnek a hősök, az apostolok? Elindulok hazulról és elhatározom magam, hogy ma hőssé változom, apostol leszek? Nem. Az élet teremtette helyzetekben támadhat fel bennem a hősi jellem, az apostolság vagy a gyávaság. Hogy mivé válok, azt a bennem levő lelki erők határozzák meg. Ugyanabban a helyzetben lehetek hős, apostol, vagy jellemtelen gyáva is. Az Olajfák hegyén a tanítványok gyávák, Jézus hős volt. A főpap udvarán Péter gyáva volt, Jézus hős. Pilátus udvarán a római helytartó és a tömeg gyáva, Jézus pedig hős volt. Tanúsítom, hogy a jellemet lehet és kell formálni, építeni és alakítani. A nagy lehetőségeket azonban az élet hozza.

A tanítványok számára ez a pillanat az aratás ünnepén érkezett el. A tanítványok mint egyszerű hívők mentek a templomba. Meg vagyok győződve, hogy csak a templomban találkoztak. Nem azzal a gon-

dolattal indultak, hogy ma apostolokká fogunk válni. De az egymással való találkozás, a feltörő emlékek, a templom hangulata, mint egy fellobbanó tűz, úgy égette a lelküket, s a bennük megindult megtérési folyamatot már nem lehetett megállítani. Ebben a pillanatban jelentéktelenné vált a főpapok törvénye, mert Jézus tanítása mint mennydörgés hangja, úgy zúgott végig lelkükön. Bizonyosságot kellett tenni, lemosni a gyávaság szegyenét.

„Péter azonban előállván a tizeneggyel, felemelé a szavát és szólá nékik: zsidó férfiak és mindnyájan, kik lakoztok Jeruzsálemben, legyen ez nektek tudtotokra és vegyétek füleitekbe az én beszédemet.“ Mint mindent elsőpró lavina zúdul a bizonyosságtevés az egybegyűlt hallgatóság felé, akik megrettenve és csodálkozással hallgatták a bizonyosságtevőt és beszédének végén azt kérdezték: „Mit cselekedjünk atyámfiain, férfiak?“. „Péter pedig monda nékik: Térjete meg és keresztelkedjete meg.“ „Akik azért örömmel vevék az ő beszédét megkeresztelkedének; és hozzájuk csatlakozék azon a napon mintegy háromezer lélek.“

Íme, ez volt a pünkösdi diadal. A tanítványok bátor bizonyosságtevése és az eredmény háromezer lélek megtérése és csatlakozása Jézus tanításaihoz. Mikor ezt a sikert tudomásul vesszük, gondoljunk arra, hogy itt valami rendkívüli dolog történt. A tanítványok szavára háromezer lélek elfogadta Jézus tanítását. A keresztény világ büszkén emlegeti ezt a diadalt. Hogyan? A gyávaké, a tagadóké a siker? Igaz, elismerem, hogy a sikert nem a gyávák, nem a tagadók érték el, hanem a hősök, az apostolok, akik bátran vállalták sorsukat és a következményeket, amelyek rájuk várhattak. De úgy tűnik ez az esemény, mint napjaink látomása. Nem az erőseké a siker, nem a bátraké a szerencse, nem azé a legnagyobb gazdagság, aki a legtöbbet dolgozik. Mert mi történt az első pünkösdi alkalmával? Jézus három évig tanított, szolgált és az igazságért életét áldozta, és a tanítványokon kívül csak tisztelőiről tudunk, a tömeg lassan magára hagyta. Péter beszédére pedig egyszerre háromezeren tértek meg. Ez valami rejtelmes dolog. De fel kell tennünk a kérdést, hogy miért nem a Jézus szavaira tértek meg? Talán nagyobb volt a tanítványok varázsa?

A felelet nagyon egyszerű. Ha nem voltál soha éhes, nem érezted szükségét a kenyérnek. Ha nem voltál beteg, nem gondoltál az egészség értékére. Ha nem voltál soha rabságban, nem tudod megbecsülni a szabadságot. Így voltak azok is, akik ismerték Jézust. Ha betegek voltak, Jézus meggyógyította. Ha sírtak, megvigasztalta őket. Ha tanácstalanok voltak, utat mutatott. Olyan természetes volt mindez, mint a nappal ébredése, mint a levegő, mint a forrás hűsítő cseppje. De elveszítették ezt az embert, a tanítót, a barátot, az orvost, és lelkükben egy óriási hiány, űr keletkezett, amit valamilyen módon pótolni kellett. Ha Jézust visszahozni nem lehet, az Ő tanításai szerint lehet élni. A háromezer ember pedig arra vállalkozott, hogy elfogadja Jézus tanítását és példaadása szerint fog cselekedni, mert a világnak mindig szüksége van vigasztalókra, tanítókra, gyógyítókra, azokra akik a tévelygőket, a tékozló fiúkat Istenhez elvezetik. Jézus életének példája erre készítette a háromezreket. Megnyugvással mondhatjuk hát: a tüzet Jézus készítette elő, a tanítványok csak meggyújtották és hatására háromezeren az evangélium követésére vállalkoztak. Ez a tanítványok érdeme. Nem hallgatták el a felismerést, nem ásták el a szeretet talentumait, hanem bizonyosságot

tettek róla. Ez a bizonyágtevés teremtette meg a keresztény egyházat, és a bizonyágtevők sokasága volt az, amely megtartotta. Ha nem lett volna aki felismerje és befogadja Jézus igazságát és bizonyágot tegyen róla, ma nem beszélhetnénk a kereszténységről, és Jézusról. Pünkösd ünnepe az igazság diadaláról beszél.

Tudtok-e így szólni: én bizonyágot tettem arról az igazságról, amelynek alappillére a Jézus tanítása. Ha ez az öröm megcsendül lelketekben, hiszem, hogy lesznek még mások is, akik bizonyágot tesznek a jézusi igazságról. Ez a bizonyágtétel pedig számotokra az örökélet. Amen.

SZÁSZ FERENC

NINCS SENKIBEN NAGYOBB SZERETET (1.)

Jn 15,13—14

Jézus tanítványainak néha az is sikerült, amire mások fáradhatatlanul, de hiába törekedtek: az evangélium lapjai tanúsítják, hogy többször is elcsüggesztették, megszorították mesterüket. Idegen, lehetett az titkos vagy akár nyílt ellensége is Jézusnak, ezt nem tudta elérni. Ő minden kérdésre, amelyet hozzá intéztek, úgy válaszolt, mint türelmes tanító és minden feleletébe beleszótt valamit Istenországa megnyerő, hívogató szépségéből. Senki se tudta megtörni az emberi jóvalóságba és ügyének végső győzelmébe vetett reményét; a szelíd tanító és a korbácsot ragadó próféta is sebezhetetlen volt hitében, nem ismerte a csüggedést. Csak a tanítványainak sikerült elszomorítaniuk őt. Ki a nagyobb Istenországában? — Kérdezték tőle többször is, s érthető, ha Jézust, aki mindenkinek szívélyesen válaszolt, ez a kérdés letörte. Semmi sem bánthatta őt jobban annál, hogy a lelkének legkedvesebbeken, a tanítványok közösségén is hatalma van még a világi hiúságnak, önzésnek és irigységnek.

Ezért valószínű, hogy amikor kevéssel halála előtt végül — közvetve, amikor talán senki sem várta — erre a kérdésre is válaszol, elsősorban nem magára, hanem tanítványaira tekint, ezek lelki közösségét próbálja tovább szilárdítani. Az evangélium egyik legszebb tanításával teszi ezt: „Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki életét adja az ő barátaiért“. Bármilyen is volt Jézus indítéka, e gyönyörű tanítást sohasem tekinthetjük csak az általa hozott áldozat kiemelésének és indoklásának. Személytelenségében elsősorban annak az örökérvényű megfogalmazása, hogy milyen kötelezettséget ró a keresztény emberre a barátságban Isten, a szeretet.

Ma már elmondhatjuk: Jézus nem pazarolta érdemtelenekre sem tanítását, sem szeretetének szomorúságát. Tanítványai egymásután hulltak el Istenországáért, egymásért. A szeretet legnagyobb bizonyágtételében felnőttek mesterükhöz, aki barátainak nevezte őket. Hogy Jézus

ezt nem véletlenül tette, hanem tudatosan, és nem csak halálakor, hanem három évi együttlétük minden napján, arról az evangélium tanúskodik. „Mondom pedig néktek én barátaimnak“ — olvashatjuk Lukács evangéliumában (12,4) s a Jézus ellen felhozott vádak is beszédesek: ellenségei megbélyegző szándéka dicséri őt a leginkább. „Imé a nagy étű és részeges ember, a vámszedők és bűnösök barátja!“ — mondják róla (Mt 1,19), hogy tekintélyét csorbítsák. Végül, minden tragikussága ellenére, az utolsó napok egyik legszebb pillanata az marad, amikor a katonák és szolgák élén elárulására siető Júdást Jézus így üdvözli: „Barátom, miért jöttél?“ (Mt 26,50)

E néhány példa is szemléletesen bizonyítja, hogy Jézus tanítása és lelkülete a barátság új értelmét és lényegét tárta fel a világ számára. Jézusig a felebarát fogalma, görög és latin elnevezése szerint, a közelít, a szomszédot jelentette. Jézusnál már azt a szellemi, lelki testvért jelöli, akivel Istenben, Istenországban van eltéphetetlen közösségünk, és ezt Jézus lényegében minden emberre kiterjesztette! Ezért — úgy érzem —, egyenesen keresztényi kötelességünk a barátságnak ezt a jézusi tartalmát kutatni, feltárni és megélni!

A barátság, úgy ahogyan köznapian értelmezzük, mindnyájunk előtt ismerős. A gyermek barátnak nevezi játszótársát, s a gyermekkori barátságnak rangja van az érzelmi kötődések világában. Az ifjúkor legnagyobb élménye is a barátsághoz fűződik. A lélek megnyílásának, kitárulkozásának tavaszán születik meg lelkünkben a szerelem mellett, néha vele együtt, az igazi, öröknek tartott barátság. Csodálatosan szép példája ennek Dávid, a pásztorfiú és Jonathán, a királyfi barátsága. Első találkozásukkor forr össze a lelkük s az, hogy Jonathán „úgy szerette őt, mint a saját lelkét“ (1Sám 18,1). Dávid életét menti meg Saul az apa haragjának fellobbanásakor. Nem is sirattak el szebben soha barátot, mint Dávid Jonathánt: „Sajnálalak testvérem Jonathán, kedves valál nekem nagyon, hozzám való szereteted csudálatra méltóbb volt az asszonyok szerelménél.“ (2 Sám 1,27).

A felnőtt- és öregkor a barátságok beérésének ideje. Tápláló kenyérét életünk minden napján megszegjük és borával üdítjük magunkat, nagyok és kicsinyek. Gilgámesz, a mitológiai hős, a halottak országából próbálja visszahozni barátját, Enkidut: ők nyitják meg a nagy barátságok halhatatlan sorát, melyből számunkra olyan kedves Petőfi és Arany barátsága. De nemcsak a nagyok, a közember is képes hasonlóan mély és szép érzelmekre. A barátság mindennapi életünk valóságos, és különösen erős a rendkívüli, nehéz élethelyzetekben, fronton, fogságban kötött és kipróbált barátság.

Nem csoda, hogy számtalan jelzője van és a legszebb hasonlatokat mondhatja a magáénak az emberi viszonyok közül. Epikürosz a legnagyobb jót látta benne, mellyel az élet megajándékozhat, az önmagában való tökéletességet. Szokrátesz a legtermékenyebb emberi érzésnek nevezte. Byron a szerelem szárnyalásához hasonlította, míg Emerson a közős és hangos együttgondolkodás örömét látta benne. Prózaibb, századunkhoz jobban illő meghatározása: az az igazi barát, akivel szívesen unatkozunk együtt (Páskándi Géza). Nevezték a barátságot az élet virágának és gyümölcsének, sójának és simogatásának, vidámságának és vigasztalásának s egy perzsa közmondás szerint az örökkévalóságot nyeri el az, aki igaz barátra talál.

A barátságról való elmélkedésünkben e szép keleti mondáshoz mi csak ennyit tehetünk hozzá: szerintünk Istenhez kerül közel, Istent és az Ő országát nyeri el az ember a barátságban. Ezzel a keresztény barátság alapját és minőségi többletét fogalmazzuk meg. Szerintünk a barátság nem pusztán két ember találkozása: ez a találkozás Isten által és Istenben megy végbe! Az érzésnek az a hőfoka, amelyen a két lélek egybeforr és az a tisztasága, ahová a barátság által felemeltek, a szeretet tüze és tökéletessége! A barátságban Isten él. Általa Ő kapcsol a vérséginel magasabbrendű, lelki, szellemi kötélekkel össze, hogy a szeretet egyetemességének örömét megízlelve, kívánatosá váljék számunkra az ő országának keresése. A barátság az egyetemes testvériségre való felkészíttetésünk iskolája, ahol a bizalom, az önátadás, az őszinte segíteni akarás és kölcsönös szolgálat jegyében megtanulunk felülemelkedni személyiségünk korlátain. Bent a lélek mélyén és kint a külső világban ezeket a korlátokat győzi le a barátság, amikor erősebbnek bizonyul a lelki, faji, nemzeti vagy vallási előítéleteknél és különbségeknél. Isten azért teremtette a barátságot, hogy tökéletesedésünk, örömünk, boldogságunk örök kútfejévé tegye, minden közösség alapjává.

Mi által lesz láthatóvá Isten a barátságban, hogy munkálja általa akaratának elfogadását és beteljesedését bennünk? A barátságban első sorban az utal Istenre, hogy minden igazi barátság alapja az erény. Amikor barátot választunk, vagy valaki barátságát meg szeretnénk nyerni, azért tesszük, mert fölöttünk állónak érezzük, feltekintünk rá, úgy érezzük, barátsága által lelkiekben gazdagabbakká lehetünk. Ha a kiválóságban nem is fedezzük fel mindig az erényt, öntudatlanul is mindig rá tekintünk. A barátságot a lélek tökéletesedési vágya ébreszti fel, amikor úgy érzi, valakiben felfedezte vágyának tárgyát.

A gyermek első barátja a szülő s ez nem véletlen: a formálódó lélek ahhoz szeretne hasonlóvá lenni, akit már-már vallásos imádattal tisztel és szeret. Ezért szörnyű, ha a szülő elveszti gyermeke tiszteletét, többé már barátságát sem igényelheti! Az ifjú is hasonló módon keresi barátait tágabb környezetében, s milyen nagy bánat számára, ha közeledését visszautasítják. Az igazi barátság azért olyan nagy boldogság, mert beteljesülés: kölcsönös erények születése a baráti lelkekben és azok testvéries és kölcsönös birtoklása és megosztása. A barátok életének külső közösségében ez a belső, lelki közösség tükröződik, s nincs is irigylésre méltóbb dolog, főleg magányos ember számára, mint két barát együttlétének ezernyi apró jelén mérni le a baráti viszony gazdagságát. A barátságban mindig megszépül az ember, kisimul az arc, mosolyog a szem és simogat a kéz.

Az erény műve ez, melynek — írja Cicero — támaszául rendelte a természet a barátságot, s ez sohasem válhat a bűn cinkosává. Jézus ezt a gondolatot a tanítványi közösségre nézve így fogalmazta meg: „Ti az én barátaim vagytok, ha azokat cselekszitek, a miket én parancsolok néktek.“ Ez a feltétlen engedelmesség-követelés csak akkor hat riasztóan, ha nem ismerjük Jézus tanítását és lelkiségét: zsarnoki kicsengése abban a pillanatban szertefoszlik, amikor eljut értelmünkig, hogy Jézus sohasem a maga, hanem Isten akaratát „parancsolta“ tanítványainak. Tudta miért teszi: az a barátság, amelyből a kérlelhetetlen igényesség kihál, maga is megszűnik. Aki csak elfogad minket, olyannak, amilyenek vagyunk, az nem őszinte jóakarónk, s még jó, ha engedékenysége csak kö-

zömbösségét leplezi. Az az igazi barátunk, aki mindig elvár valamit tőlünk, mindig követel, mindig biztat, korhol, ostoroz. A barátság azért szép és szent, mert a nehéz kötelességek boldog önkéntességgé szelídülnek benne.

Érthető már, hogy barátaink és önmagunk üdvösségéért, melynek lehetőségét a barátság magában hordozza, minden áldozat kevés. Tolsztoj nagyságának tekintélye szavatolja ezt az örök igazságot: nagy baj, ha az embernek nincs semmije és senkije, akiért hajlandó volna életét adni. A keresztény embernek örülnie kell, ha van akiért minden áldozatot, akár a legnagyobbat is, meghozhatja. Ezt tette Jézus is s általa a barátság központi helyet foglal el a keresztény életben. A „szeresd felebarátodat, mint magadat“ parancsa általa elérhetővé lett számunkra az eszmény, ha részlegesen is, életünk mindennapi valósága. Barátaink Isten szeretetét hordozzák s ha mi életünket tudjuk adni értük, elértük a szeretet ember által elérhető legnagyobb fokát, tökéletességét, nem vagyunk messze Istenországtól.

Legyünk hát készen mindenkor bebizonyítani, mi is megérdemeljük, hogy Jézus barátainak nevezzен! Hű tanítványaiként méltóak vagyunk arra, hogy a barátság által Istenországába léphessünk! Ámen.

NINCS SENKIBEN NAGYOBB SZERETET (2.)

Jn 15,13—14

A múlt alkalommal a barátságról kezdtünk elmélkedni. Megállapítottuk, hogy a barátság Isten adománya, mely lelki tökéletesedésünket hivatott szolgálni. Beszéltünk arról is, hogy a barátság alapját az erény képezi, mely végső soron szintén Istenre mutat, s kiemeltük, hogy Jézus mekkora jelentőséget tulajdonított a barátságnak: a szeretet legmagasabb mértékét látta abban, ha valaki életét adja barátaiért. Életével és halálával ő teremtette, alapozta meg a barátság új, keresztény eszméjét. Azzal zártuk elmélkedésünket, hogy mint Jézus mai tanítványainak, felül kell vizsgálnunk nemcsak a barátságról alkotott felfogásunkat, hanem önmagunkat is: vajon képesek volnánk-e a legnagyobb áldozat meghozatalára a barátságért, barátainkért?

Ma abból induljunk ki, hogy ezen az áldozaton nemcsak a meghalás érthető, a mártírium. Barátainkért úgy is feláldozhatjuk életünket, hogy értük élünk, nekik szenteljük azt. Ehhez a barátságban megszentelődő, életté szerveződő keresztény áldozathozatalhoz szeretnék ma segítséget, útmutatást nyújtani.

Az első teendők, hogy barátságainkat a jézusi mércével értékeljük.

Nem minden arany ami fénylik: a jézusi igényesség mérlegén a legtöbb barátság nem bizonyul méltónak nevére. Voltaire egyik gúnyos megjegyzése kiválóan alkalmas arra, hogy a látszatbarátságról le ránts a leplet. A francia gondolkodó szerint csak az erényes embernek lehet barátja. A gonosztevő barátja csak cinkos, a léháé cimbora, az üzletemberé ügyfél, az akarnoké szövetséges útitárs. Önző, egyéni érdek még ha kölcsönösen áll is fenn, nem teremt barátságot két ember kö-

zött. A barátság háza — kiterjesztve rá Jézus hasonlatát —, csak akkor nyújthat lakható és biztonságos otthont, ha kösziklára és nem homokra épül. Ha ezt az alapot nem Isten képezi, előbb-utóbb összeomlik s maga alá temeti lakóit és építőit. Nem a barátság az oka ennek. A barátságot kárhozzatni azért mert csalódtunk benne épp olyan szentségtörés, mint Istenre, a szeretetre ráfogni, hogy rombol. A barátságot csak azok kárhozzatják, akik meg sem ismerték igazán.

E fájdalmas tapasztalat, csalódás nyomát a Szentírásban is megtaláljuk, s a barátságról írt gyönyörű és örömteli sorok mellett megvan a maguk üzenete, tanítása. A „gazdagnak (...) sok a barátja“ (14,20), de csak az igaz barát születik testvérül a nyomorúság idején (17,17) — figyelmeztet a Példabeszédek könyvének írója, mert „a gazdagság szaporítja a sok barátot; a szegénytől pedig az ő barátja elválik“ (19,4). Olyan igazság ez, melyet az evangéliumi tékozló fiú is megtapasztalt. A Zsoltárok- és Jób könyve érzékeltetik igazán, milyen nagy csapás, fájdalom, keserűség a barátok hűtlensége. „Mert nem ellenség szidalmazott engem, hisz azt elszenvedném; nem gyűlölöm emelte fel magát ellenem, hiszen elrejtettem volna magamat az elől: Hanem te, hozzám hasonló halandó, én barátom és ismerősöm. A kik együtt édes bizodalomban éltünk; az Isten házába jártunk a tömegben.“ (Zsolt 55,13—15) — sír a zsoltáriró. Jób fájdalma a felszáradt könnyek utáni ember keserű lemondása: „csúfolóim a saját barátaim“ (16,20), „barátaim egészen elidegenedtek tőlem“ (19,13). Egy dolog vigasztalja. Meg van győződve, hogy Isten kegyetlenül bünteti a baráti hűtlenséget: „A ki prédává jut-tatja barátait, annak fiainak szemei elfogyatkoznak.“ (17,4).

A „barátság“ gyakran bizonyul olyan csónaknak, amelyen csak szép időben és sima tengeren fér el két ember, de viharban már nem. Ilyenkor a hamis barátsággal együttjáró csalódás azt is tagadja, hogy egyáltalán létezik igaz barátság. A próféták intelme magányos küzdelmüknek megdöbbentő dokumentuma s valószínű kudarcaik oka is. A tanítványoktól övezett Jézus ajkáról sohasem tudunk elképzelni ilyen kifakadást: „Mindenki őrizkedjék a barátjától, és egyetlen atyátokfiának se higgyetek, mert minden atyafi cselbe csal, és minden barát rágalmazva jár.“ (Jer 9,4). Mikeás Jeremiásnál is szűkszavúbb: „ne higgyetek a barátnak“. (7,5).

Valóban, nem minden kagyló rejt igazgyöngyöt, de mégsem állítható, hogy a barát csak időnként elrabló tolvaj, fegyverszünetet be nem tartó ellenség. Nem tudunk elfogadni ilyen imádságot, s hisszük, hogy Istennek sem tetszik az ilyen fohászkodás: „Ments meg, Uram, a barátoktól, mert az ellenségtől magam is megvédem magam!“ A nem ére-nyen alapuló barátságok széttörhetik az embert, de az igazi barátság mindig épít, s mi a Példabeszédek könyvének írójával valljuk: „van barát, a ki ragaszkodóbb a testvérnél.“ (18,24).

Ezt az igazságot sohasem volna szabad szem elől téveszteni, s ezzel függ össze, főleg napjainkban, a barátság második nagy tisztázandó kérdése.

Jól tudjuk mindnyájan, hogy a világ amiben élünk, olyan amilyené mi tesszük. A barátság megromlásáért is mi vagyunk felelősek. Elég egy kis csalódás, s önhibánkat mentegetjük azzal, ami részben vagy teljes egészében önhibánkból következett be. Egyre gyakoribb jelenség, hogy azt, ami régen a barátság iránti igényként élt bennünk, személytelen dol-

gokra terjesztjük ki. „Barátaink“ között ott van a dísznövény, a kutya, az autó, a pénz, a kártya, az alkohol, a könyv, a színház, a rádió, de egyre kevesebb az ember. Elfojtanak, elnyomnak értékes vagy káros személytelen viszonyok. A károsokról nem is beszélve, még a könyv sem lehet a legjobb barátunk: halott vagy tőlünk távol élő, ismeretlen elmével társalogni szükséges, jó, csodálatos élmény, de nem barátság. Azt sem mondhatjuk védekezésül, hogy nekünk az imádságban, a templomlátogatásban Isten pótolja a barátságot, a barátokat. Mózesről azt írja a Szentírás, hogy Isten úgy beszélgetett vele, mint „szokott ember szólani barátjával“ (2Móz 33,11), mégis, neki is szüksége volt Áronra.

Isten számunkra a legnagyobb érték, de a barátság annyira emberi, hogy Isten nem vállalhatja és nem is vállalja a barát szerepét, sőt, ő adja mellénk barátainkat. Az Ő akarata, hogy a barátságon át az egyetemes emberszeretetig eljussunk. Ezt tartja a legnagyobb emberi szükségletnek: halandó csak halandót szerethet halhatatlanul (József Attila).

A szeretet mindig keresi szeretetének tárgyát: a barátságban sem az ember alatti sem az ember feletti világban nem találhatja meg, csak az emberben, akiben e két világ egyesül. Még akkor is, ha ez néha, vagy gyakran, csalódással jár, ha barátunk nem tökéletes és mi sem vagyunk azok.

A barátság kapcsán gondolkoztam el újra és értettem meg végre Jézus egyik különös tanítását. A hamis sáfár példázatában mondja Jézus: „szereztek magatoknak barátokat a hamis mammonból, hogy mikor meghaltok, befogadjanak benneteket az örök hajlékokba.“ (Lk 16,9). Mit akar ezzel Jézus mondani? Előnyyszerzésre, a rosszal való cimborálásra biztat, ő, az erkölcsi tanító? Nem. Arra akar ráébreszteni, hogy keresni kell és meg kell becsülni az emberi kapcsolatokat. Nem az szeret, aki elzárkozik, hanem az, aki közeledik. A mégly tőkéletlen barátság is és a rossz barát is többet ér mint a félrevonulás; a szeretet ezt is betöltheti értékkel. És aki nem tud jó barát lenni, ha kell, egyoldalúan is, az sohasem jut el a kölcsönösségig, mert: „a ki hú a kevesen, a sokon is hú az; és a ki a kevesen hamis, a sokon is hamis az (...) És ha a másén hívek nem voltak, ki adja oda néktek, a mi a tiétek?“ (Lk 16,10, 12).

Seneca, az ókor egyik nagy bölcse írja: „Erkölcstelen ember vonzódását csak erkölcstelen úton lehet megnyerni (...). A bölcs, ha beéri is önmagával, mégis akar barátot, ha semmi másért, hát hogy gyakorolja a barát érzést: ilyen nagy erény ne heverjen pamlagon“. Jézus is tudatában van ennek, de mennyivel más következtetésre vezeti őt a szeretet vallása! Nála a barátság nem sport, nem erényeink edzőgyakorlata, hanem az érdemtelen ember megtérésébe vetett hit és e megtérés szolgálata, a legnagyobb áldozatig elmenően! Ő sohasem tud rangsorolni és eszközt látni az alacsonyabb erkölcsi fokon álló emberben, számára mindig az a bizonyos századik, elveszett juh a fontos, a cél! Ha Jézus szemével nézed a barátságot, a másik ember önző érdekével a magad szelíd erényét helyezed szembe és barátodnak tekinted minden csalódás ellenére. Azért szerzel barátot, hogy betegségében ápd, hogy szűkölködésében segítsd, hogy meghalj érte, ha kell, s akkor se tekintsd mindezeket érdemednek, ha ő nem viszonzza ugyanígy szolgálatodat.

Jézus örökéletet ígér annak, aki a barátság e fokára eljut, s egy kedves perzsa tanítás szerint az igazi barát még ezt is megosztja: a

menny aranyát és az angyalok palotáját sem cseréli el barátja utcájának porával és kunyhójával, s inkább választja a poklot, ha ott barátaival lehet együtt, mint a mennyországot, ha ott el kell válnia tőlük.

Akarnunk kell a barátságot, vállalunk minden csalódás ellenére is, s nem lélektelen dolgokat, az embert kell határtalan szeretettel szolgálnunk! Ne szégyelljük, ha a barátságban Isten országa terjesztésének eszközeként használ, inkább adjunk hálát, hogy erre méltóknak ítélt minket! Példaképünk mindenben Jézus legyen, a bűnösök és vámszedők barátja, a szamariai asszonnyal szívélyesen szóbaálló, az irgalmas szamaritánus példázatának tanítója! Szeretetünk szomorúsága is derűt sugározzon és építsen! Barátságra megnyílt szívünket így tegyük le Isten zsámolya elé! Ámen.

NINCS SENKIBEN NAGYOBB SZERETET (3.)

Jn 15,13—14

Harmadszorra beszélgetünk a barátságról. Az első alkalommal a barátság isteni lényegét vettük vizsgálat alá, Jézus evangéliumának szellemében. A múlt alkalommal arról volt szó, hogy miért fordulhat elő a barátság elutasítása, és miért kell mégis — minden csalódás ellenére — vállalunk a barátságot. Most a barátság áldásainak számbavételével folytatjuk elmélkedésünket.

Melyek a barátság áldásai? Számtalanok. E beszéd keretében csak egy néhányal foglalkozhatunk, mint az egyenlőség és szabadság, az őszinteség és hűség. Mindez, amivel a barátságban élő ember lelkiében gazdagodik, úgy is felfogható mint a barátság létrejöttéhez szükséges feltétel, de úgy is, mint belőle fakadó áldás: a baráti szolgálat isteni jutalma. Ez a barátság csodája: százlátó üvegén a szeretet a szívárvány csodálatos színeire bomlik fel és beragyogja, megtermékenyíti az életet. A barátság áldozata Istenben, Isten által az öröm, az üdvösség kiapadhatatlan kútfejevé lesz.

Az igazi barátság első, ránk áldásként visszahulló feltétele az egyenlőség és a szabadság. Miért állíthatjuk ezt? Hadd induljunk ki a barátság egy érdekes meghatározásából. Eszerint két ember barátsága azt jelenti, hogy az egyik „rabszolgája“ a másiknak. de ennek felismerésére egyikük sem jut el. Ha e függőség bevallása bekövetkezne, ez barátságuk halálát jelentené. Sok igazságot tartalmaz ez az érdekes meglátás. Minden emberi viszonyban, a barátságban is, két olyan ember kerül össze, akik közül az egyik törvényszerűen felülmúlja valamiben a másikat. A külső, esetleges különbségeket félretéve, ez az erényességre nézve is áll. Két barát közül, ha az egyik a nap, a másik mindig a hold szerepét tölti be, ha társa bátor, ő a bátrabb, ha az igazságos, ő igazságosabb. Hangtalan, néma megegyezés alapján minden barátságnak van egy irányítója, egyenlők között egy elsője. A barátság első nagy áldása abban áll, hogy sohasem arra tekint, ami elválaszt, hanem arra, ami egyesít. Nem fokozza ezt a különbséget, hanem kiegyenlítésére törekszik. Távol áll úgy az irigykedéstől, hiúságtól, szolgai majmolástól, mint a gögtől, fennhéjázástól is. Isten műve ez: a kiegyenlítő és egységesítő szereteté.

Petőfi és Arany sohasem vitatta egymás költői nagyságát, alárendelték azt és egyesítették a népszolgálatban.

A barátság egyenlőségével függ össze szabadsága is. Megőrizheti-e az önmaga fölött való rendelkezés szabadságát a barát, ha társához köti az alkalmazkodás önként vállalt kötelessége? Eltérhet-e barátja véleményétől, szembeszállhat-e vele úgy, hogy ez ne ölje meg barátságukat? E kérdésre is igenlő a válasz. A barátok sohasem csak egymáshoz alkalmazkodnak és elsősorban nem egymáshoz, hanem a barátságuk alapját képező erényhez, a tökéletesedéshez, mint célhoz, Istenhez. A barátságban nincs szolgaság, ez a szeretet által szolgálattá minősül át, amely a szabadság legteljesebb formája. Jézus adta legszebb példáját a barátság egyenlőségének és szabadságának. Tanítványai között ő volt a Mester, a nagyobb tudású, tisztábban látó, céltudatosabb, magasabb eszmeiségű és erkölcsi-ségű, mégsem különböztette meg magát tanítványaitól, sőt: János evangéliuma szerint, hogy alázatosságra nevelje őket, saját kezével mosta meg azok lábait.

Arra nézve pedig, hogy hogyan viszonyult a szabadság kérdéséhez a tanítványi körben, sokatmondó az a türelmes, megértő, testvéri szeretettel végzett jellemformáló munka, mellyel tanítványait önálló gondolkodásra és életre nevelte. Szigorú volt: „Ti az én barátaim vagytok, ha azokat cselekszitek, a miket én parancsolok néktek.“, de vajon volt-e valaha az ő szigoránál csodálatosabb? Mert így folytatja beszédét: „Nem mondalak többé titeket szolgálóknak; mert a szolga nem tudja, mit cselekszik az ő ura: titeket pedig barátainknak mondtalak; mert mindazt, a mit az én Atyámtól hallottam, tudtul adtam néktek.“

Ugyanilyen követelménye, feltétele és áldása a barátságnak az őszinteség. Ha az erény is a barátságban valósulhat meg a legteljesebben. Kevés emberhez vagyunk igazán őszinték, s még kevesebb embertől fogadjuk el sértődés nélkül azt. Az orvossal és a baráttal szemben azonban magától értetődőnek kell lennie a legteljesebb nyíltságnak: ahogy az orvos nem tud gyógyítani, ha betege nem mondja el őszintén betegsége legszemélyesebb tüneteit is, a barátság sem tudja betölteni hivatását hiányában. Kihez is lehetnének őszinték Istenen kívül, ha nem a baráthoz? Mi Istenhez imádkozunk és barátainknak gyónunk, s nincs olyan ember, aki időnként ne érezné ezek szükségét. És aki szemünkbe mondja véleményét, ellenségből azonnal baráttá változik, mert ha szeretetből és szeretettel teszi ezt, gyarlóságunk felismeréséhez, önismere-tünk gyarapodásához akar hozzásegíteni, ehhez ajánlja fel a vissza nem utasítható segítséget. Nagyon szépen fogalmazza ezt meg a Példabeszédek könyve: „jószándékból valók a barátságos embertől vett sebek; és temérdek a gyűlölőnek csókja.“ (27, 6).

Végül a barátság legfőbb szeretet szolgálata és áldása a hűség. Ennek az erénynek, ha mindhalálig birtokában maradunk, a Biblia szerint az élet koronája a jutalma Isten részéről (Jel. 2,10). Barátság csak a hűségben lehetséges, annak kettős kötésében: a közös eszményekhez és a barát személyéhez való ragaszkodásban. E hűség megtagadása, az árulás, a barátság egyetlen ellenfele és végzete. Ezzel szemben a baráthoz való síron túli hűség neve: élet.

Milyen csodálatos ismét a Szentírás s benne Jób könyve, milyen szépen hozza felszínre az emberi lélek mélységes titkait! Jób mondja:

„A szerencsétlent barátjától részvét illeti meg, még ha elhagyja is a Mindenhatónak félelmét.“ (6,14). Ha a barátság fészkeről kiszáll az erény madara, ha tűzhelyén kilobban a közös lelkesedés tüze, hamújában, a részvétben tovább őrzi Isten a szeretet szentségét, s ha barát soha többé nem kívánja látni barátját, még akkor is esélyt nyújt a bűnbánó újjászületéshez!

Ennek a tanításnak, mely teljes egészében a felebaráti szeretet, a barátság szellemét sugározza, talán sohasem volt ennyi időszerű mondanivalója, sürgetőbb, áldásosabb figyelmeztetése. A mai, megosztott világban egyedül a jézusi barátságosság közösségteremtő és fenntartó ereje biztosíthatja számunkra az erkölcs szilárdságán nyugvó, magasabb rendű és boldogabb, békés életet és jövőt.

E jövő alapja csak a barátság igényessége és szeretetszolgálat, a megkülönböztetés és egységkeresés lehet: az én barátom nem lehet mindenki barátja, de barátaim barátai az én barátaim is. Ennek az arany szabálynak a segítségével kell újra megtanulnunk Istenországa és az egyetemes testvériség nyelvét.

Jézus vallása az üdvözülést az emberiség közös ügyévé tette. Aki ezt nem ismeri fel, semmiképpen sem léphet be Istenországába. Vizsgáljuk hát felül életünket: barátságban, barátainkért éltünk-e eddig? Készek vagyunk-e a barátságért életünket is feláldozni? A jó barát a menny kapuja — tartja egy albán közmondás. Ne tétovázzunk: kopogjunk be bátran a szeretet élő ajtaján, felebarátaink szívére, kérjünk bebocsáttatást és lépünk be! Ámen.

KÁSZONI JÓZSEF

CSELEKEDJÜNK JÓT!

Jak 4,17

Az emberiségnek egy nagyon régi — mondhatnánk úgy is — örök problémája a jó és rossz közötti ellentét kérdése. Különböző korokban különbözőképpen válaszoltak erre: mi a jó és mi a rossz. Ezzel a kérdéssel nem csak a vallás foglalkozik, de a tudomány is keresi rá a feleletet. A jó és a rossz egyetemes emberi jelenség. Ezért is foglalkozik ezzel az erkölcstan, a filozófia, a vallás. A jó és a rossz fogalma végigvonul minden vallás tanításán, s így megtalálható a keresztény vallásban is. A keresztényeknek a rosszról való felfogása, tanítása nem egységes, felekezetenként változik.

A gondolkozó ember tisztában van azzal, hogy erkölcsi lény, tehát képes a jóra, a jócselekedetek megvalósítására. A kérdés ott adódik,

hogy vajon cselekszem-e a jót embertársammal szemben vagy nem. Az határozza meg az ember viszonyát a másikkal szemben, hogy milyen kapcsolatban áll vele. Gondoljunk itt Jézus szavaira, aki tanítása rendjén a következőket mondotta hallgatóinak: „Amit akartok azért, hogy az emberek ti veletek cselekedjenek, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal.“ (Mt 7,12). Az, hogy irántam hogyan viselkedik valaki, függ attól is, hogy én miként viszonyulok embertársamhoz. Jézus az isten- és emberszeretetet tartotta mindennél fontosabbnak. A vallásos ember az istenszereteten keresztül jut el az ember szeretetéig. Ezért is tanítja: „szerezd az Istent és szeresd az embert!“

A szeretet kettős parancsával egy életen keresztül sokat találkozunk, mondhatjuk hogy azt minden vallásos ember ismeri. A baj ott van, hogy sokan a felismerésnél megtorpannak, nem mennek tovább egy lépéssel és mindennapi életükben nem cselekszik, nem élik meg a szeretetet. Erre utal textusunk is: „Aki azért tudna jót cselekedni és nem cselekszi, bűne az annak.“ Tömör és igaz a fenti megállapítás. Egy olyan embernek, aki tudna jót cselekedni és nem teszi, mert a másikban valamilyen okból ellenséget lát, bűne a jócselekedet elmulasztása. Tudatosítania kellene magában minden embernek, hogy a béke, igazság és szeretet fennállása csak úgy lehetséges, ha az ember nem áll rossz viszonyban embertársával. Mindnyájan tudjuk, hogy a harag rossz tanácsadó, de mégis kevés olyan ember van, aki előítélet nélkül, megértéssel és szeretettel közeledik embertársához. Emberi értékük éppen abban van, hogy minden körülmény között, ha nagyon nehéz helyzetben is vagyunk, megmaradjunk és kitartsunk emberségünk mellett. Sokszor érezzük azt, hogy nehéz jónak, igaznak megmaradni, mert mindennapi életünk nem egy, előre láthatatlan nehézséget, kellemetlenséget rejteget számunkra, de ezek ellenére sem lehetetlen kitartanunk emberi értékeink mellett. Igazolja ezt sok olyan híres ember élete, cselekedete, példaadó hatása, akik minden nehézség ellenére megmaradtak mindig embernek. Bartók Béla írta egy alkalommal az alábbi sorokat egy emlékebe adott fényképe hátára: „Mai ember, minden idők legvadabbikának embere, próbálj mindenekelőtt ember lenni; s ha felfogtad, mit jelent embernek lenni, csak akkor törődhetsz hazával, társal és baráttal.“ (Szegő Júlia: *Embernek maradni*). Ezek a szavak nem üres frázisok, mert a nagy zeneszerző egész életén keresztül megtartotta, megélte tiszta emberségét.

A mi célunk, rendeltetésünk is az, hogy emberek legyünk a szó igazi és teljes értelmében. Emberlétünk kibontakoztatása jelenti elsősorban önmegvalósításunkat; megvalósítani Istennek minden nekünk adott drága ajándékát, talentumait; és élni a mindennapok körülményeiben emberségünket.

„Aki azért tudna jót cselekedni és nem cselekszi, bűne az annak“. Az alapgondolat figyelmeztetése napjainkban is igaz és helytálló. Cselekedjünk jót mindig és minden körülmények között, s ha olykor megtorpanunk, megállunk, mert úgy érezzük, hogy ez lehetetlen, vegyünk példát előttünk élt nagy emberektől, Istenországunk munkásaitól. Vigyázzunk és figyeljünk arra, hogyan élünk és mit cselekszünk, s ha jót tehetünk, tegyük azt meg haladéktalanul, mert ez hivatásunk földi életünkben. Ámen.

KISS KÁROLY

FELTÁMADÁS ÉS ÉLET

Jn 11,25

A dolgok, történések örök emberi kérdések, amelyek körülvesznek bennünket, amelyekben élünk és amelyek foglalkoztattak és foglalkoztatnak minket, dialektikus összefüggésben vannak egymással. Nem lehet mereven elválasztani, csak különállóságukban vizsgálni ezeket.

Mi is az élet? Tudományosan megfogalmazzuk, körülhatároljuk, körülírjuk. De vajon attól, hogy megfogalmazzuk, le- vagy körülírjuk, életté válik-e, érthetőbbé-e számunkra az, amit életnek nevezünk? Mozog és táplálkozik, érez és gondolkodik, cselekszik és alkot az anyag, s azt mondjuk, hogy él. Élővé szerveződik a holt anyag, de hogyan, miképpen? Sokasodnak a kérdések.

Milyen mély egyszerűséggel, láttató szemléletességgel válaszol e kérdésre Jézus a magvető példázatában. Szemünk előtt megjelenik apánk vagy nagyapánk arcával a magvető, amint hinti a kenyérmagot, az élet magját, ahogy a székely ember még ma is nevezi a búzát. Szinte látni véljük a barázdákba hulló magot; érezni kétség mardosta reménykedését, de tiszta erős hitét is, hogy a porba hullott magból új kenyér és új élet fakad. S e képben benne van minden — élet, halál és feltámadás — elszakíthatatlanul.

Igen, nekünk a sok magyarázat helyett látnunk, éreznünk kell az életet, halált s a feltámadást, hogy élni tudjunk. Látnunk a láthatatlant, ahogy a költő mondja: „Vágd meg a fűgét! Mi van benne? Csak mag. /Vágd szét a magot! / Mit látsz? Semmit? Ez a semmi a magban ez nő meg fává, ez a láthatatlan; / ez a lélek, a mindenség csirája.“ (Szabó Lőrincz: Ez vagy te).

Látni, érezni az életet, látni a láthatatlant — furcsán hangzik — mégis, ha virágbaborult fákat, kalászt sarjadzó búzamezőt, épülő házat látunk, azt mondjuk: íme az élet! S ha hervadó lomb, düledező ház, rom kerül szemünk elé, megcsap a pusztulás, az elmúlás, a halál lehellete. De ugyanakkor érezzük, tudjuk, reméljük és hisszük: az elhervadt lomb újra hajt, a rombadőlt ház újra felépül, az élet feltámad és megmarad. Mint ahogy Apáczai Csere János, a XVII. század közepén az országra zúdult csapás és balsors közepette is hitte, tudta: „romba dönthetik egy nép falvait és városait, feldúlhatják szőlőskertjeit, megkritikáthatják soraikat, ha erős marad a lelke, s szelleme tiszta, mint a kristály, újra nagygyá és tiszteltté lehet.“ (Szencei L.: A halál tanítványa).

Jézus nyugodtan mondhatta; Én vagyok a feltámadás és az élet —, mert ő él és hat. Él ajkamon és ajkamon, amikor kimondjuk nevét; mozdulatainkban, amikor szívünk tiszta érzése indítja meg kezünket; imádságunkban, amit tőle tanultunk, munkás hétköznapijainkban, amikor biztat — az én Atyám munkálkodik, én is munkálkodom.

Ne akarjatok hát csodákat! Ne akarjátok feltámasztani a csontokat és porokat, amelyek már békésen nyugosznak. De támasszátok fel az önmagatokban meghalt hívő és szerető, bízó és reménykedő, élni akaró embert! Ámen.

ÖRÖK VÁGY

Mt 5,3—9

Örök emberi vágy: boldognak lenni. Mennyi energia, akarat, erő, élet pazarlódott már el ezen a földön, mert az örökös küzdelemben oly sok tévúton próbálta megvalósítani az ember ezt az álmát. Vágy és valóság, álom és realitás. Mennyi boldogtalan ember szaladgál e föld hátán, szegény és gazdag, tehetetlen és hatalmas egyaránt. S csak azért, mert élete céljának tekintette és tekinti a boldogságot s kergeti mint egy csodálatos kék madarat a boldogság kék madarát, hogy megfogja, kalickába zárja, csak a magáénak tudja. S amikor úgy gondolja, hogy végre megfogta, bezárta, a madár csodálatos kék tollai elszintelenedtek, fakóra váltak, édes hangja elnémult és ő maga is kimúlt. Mert nem zárkába, de szabadságra termett, szárnyalni, repülni a kéklő messzeségben; a napfény aranyát visszaverni, a szépség örömét adni, a küzdés lendületét megtartani; a tisztaság jó ízét megéreztetni s magával ragadva mindig többre, igazabbra, magasabbra sarkalva, buzdítva azt, aki megpillantotta.

Boldogok akartok lenni? Boldognak akarjátok látni, tudni gyermekeiteket? kérdi most tőlünk Jézus. És válaszol is szelíden: ha a világ minden kincsét, aranyát összehordjátok, földhalmozzátok, magatokénak tudjátok, attól még nem lesztek boldogabbak. De gyűjtsetek magatoknak olyan kincseket, amit a rozsda és a moly el nem emész, amit a tolvajok el nem lophatnak. Emberek legyetek! Érző szívű, igazságot, tisztaságot, jóságot, békességet magatokban hordozó emberek, Istent és embert látó, érző, benne bízó gyermekek. Mert ilyeneké a mennyeknek országa, ezek az igazán boldogok. Hiszitek-e ezt? Boldog az, akinek hite van!

Valamikor boldogulni tengeren túlra, messzi földre ment népünk gyermeke. S a távozóknak mindig adott a szülő, szülőföld valamit az ismeretlen útra, ami megtartja gyermekének, küzdelmében segíti s majd visszahozza. Egy marék föld, egy görcestös bot, egy megsárgult kép s egy könyv, amit Bibliának hívünk.

Mi is akarunk adni valamit. A föld itt van lábatok alatt, szemköziségben kedveseitek képe. Jézust akarjuk örök útitársul a szívetekbe adni. Az ő Istenbe és emberbe vetett bizalmát, hitének erejét, szelídségét, mindent felölelő szeretetét.

Vannak, akik azt vallják: foggal és tíz körömmel, egymást félre nyomva kapard ki az élettől, ami neked jár és boldog leszel. Mi azt mondjuk nektek, amit Jézus: boldogok, akik éheznek és szomjúhozák az igazságot, akik szívükben tiszták, szelídek, akik irgalmasságot cselekszenek

és a békesség útján járnak. Akiknek életútján a hit világol s akikben a szeretet tüze lángol.

Mit választasz? Mert választanod kell! Ettől függ igazi boldogságod. Boldogok, akik hisznek és úgy cselekednek. Ámen.

EMLÉKEZTETŐ

Lk 22,19c

Itt vagyunk ez ünnepi órán az Ūrasztala körül és befelé néző szemekkel, elmélyedt érzéssel és gondolattal emlékezünk. Emlékezünk tegnapi és régi önmagunkra, sikereinkre, bukásainkra, örömeinkre és gyászainkra. S az emlékezés kapcsán felmerül egy arc, egy tekintet, mozdulat vagy szó. Azoknak arca, szava, élete, akikhez nagyon közel voltunk és vagyunk, akik szerettek és szeretnek, féltenek, velünk voltak és velünk vannak. Édesanyánk, édesapánk, testvéreink, nagyszüleink, élettársunk, jó barátunk. S a visszaidézett, újra átélt esemény, amire akkor nem is figyeltünk fel, nem éreztük jelentőségét, értünk-valóságát — egyszerre megvilágosodik, értelmet, jelentőséget nyer. Talán azok, akiket visszaidézünk, már messze mentek, elpihentek, belőlük mégis élet és megtartó erő árad felénk.

A tizenkét tanítvány együtt van Jézussal a vacsorán. Az utolsón. Hogy ez az utolsó együttlét, csak ő tudja. Szomorú. Nem magára gondol, tanítványait félti. S tanítványain keresztül mindazt, amiért élt, küzdött, amiért küldetett s amiért meg fog halni.

Jól ismeri ezt a tizenkét embert, hiszen maga választotta, velük élt, nevelte, tanította, magához emelte őket. Tudja, hogy egy közülük elárulja őt. S azt is tudja, hogy a legerősebb is meg fog inogni, ha ő már nem lesz közöttük. Tudja, hogy az ember gyenge és gyalró, még akkor is, ha már megismerte az igazságot, részese volt a jónak és a szépségnek. S ha nem tudnak erőt venni gyengeségükön — minden kárbavesz? De hiszen nemcsak róluk van szó, de gyermekeik gyermekéről, minden e földre születő emberről! Hogy megismerjék és szeressék a Szeretet Istent, és szeretni, tisztelni, elviseelni tudják egymást!

És ekkor kezébe veszi egyszerű vacsorájuk jegyeit, a kenyeret és a bort, szétosztja s így szól: ímé az én testem, ímé az én vérem, amely érettetek megtöretik és kiontatik. Valahányszor összegyűltök, találkoztok és magatokhoz veszitek e jegyeket, az én emlékezetemre tegyétek. Emlékezzetek! Emlékezzetek arra, amikor veletek voltam és ti minden körülmények között lelkesedni, küzdeni tudtatok. Hogy a kicsinyhitűséget, mint a háborgó tengert le lehet győzni. Hogy az élet több mint az eledel. Hogy egy Atyának gyermekei vagyunk. Hogy addig vagytok erősek, amíg bízni, hinni tudtok a ti Atyátokban s a bennetek és minden emberben élő jóban.

S már nemcsak a tizenkét tanítványhoz, de mindnyájunkhoz szól. S az emlékekben megjelenő szereteteink tekintetében, szaván és mozdulatán keresztül megjelenik, felvillan az ő végtelenül szelíd, megértő,

biztató, nyugalmat, békét és szeretetet sugárzó arca. Kicsoda az közületek, aki azt mondhatja, ő sohasem tévedett, el nem gyengült, meg nem tántorodott? Akit nyugtalanság, kétség nem gyötört? Jöjjetek hát, erősítsétek meg magatokat a lélek kenyerével és borával. Emlékezzetek, ti tudtok jobbak, igazabbak, több szeretettel, mélyebb hittel élők lenni! Bizalommal, lelkesülten küzdeni, cselekedni mindazért, ami az életet, minden ember életét szebbé, Isten áldásával gazdagabbá, áldottabbá teheti! Amen.

PÁRBESZÉD

Lk 11,23a

Mit vétettem, hangzik sokszor a kérdés mélyről feltörő lélek-zokogással. — Kézem nem ütött. De nem is simogatott. A szívem nem gyűlölt. De nem is szeretett. A hangom nem bántott. De nem is vigasztalt és nem bátorított. A szemem nézett. De nem látott. A szívem dobogott. De nem érzett együtt, nem volt egy rezdüléssel örömben-bánatban senkivel.

Csillag vagy hideg, távoli fénnel. Világosságot, reménységet nem árasztasz. Önmagadba fordulsz. Kifelé nem látsz, nem érdekel senki és semmi. Állsz összetett kezekkel, magad vélt tisztaságod féltő ügyeléssel.

„Az ártatlanság bélyegével járkálsz, / homlokodon ott undorít. / Motyogod, hogy nem tettél semmit. / Ki nem tett semmit, még nem bűntetlen. / Tűz és víz a világ, naponta összezsap, / megnyomoríthat gőze, sístergése; / oda kell állnod valahová végre, / nem izolálhatod magad.“
(Polgár István.) Amen.

GONDOK KÖZÖTT

Mt 6,25c

Általában mi a nagy gondja a szülőnek? Hogy egészséges legyen, fejlődjön, jól tanuljon a gyermeke. Legyen majd jó állása, ne legyen kevesebb, mint másnak a gyermeke. Vajon mindez, — ami valóban áldozatos nagy gond, — nemcsak az eledel csupán? Hol kezdődik az ember, az igaz emberi élet? Mindezenen túl, amire sokszor már nem futja gondjainkból. Hogy ember legyen mindenekelőtt; gerinces, becsületes, szívvel, érzéssel, ésszel és hittel élő Munkálkodó-alkotó ember és nem panaszkodó. Olyan, aki két lábbal jár ezen a földön, kezét és eszét alkotó munkára használja, fejét felemeli nemcsak azért, hogy messzebbre lásson, de hogy lássa-érezze, észrevegye az embertársakat. S akiben lélek és szív dobog, él és hat. Éppen ezért rendületlen mindig a hite a jóban, szépben, igazban s a szeretetben; Istenben és emberben egyaránt.

Jézus is erre figyelmeztet, amikor azt kérdezi: nem több-é az élet, mintsem az eledel? — Nem azt mondja: vessetek el minden gondot, törekvést, hiszen Istennek mindenre gondja van. De igenis, elsőrendű gondotok, törekvésetek az legyen: keressétek és akarjátok önmagatokban, gyermeketekben az embert, a lélek világát, Istenországát. Mert bennetek van s ez teszi igazán élővé az embert. Ámen.

GYÖTRŐ KÉRDÉS

Lk 23,34

Mit szólnánk, mit éreznénk, ha azt olvasánk a Bibliában, hogy Jézus nem az előbbi szavakkal, hanem így kiáltott volna fel: — Hát ezt érdekeltem én tőletek? Ezért vonultam a pusztába, ahol 40 napig étlen-szomjan tirátok gondoltam? Ezért áldoztam életem értetek, tanítva-fel-emelve benneteket? Ez a hálátok, köszönetetek? ... Fizessen meg néktek az Isten, ahogy megérdemlétek!

Talán egy pillanatra megdermedve állnánk, de aztán berzenkedni kezdene önérzetünk, büszkeségünk s egyre hangosabban méltatlankodnánk. Hogyan merészel így beszélni velünk? Kibúvót keresnénk hibáink, felelősségeink alól, mondván — hát csak mi vagyunk a hibásak? Óvtuk, figyelmeztettük: ne húzzon ujjat a főpapokkal, írástudókkal, a régi törvényekkel. Ne akarjon többet, mint ők. Miért nem elégedett meg annyival, hogy figyeltünk a szavára? miért kellett a keskeny, nehezen járható ösvényt választania, mikor ott volt a széles, kitaposott, szabadon járható út? Nem mi vagyunk a hibásak sorsáért. Egyedül ő maga! Igen, mert éreznők, hogy hiába volt türelmes és békességes, szeretettől átítatott minden tette, emberek és Isten felé fordulása. Ő is csak olyan szárandó, esendő ember mint mi, amikor a megpróbálás igazi ideje elérkezik.

De Jézus nem így szólott, kiáltott, hanem csendesen ezeket mondotta: Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják mit cselekszenek! S nekünk, akik odafigyelünk halk szavára, nem arcunk, a lelkünk pirul, szégyenkezik, s jobban fáj ez a halk, szelíd szó, mint az ostorcsapás. Mert rádöbentett kicsinységünkre. Itt már nem lázadozhatunk, nem kereshetjük a kibúvót. Látjuk, érezzük, hogy fölénk magasodik, több ő, sokkal több és nagyobb mindannyiunknál. S mélyről jövő vággyal kérdezzük: miért nem tudunk mi is felmagasodni mint ő? Mert éppen ez a fájdalmas szelíd szó ébreszt fel, hogy többek lehetünk és többek kell legyünk. Többek, mások. Emberebbek, istengyermekéhez hasonlóbbak. S most kezdjük igazán érteni figyelmeztetését: szükség néktek újjászületnetek; ne legyetek bénák és vakok; járjatok és lássatok! Belülről lássatok és a lélek útján járjatok!

Miért tudott így szólni? Mert megegyezett a feje a szívével; hite, bizalma cselekedetével. Hogyan, miképpen? Kérdezz és felelj te magad! Kérdésed már elindulás azon az úton, amelyen ő járt. Ámen.

PILÁTUS

Mt 27,24

Pilátus az örök habozó, aki ott van minden Golgota alatt az ítélőszékben, aki kinyújthatná kezét, segíthetne, az események folyásának más irányt szabhatna, de mégsem cselekszi, mert érdekei gyávává teszik.

Jézus ott áll Pilátus előtt. Az igazság és szeretet, a hatalom előtt. Hányszor állt már így szemben a kettő. Pilátus kényelmesen ül az ítélőszékben, előtte ott áll az a szelíd fehér ruhás. Lélektelenül szokta végezni a kihallgatásokat, nem érdekelte az emberek sorsa, de most más a helyzet, a vádlott ártatlan. Mélytűzű szemeivel, szokatlan nyugalmával kimozdítja Pilátust a közönyösség holtpontjáról.

Felesége látta, amikor odavezették. Az ártatlanságot nem lehet bezenyezni; az egyenes jellem az ellenség karmai között sem hajlik meg. Nem sok fogoly sorsával törődött, de ezzel igen. Az ítélet előtt nyugtalan. Rélmálmokat lát, reggel fáradtan ébred. Valamit tenni kellene, villan meg benne a gondolat. Egy szolgát az urához meneszt: „Ne avatkozzál amaz igaz ember dolgába; mert sokat szenvedtem ma álmomban ő miatta.“

A helytartó lelke mélyén megszületik a szándék: ezt az embert megmentem, minden ünnepén egy foglyot szoktam szabadon bocsátani, s így megmenekül. De a főpapoknak, a véneknek is eleget kell tenni, választási lehetőséget kell adni, hogy ne mondják szántszándékkal bocsátom szabadon. Az alternatíva Barnabás lesz, a „nevezetes“ fogoly. Ami a választást illeti, csak Jézust választhatják, hisz ártatlansága nyilvánvaló.

Pilátus számítása nem valósul meg, a főpapok és vének felbújtják a sokaságot és az feszítedsmeget üvölt Jézusra. Ott ül a hatalom ítélőszékében, ahonnan még fordítani lehetne, ahonnan még megakadályozhatná a készülő tragédiát. De ingadozni kezd: nincs elég katonám, Róma messze van, de mi közöm hozzá, feszítsétek meg! Én bölcs vagyok, aki ilyen kényes kérdésben csak szemléli az eseményeket és hagyja, hogy menjen minden a maga útján.

Pilátusban már minden eldőlt, de még egyszer próbálkozik: „Mert mi rosszat cselekedett?“, s válaszul felzúg a tömeg: feszítsd meg! Nem lehet ezt megfordítani, máskülönben nekem is drága az állásom, a címem, a kényelmem. Hozzatok vizet és törülközőt! Kezeit mossá, menti magát az eljövendő századok előtt: „Ártatlan vagyok ez igaz embernek vérért; ti lássátok.“ Az ellenség őrvölg és ünnepel. Hátára teszik Jézusnak a keresztet és megindul a menet a Golgota felé. Pilátus utánuk néz, tekintete az útra ragad, ahol elmentek. Én mindent megtettem, amit lehetett. Látta, hogy tiszta, látta, hogy igaz, és mégsem merte megmenteni. A kezét megmosta, de lelkéről a szennyet nem vitte le a víz.

Minden golgotás életben ott vannak a pilátusok, az örök habozók, akik önző érdekekért a keresztre küldik az ártatlan embereket. Az igaz ügyekben ne légy habozó, állj a tiszta élet pártjára, hogy ne csak a kezed, hanem lelked is tiszta legyen. Ámen.

ÉDESANYÁK

1Kor 13,8 a

Életünk adója, bölcsőnk ringatója, éjszakánk virrasztója, ébredésünk tanúja: édesanyánk. Ezüstöt hintettél álmaink vizére, életet, erőt és szeretetet adtál. A legnagyobb, a legtisztább, a legszentebb szeretet: az édesanyák szeretete. A barát szeretetkötése az első nehezebb próbakőnél elszakadhat, a válások gyakorisága mutatja a házastársak közötti szeretet változékonyságát; csak az édesanyák szeretetének tüze kiolthatatlan, a bölcsőtől a sírig melegítő.

Jézust úgy kíséri végig életén az édesanya, Mária szeretete, mint árnyék a napot. Ott van a jászolbölcső mellett, Egyiptomba menekíti a gyermek életét az éjszaka sötétje alatt, testével védi Názáretben és ott van a kereszt tövében, ahol tehetetlenül nézi fia szenvedését. A kereszten minden elfogy, elfogy az élet és elfogy a remény, de nem fogy el alatta az anyai szeretet.

Picassonak van egy festménye, mely az „Anyá és gyermek“ feliratot viseli. A festmény alatt ez is állhatna: „A szeretet soha el nem fogy“. Az anya féltően gyermeke fölé hajol, a gyermek anyjához simul, így sugározza ez a kép az emberi élet alapját, az anyai szeretetet és a gyermeki ragaszkodást.

Nagy emberek, kik emberségben magasra nőttek, úgy beszélnek édesanyjukról, mint kifogyhatatlan szeretetforrásról.

Ha ezüsttel szitalja tele hajadat az idő, az évek súlya alatt is, legbelül gyermek maradsz: „Bármilyen idősök vagyunk is, gyermekei vagyunk mindig édesanyánknak. A föld, a haza, az anyanyelv, e három mindig édesanyánkra emlékeztet. Bármilyen idősök vagyunk is, ha gondunk, bajunk, bánatunk van, szívünk mélyéből édesanyánkhöz kiáltunk.“ (Nazin Hikmet).

Az édesanyák a nagy ajándékozók, akik a legnagyobb ajándékkal ajándékoztak meg: az élettel. Emlékezz munkában kikérgesedett kezükre, az aggodásban eltöltött éjszakákra, az első mesékre, a könnyes szemekre, az ölelő karokra és a sok-sok szeretetre, amit egy életen át kaptál. Mindezt nem várnak mást, mint szép, alkotó életet.

Tégy bizonyosságot, hogy méltó vagy édesanyád szeretetére. Ámen.

AKARJ TÖBB ÉLETET!

Mt 6,10

Falun a gyermeket korán munkára fogják. Nem voltam több nyolc évesnél, amikor aratás idején a kévehordó szerepét osztotta nekem anyám. A falutól elég távol feküdt a megmunkálandó föld.

Jó volna elvégezni ezt a darabot, mondta anyám, pászmakezdésnél. Serényen dolgozott, alig győztem elhordani nyomából a kévéket. Estére járt az idő, a fák árnyékai hosszúra nyúltak, s előttünk még igen nagy darab várt aratásra.

Anyám végig nézett rajta s csak ennyit mondott: addig nem megyünk haza amíg el nem végezzük. Kezében még erősebben surrogott a sarló mint eddig. A nap véres, fáradt fejét a hegy mögé ejtette. Az ólomszínű szürkület lefolyt a völgyek fenekére. Kíváncsisággal figyeltem anyámat, vajon sikerül-e elvégeznie. Arcán az esti hűvösségben jobban fénylett az izzadtság, mint a nap izzó aranyában. A sötétség egyre nőtt körülöttnünk. Már látni is alig lehetett, amikor a pászma végén megszólalt anyám: Hála Istennek, ide többet nem kell jönnünk.

Úgy maradt meg bennem ez a gyermeki emlék, mint az akarat győzelme, mint biztatás az akadályok előtt.

Tavaszi napsugarak ömlenek a földre. Lelkésztársammal az udvarhelyi sétányon beszélgetünk olvasmányainkról. Beszélgetés közben rámutat egy fára és azt kérdi: mit jelképez számodra az a fa? Egy ölnyi vastag hársfát derékba tört a vihar. A fának egyik oldalán erőteljes hajtás igyekszik a nap felé. Ez a fa nem hagyja magát, lehetne az akarat jelképe is, feleltem. Nem nyugszik bele a sötétségbe, fény kell neki. Minden életerejét összeszedve a magasba tör.

A magasabb rendű, tisztább, igazabb emberi élet mindig áldozatot kíván. Az áldozat előtt erős akarat jár.

A jóakarat legnagyobb megélője Jézus volt. Ő egy olyan világot akart, melyben az ember testvér, nem ellenség, s figyelme a külsőről a belsőre irányul. Akarta, hogy az ember lerázza a testiség kötéseit és felemelkedjen a lelkiség tiszta csúcsaira, hogy az ember mélyebb, igazabb, békésebb életet éljen. Azért élt és tanított, hogy valósuljon meg az Isten akarata az emberek között.

Mi is hozzájárulhatunk az élet mélyítéséhez, szépítéséhez, csak az Isten akaratát szóljuk és cselekedjük. Ámen.

AJÁNDÉK

Zsolt 8,4—5

Már a zsoltáríró rájön a nagy igazságra, hogy ez a világ ajándék: „Mikor látom egeidet, a te ujjaidnak munkáját, a holdat és a csillagokat, amelyeket teremtetél; micsoda az ember — mondom — hogy gondod van reá?”

Ajándék a Nap, mely életet lehel a földre; az ég, mely mint nagy, kék sátor föléd borul; a csillagok, melyek az ég sötét bársonyán olyanok, mint a kivert gyémántszegek; a föld, mely minden tavasszal újra zöldül, termést hoz.

Ajándék hited, mellyel Istent keresed, lelked, melyben értelemmé rendeződik a világ. Ajándék vagy te a világnak és ajándék neked a világ.

Isten úgy osztotta ki ajándékait, hogy mindenkinek jutott valami belőle. Az egyiknél valamilyen szellemi tehetség körül rendezte el ajándékait: ékesszólást adott a szív kimozdítására, művészi megérezést az összhang felfedezésére, prófétai látást a jövő megfejtésére.

A másíknál valamilyen testi tulajdonság körül rendezte el ajándékait: erőt adott karjaiba, hogy dolgozhasson, szépséggel látja el arcát, természetét.

A harmadiknál az erkölcsi tehetségek vannak előtérben: a minden akadályt legyőző akarat, az áldozat emésztő ereje.

Ha az anyagi és szellemi világot nézzük, rájövünk, hogy minden ajándék, hogy Isten szeret minket. Az ajándék a szeretet által válik értékké. A szeretet úgy buzog fel Isten lényegéből, mint nagy hegyek méhéből a tiszta vízű hegyi patakok. A szeretet Istentől van, de bennünk válik élő, alkotó erővé.

Amikor hosszabb útról érkezem haza, kislányom szeretetemnek anyagi jeleit kéri számon: mit hoztál nekem? Az ajándékok helyettem beszélnek.

Isten sok-sok ajándékkal rakta tele szívünket, életünket. Jogos a kérdés: te mit adtál ajándékul az embereknek, a világnak? Nézd, olyanok az emberek, mint a feléd nyújtott üres kezek. Sokszor nem is gondolnak a szeretet anyagi jeleire. Az egyik beteg, meggyógyíthatod; a másik egyedül maradt, nyújtsd feléje kezéd; a harmadikat lesújtotta a csüggedés, megvigasztalhatod. Egy mosolyban, egy kézszorításban, egy biztató szóban már ajándék lehetsz.

Isten azt várja, hogy az általa neked adott ajándék az emberekben kamatozzék. Ne foszd meg a világot ajándékaidtól, ne légy olyan, mint télen az üres karú fák. Ha az embereknek ajándékként adod magadat, feltárul előtted a világ nagy titka: hogy ez a világ is ajándék, mely mögött az örök szeretet, Isten áll. És Ő azt várja, hogy gyermekei bebizonyítsák, érdemesek nagy ajándékára, az életre. Ámen.

Egyházi Képviselő Tanács

Az Egyházi Képviselő Tanács június 20-án tartotta II. évnegyedi rendes ülését. A gyűlésen jelentés hangzott el az 1985. március 20. és június 19. között elnökileg elintézett fontosabb közigazgatási és gazdasági ügyekről. Bemutatásra került a Missziói Bizottság, a Teológiai Intézet Tanácsa, a Nyugdíj- és Segélypénztár, valamint a Gazdasági Bizottság gyűléséről felvett jegyzőkönyv. Végül az E. K. Tanács foglalkozott a lelkésztovábbképző tanfolyam rendezésével kapcsolatos kérdésekkel.

Lelkészi értekezletek

A maros-küküllői egyházkör évi első évnegyedi értekezletét április 11—12. napjain tartotta. Az értekezleten a következő közérdekű és teológiai előadások hangzottak el: Andrási György előadótanácsos „Hazánk gazdasági-társadalmi fejlődése az 1986—1990-es ötéves terv idején és iránytervezete 2000-ig“; dr. Erdő János főjegyző „A bűntől való szabadulás—bűnbocsánat“; dr. Szabó Árpád „James Luther Adams teológus élete és munkássága“. Az előadásokat számos hozzászólás követte. A lelkeszi értekezlet keretében tartott istentiszteleten szószéki szolgálatot végzett Kiss Mihály csokfalvi lelkész. Az értekezleten dr. Erdő János főjegyző és Andrási György előadótanácsos képviselte az egyházi központot.

Egyházköreinkben a II. évnegyedi lelkeszi értekezleteket június 5. és 13-a között tartották Mészkon, Dicsőszentmártonban, Csíkszeredában és Ürmösön. A közérdekű előadást Máthé Sándor olthévi lelkész készítette az 1945. március 6-án beiktatott demokratikus kormány 40-ik évfordulójáról. A teológiai előadást dr. Szabó Árpád teológiai tanár: „Az egyház mint valláserkölcsi életforma és intézmény“, és dr. Erdő János „Schweitzer Albert élete és szellemi öröksége“ címen tartotta. A lelkeszi értekezletek keretében Szathmári József alsójárai lelkész Mészkon, Nagy Endre sárosi lelkész Dicsőszentmártonban, Nyitrai Levente székelyszentmihály-bencédi lelkész Csíkszeredában és Székely János kőkösi lelkész Ürmösön végzett szószéki szolgálatot. Az értekezleteken dr. Erdő János főjegyző és dr. Szabó Árpád teológiai tanár képviselték az egyházi központot.

Püspöki vizitáció

Április 19 és 27. között dr. Kovács Lajos püspök megkezdte vizitációját a maros-küküllői egyházkörben. A kilenc nap alatt a következő egyházközségeket látogatta meg: Ádámos, Küküllődombó, Dicsőszentmár-

ton, Szőkefalva, Désfalva, Harangláb, Küküllőszárd, Segesvár, valamint a küküllőszéplaki társegyházközséget és a vámosudvarhelyi és fehéregyházi leányegyházközségeket. A vizitációban részt vett dr. Kovács Lajosné főtisztelendőasszony, dr. Barabássy László főgondnok, András György előadótanácsos, Tana Ferenc főszámvevő, valamint Kolcsár Sándor esperes, dr. Murvai Sámuel és Inczeffy Károly körü felügyelőgondnokok. A vizitáció keretében keblitanácsi gyűlést tartottak, megvizsgálták az egyházközség ingó és ingatlan vagyonát és ügyvitelét. Az esti istentiszteleteken dr. Kovács Lajos püspök prédikált. A püspöki látogatás szeretetvendégséggel ért véget.

Lelkésznevelés

A húsvéti és pünkösdi ünnepek alkalmával teológiai hallgatóink le-gációs szolgálatot végeztek.

A Teológiai Intézet hallgatói II. félévi vizsgáikat május 30. és június 28. között tették le.

A tanévzáró ünnepélyt június 29-én tartották az Intézet dísztermében; másnap, 30-án, az évzáró istentiszteleten dr. Erdő János főjegyző mondott egyházi beszédet Péld 23,26 alapján.

Felekezeti teológiai konferencia

A 45. felekezeti teológiai konferenciát június 5—6. napjain tartották a nagyszebeni Ortodox Teológiai Intézetben. A főreferátumot dr. Vasile Mihoc nagyszebeni ortodox teológiai tanár terjesztette elő: „Az egyházak feladatai a földön a békét és az életet fenyegető újabb veszélyekkel szemben“ címen. A két kiegészítő előadás ugyanazon témát tárgyalta: „A világ Krisztusban való kibékülése és megújulása és a világbéke“ címen. Előadók voltak dr. Alexandru Stan bukaresti ortodox előadótanárs és dr. Juhász Tamás kolozsvári református teológiai lektor.

Az előadásokat részletes megbeszélés követte, amelynek során fel-szólt dr. Szabó Árpád teológiai tanár is, aki hangsúlyozta, hogy „uni-tárius vallásunk tanítása szerint a béke emberi életünk Isten akaratának megfelelő minden irányú egészsége és normalitása: béke ember és ember között, a családban, a mindennapi életben, a társadalomban, béke nép és nép, ország és ország között, s végül — bibliai értelemben — béke Isten és ember között. Ezért Isten akaratával egyező feladatnak és szol-gálatnak látjuk a háború elleni széleskörű és átfogó küzdelmet, abból a teológiai indokból is, hogy a békéért való fáradozás Isten teremtésé-nek, világfenntartó és gondviselő szeretetének az igénye.“

Végül a résztvevők elfogadták a rektorok bizottsága által előterjesz-tett konkluziókat, amelyek közül kiemeljük a következőket:

1. Negyven évvel a második világháború befejezése után, amely annyi szenvedést és halált okozott, az emberiséget ismét egy új meg-semmisítő háború réme fenyegeti, amely földünkön az élet és a civi-lizáció teljes szétrombolásához vezetne.

2. Az emberiséget fenyegető veszély páratlan a maga nemében, te-kintettel a felhalmozott nukleáris fegyverzet óriási készletére, a fegy-

verkezési verseny fokozott ütemben való folytatására, a középhatósugarú rakéták Európába való telepítésére és a világűr felfegyverzésére.

3. Hitvallásaink tanítása fényében a mostani tényleges helyzetet úgy kell tekintenünk, mint amely ellentétben áll Isten akaratával.

4. A Krisztusban való kibékülés és béke lényeges összetevője Isten országának, amely béke, igazság és a szentlélekben való öröm s amelynek egy eszkatológikus dimenziója is van, a jelenvaló és az elkövetkező közti folyamatos feszültségben.

5. A béke, mint Isten műve s a mi állandó hivatásunk is egyben a következő feladatokat foglalja magában egyházaink részére:

a; imádság az egész világ békéjéért és egységéért

b; a békesség evangéliumának hirdetése és a megbékélés munkálása közös keresztény bizonyosságtevés által, Isten országa megvalósulásáért a földön

c; fokozott akciók a hívek nevelésére, a béke, megértés és együttműködés szellemében.

d; a hívek öntudatosítása Jézus békéjének megvalósítására az egyházak között és az emberi kapcsolatokban

e; a keresztény egység megközelítését és elmélyítését szolgáló akciók fokozása, hogy közösen szolgálhassuk a világ megbékélését és megújulását

f; együttműködés mindazokkal, akik a nukleáris háború veszélyének eltávolításáért és egy új erkölcsi világrend megvalósításáért harcolnak, mert ez képezi az egyetlen biztosítékot, hogy az emberiséget átseghetjük válságos pillanatán.

6. Teljes szolidaritás népünknek a béke megvédésére és a nukleáris háború megszüntetésére irányuló kezdeményezéseivel és akcióival. Országunk keresztény egyházai vállalják, hogy sajátos eszközeikkel szolgálják a béke és igazság megvalósítását földünkön.

A konferencia második napján közérdekű előadás hangzott el „A Ceaușescu-korszak: Románia teljes érvényesülése a nemzetközi életben. Egy aktív külpolitika összhangban az emberiség béke, biztonság és leszerelés utáni vágyával“ címen. Ezt követte a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja május 23-i leszerelési és békefelhívásának a bemutatása, amelyhez többen hozzászóltak, kifejezve az egyházak támogatását és részvételét a közös célok megvalósításában. Végül az értekezlet üdvözlő táviratot intézett Nicolae Ceaușescu államelnök úrhoz.

Személyi változások

Nyugalomba vonult Bustya Albert sárosi lelkész április 1-től 36 évi szolgálat után.

Lelkészi szolgálatát Vadadon kezdte; 1949-ben mint segédlelkész, 1951-től nyugdíjazásáig a sárosi gyülekezetben működött rendes lelkészi minőségben.

Áthelyezést nyert Bálint Imre lokodi gyakorló segédlelkész április 1-től a homoródszentpéteri egyházközségbe.

■ *Lelkészeiktató ünnepély*

A korondi egyházközség május 12-én tartotta *Farkas László lelkész és Farkas Lászlóné Kenyeres Margit énekvezér* beiktatását. A kinevező okirat felolvasása után Farkas László megtartotta beköszöntő prédikációját (Jer 1,6—7, 10 és Lk 22,27); ezt követte dr. Kovács Lajos püspök egyházi beszéde Mk 12,29—31 és Lk 22,25—26 alapján. Az új lelkészt állásába Báró József esperes iktatta be. Az üdvözlések során Farkas Lászlót a gyülekezet nevében Lukácsi Mózes beszolgáló lelkész, az egyházkör lelkészei részéről Benczó Dénes homoródmási lelkész köszöntötte. A hívek részéről is több üdvözlő beszéd hangzott el. A helybeli katolikus egyházközség nevében Antoni János főesperes köszöntötte az új lelkészt. A beiktató ünnepélyen az új énekvezér által vezetett énekar egyházi énekeket adott elő.

Május 13-án megtartották Farkas László beiktatóját a korondfenyő-kut-pálpataki leányegyházközségben is.

A beiktató ünnepélyen részt vett dr. Kovács Lajosné főtisztelendő asszony, dr. Erdő János főjegyző, Andrási György előadótanácsos, valamint az egyházkör több lelkésze.

■ *Kibúcsúzó ünnepély*

Bustya Albert nyugalomba vonult lelkész kibúcsúzó ünnepélyét a sárosi egyházközség május 26-án tartotta meg. A kibúcsúzó lelkész Jn 15,5—9 alapján mondott beszédet. Üdvözlések hangzottak el a gondnok és a gyülekezet több tagja részéről.

■ *A Román Ortodox Egyház önállóságának 100-ik évfordulóját* május 5-én ünnepelte meg Bukarestben, a Szent Spiridon templomban tartott hálaadó istentisztelet és ezt követően a Szent Szinódus ülése keretében. Az évforduló jelentőségét Teoctist iasi-i metropolita méltatta. Az ünnepélyen egyházunk képviselőjében részt vett dr. Kovács Lajos püspök.

■ *Az Angol Unitárius Egyház Főtanácsa* évi rendes gyűlését április 9—11. napjain Dundee-ban tartotta. Az ülésen az egyház múlt évi tevékenységének értékelése mellett, útmutató teológiai előadások is szerepeltek mint: dr. June Bell: Az élet útjai; dr. Priscilla Turnbull: Nemzetközi jóakarát és egyetértés; Anne Hepburn: A nő és a férfi közössége; John Eldridge: A környezet, béke és leszerelés. A hagyományos „Essex Hall“ előadást dr. Duncan Howlett észak-amerikai unitárius lelkész tartotta „Az unitarizmus: tervezések és valóságok“ címen.

A Főtanács elnökének Sydney H. Knight lelkészt, alelnöknek dr. Sheily Crossley világi egyháztagot választotta meg.

A főtanácsi ülésen részt vett a manchesteri Unitarian College-ban tanulmányokat folytató Rezi Elek lelkész is.

■ *Az oxfordi Manchester College Vezető Tanácsa* a lelkészképző intézet igazgatói tisztségére Tony Cross lelkészt választotta meg.

Mint teológus, lelkész, író és a „The Inquirer“ lap éveken át szerkesztője, Tony Cross kiérdemelte a nehéz, de kitüntető megbízatást.

■ *Sir Alister Hardy*, ny. egyetemi tanár, május 24-én, 89 éves korában elhunyt. Világhírű tudós a zoológia terén; az Oxfordban működő „Vallásos tapasztalat kutató intézeté”-nek alapítója; az unitárius egyház kiemelkedő személyisége volt, aki 22 éven át, mint a Manchester College Vezető Tanácsának elnöke szolgálta a lelkésznevelés ügyét.

■ *A Bibliotheca Unitariorum Alapítvány konferenciája és közgyűlése*

Az Alapítvány május 13—15. között az amszterdami egyetemen nemzetközi konferenciát rendezett a radikális reformáció eszmetörténete tárgykörében. Az előadók közül dr. Theun de Vries (Amszterdam) a reformáció kibontakozásának és fejlődésének történetével foglalkozott; dr. Lech Szczucki (Varsó) Dudith András és az antitrinitárius mozgalmak kapcsolatáról; dr. Jan van Goudoever (Duisburg) az unitarizmus és más rokon szellemű mozgalmak értelmezésének vonásait tárgyalta; dr. Dán Róbert (Budapest) bemutatta az 1984-ben Hamburgban felfedezett „Origo et fundamenta religionis christianae” című Martin Seidel kéziratot.

A konferencia folytatásaként a hilversumi „De Hoorneboeg”-ban további beszámolók hangzottak el: dr. Werner Erdt (Hamburg) a készülő „Bibliotheca Sociniana” előmunkálatairól, dr. Dán Róbert az erdélyi szombatosság tárgyi emlékeiről; dr. J. Bangs (Leiden) az általa talált Sandius-féle „Bibliotheca Antitrinitariorum” példány széljegyzeteiről.

Az Alapítvány közgyűlése megtárgyalta a Bibliotheca Unitariorum sorozat további terveit; tudomásul vette a megjelenés előtt álló 2. kötet, a „De falsa et vera”... kiadói munkálatait, és határozatot hozott a Johannes Sommer „Refutatio Scripti Petri Caroli” c. műve előmunkálatairól. A közgyűlés tervbe vette egy tájékoztató kiadvány megjelentetését is, aminek első száma az amszterdami konferencián elhangzott előadások szövege mellett híreket és tájékoztatásokat fog közölni a Bibliotheca Unitariorum sorozattal kapcsolatos eseményekről.

HALOTTAINK

Szathmáry Géza ny. lelkész április 18-án, 78 éves korában Tordán elhunyt. Az Unitárius Teológiai Akadémiát 1934-ben végezte el. Szolgálatát segédlelkészként Kövenden kezdte; mint rendes lelkész a zsákodi, nagysolymosi és kedeli egyházközségben működött; 1968-ban vonult nyugalomba. A temetési szertartást Fazakas Ferenc tordai lelkész végezte. Az egyházi központ nevében Székely László nyugdíjpénztári előadó-könyvelő, az egyházkör lelkészei nevében Kiss Zoltán kövendi lelkész búcsúztatta.

Darkó Béláné Gyulai Janka, néhai Darkó Béla marosvásárhelyi lelkész özvegye, június 11-én, életének 75. évében Marosvásárhelyen elhunyt. Temetésén Kolcsár Sándor esperes-lelkész végzett szolgálatot.

Emlékük legyen áldott!

ELŐFIZETŐINK FIGYELMÉBE

A Keresztény Magvető előfizetési díja az 1985. évben belföldön és a szocialista országokban évi 100 lej, amelyet belföldön a lelkészi hivatalok útján vagy közvetlenül az egyházi központban (3400 Cluj-Napoca, Lenin út 9) lehet kifizetni.

Magyarországi olvasók a Posta Központi Hírlapiroda külföldi előfizetési osztálya — Budapest VII. Lövölde tér 7 sz. — fiókjánál fizethetnek elő. A többi szocialista országokból a „ROMPRESFILATELIA“ sectorul export-import presă P.O. Box 12—201 telex 10376 prsfir, București, Calea Griviței nr. 64—66 címre kell fizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére 200 lej, amely összeg ugyancsak a „ROMPRESFILATELIA“ sectorul export-import presă P.O. Box 12—201 telex 10376 prsfir, București, Calea Griviței nr. 64—66 címre fizetendő.

Székely János: *A mítosz értelme*. Esszék. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest. 1985. 203.

Székely János új könyve még egyszer igazolja írójának eddig is közismert fogékonyságát a bölcséleti s ezen belül az erkölcsi kérdések iránt. Az író ezirányú érdeklődésének fokozódása — saját bevallása szerint — együtt járt a költészet hatékonyságába és létjogosultságába vetett hitének megrendülésével. Éppen ezért az utóbbi időben próza- és drámaíróként is értékes művekkel jelentkező Székely János életművének ismerőit nem lepheti meg különösebben új kötetének műfaji megjelenése: Montaigne óta az esszé hagyományosan a töprengő, nyugtalan, kérdéseikre választ kereső gondolkodók műfaja.

A jelen kötet legtöbb írása a hetvenes és nyolcvanas években keletkezett, de az író foglalkoztató kérdések korántsem újkeletűek. „Filozófusnak készültem valamikor, magát a világot akartam megérteni, ezt véltem a legmagasabbrendű emberi feladatnak“ (109) — írja az író a több mint négy évtizedet felölelő Feljegyzések erről-arról c. írását bevezető, még 1956-ban papírra vetett bevezetőjében.

A kötet központi magvát kétségtelenül ez a Pascal-i minta szerint egybeszerkesztett írás képezi: rövid „feljegyzések, észrevételek, töredékek“ a filozófia alapkérdéseiről és fogalmairól, a művészetről, történelemlről, erkölcsről és kultúráról.

Előzékeny és udvarias gondolkodóval köt ismeretséget e reflexiók által az, aki a könyvet a kezébe veszi: Székely János egy pillanatig sem tartja magát csálhatatlannak, nem vonja kétségbe az olvasóban esetlegesen felmerülő különvélemény lehetőségét, mi több, őszintén megosztott kétségeivel egyenesen arra törekszik, hogy vitára késztesse, a kérdések önálló továbbgondolására. Rövid, axiomatikus tömörségű fejtegetései és eszme-futtatásai a személyesség varázsát árasztják, azt a meleg, gyakran iróniával leplezett érdeklődést és aggodást, mellyel az író az ember sorsa és jövője iránt viseltetik.

A kötet másik jelentős vonulatát a visszaemlékezések és alkalmi megnyilvánulások képezik. A bevezető írásokban a szerző gyermekkorának, emberi eszmélésének és pályakezdésének meghatározó élményeit eleveníti fel és elemzi, családjáról és nevelőiről emlékezik meg. A kötet záró rövid vázlatokban elődök és kortársak portréját vázolja föl, így ezekben az írásokban Arany János és Babits Mihály mellett Gaál Gábor, Szervátiusz Jenő, Szilágyi Domokos, Nagy Pál, Schuller Rudolf neve bukkan fel a személyes találkozások felvillantó rövid visszaemlékezésekben.

A kötet címadó írása nem véletlenül megkülönböztetett jelentőségű. A mítosz értelme című esszé az író két, közismert mítosz fogalmi elemzésére tett kísérletét tartalmazza. „A mítosz nyelve, amelyen hozzánk is szólhat: az értelmezés“ — ez a motto áll írása előtt, és az író mélyen meg is van győződve arról, hogy a mítosz nemcsak feltételesen hordozhat aktuális mondanivalót, üzenetet: ez biztosan benne rejlik, csupán felszínre kell hozni.

Az író első kísérlete a *Cantata profana* szövegének értelmezésére irányul. A Bartók által feldolgozott népi kolindaszöveg mítikus cselekményében — véli az író — az a pillanat rögződött, amikor történelmünk folyamán „embervoltunk eredendő meghasonlottsága tudatosul, amikor az ember rádöbben: jobb lett volna állatnak maradnia“. (65). A fiúk szarvassá változása lázadás: az ősállapotba visszakívánczó ember tiltakozása az őt mintegy akarata ellenére bekebelező társadalmi lét ellen (64). Az író szerint ez a mítosz egyik lehetséges értelmezése. Erre az ősi mítikus magra azonban ráépült egy újabbkori drámai helyzet, amely a múlt század és e századelő paraszti világában végbement tudati szakadástól ad hírt. Ez a szakadás azért következik be az apa és fiai, a nemzedékek között, mert szükségessé vált egy új életformára való áttérés tudati elfogadása is. Az öregapó egy archaikus életformára, a vadászatra neveli fiait, akik ennek következtében utat tévesztenek, valóságos „szakmai torzulást“ szenvednek, elvadulnak, „elszarvasulnak“ (66). Ez a változás önkéntelen és végzetes: ha akarnának se térhetnének vissza az emberi világba, hiába hívja vissza őket édesapjuk.

Míg az első értelmezésben a fiúk szarvassá változása dacos lázadás és önkéntes, szabad akarattól történik, a második értelmezésben kényszer, végzetesség váltja ki. Két értelmezéssel rendelkezünk tehát: az első esetben a fiúk lázadók, a második esetben áldozatok. Össze lehet-e egyeztetni e két értelmezést? — ez a kérdés csak azért nem fogalmazódik meg az olvasóban, mert az író hamar bevallja: a szakmabeliek előtt eddig se volt titok, hogy két különböző szöveg értelmezését végezte el, ugyanis Bartók a népi kolindaszövegbe egy eredetileg abban nem szereplő motívumot iktatott be. A bartóki változatban, amely érdekes módon archaikusabbnak tűnik, az állati és emberi világot jelképesen egy híd köti össze: ez a híd biztosítja az átjárást a két világ között, teszi lehetővé valamelyik elhagyását vagy az abba való visszatérését. Ezt a motívumot a második értelmezés tárgya, a népi szöveg nem ismeri. Bartók e motívum közbeiktatásával — állapítja meg Székely János — „a népi sorstragédiát romantikus utópiává hangolta át“ (71) s ezzel zsenialitását bizonyítja: a népi szöveg pedagógikus nemzedékdrámájából egy céljának sokkal megfelelőbb, mélyértelmű romantikus-utópiáig jut el, mítoszt teremt, illetve — ez a lehetőség sincs kizárva — talán csak rekonstruál. Ha a két értelmezést szembesítjük — véli a szerző — talán Bartókhoz, századunk e nagy alkotójához is közelebb jutunk. A maga „laikusnak“ nevezett gondolataival lényegében erre akart figyelmeztetni: a bartóki életmű fogalmi dekódolása olyan feladat, amelyet ha valaki elvégezne „értelmes dologt cselekedne“ (73).

A másik mítosz, amelyet Székely János értelmezése tárgyul választ, Enkidu mítosza, „az emberfaj legrégebb fennmaradt története.“

Az író figyelmét az erkölcs érvényességére vonatkozó kétségei fordították a mítosz felé, amelyeknek azért tulajdonít megkülönböztetett

jelentőséget, mert szerinte teljes világképet nyújt. Az etika alapvető kérdését: van-e obiektív alapja az erkölcsnek vagy sem (tudományos tényekből levezethető vagy metafizikai gyökerű) a kereszténység válsága tette ismét nyitottá s ezzel valójában az erkölcs új meghatározása is szükségessé vált. E kérdés az író belső világában is korán felmerült, ifjúkori vizsgálódásai alapján az erkölcsöt úgy határozta meg, mint a hatalmi harc manipulatív eszközét. Ezzel valójában kétségbe vonta az erkölcs érvényességét: az ember bármit megtehet, amit akar és amihez hathatós eszközökkel rendelkezik „... felfedeztem kamaszkoromban, hogy erkölcs pedig nincs. Nincs, sohasem volt, sohasem lesz, kár is beszélni róla. Meghalt az Isten, tehát meghalt az erkölcs; visszamenőleg is érvényét veszítette; nincsen, mert nincs aki megparancsolja.“ (74)

Az immár felnőttben Enkidu mítosza teszi ismét nyitottá a kérdést, a vele való találkozás tudatosítja benne, hogy az az álláspont, amely az erkölcs történelmiségét és viszonylagosságát, obiektív érvénytelenségét képviseli, s amely mint az egyház hatalmi funkciója ellen irányuló fegyver hatásos is volt, továbbgondolandó: veszélyes álláspontnak bizonyulhat a mai ember számára! Az erkölcs érvényességének kérdését nem lehet csak egyház-ideológiai álláspontokról eldönteni, az erkölcs nem keresztény találmány, a kultúra őshagyománya is magában hordoz és felvet erkölcsi kérdéseket. Az emancipáció kettős fegyver a mai ember életében: egyrészt felszabadít minden külső tekintély hatalma alól s ezáltal megnyitja az erkölcsi felszabadulás útját, másrészt azonban meggyengíti a lelkiismeret működését, megzavarja azt és az erkölcsi lazaság veszélyes állapotába juttatja. Ez a válság jól tükröződik a jelenkor erkölcsi köztudatában. A létfontosságúnak tartott erkölcsi parancsok, tiltások (pl. ne ölj!) érvényességét senki sem vitatja, illetőleg csak szélsőséges esetekben került sor tagadásukra, sok erkölcsi érték és tiltás azonban háttérbe szorult, az emancipált ember nem látja be fontosságukat.

Az erkölcs érvényességére keresve a választ, az író, Enkidu mítosza kapcsán, a tisztaság értékével foglalkozik, a „légy tiszta!“ erkölcsi intelmét veti vizsgálat alá és érdekes következtetésekre jut. Túlhaladt-e a tisztaság, a nemi ártatlanság, a szüzesség kívánalma ma, amikor a magát felszabadultnak érző ember a nemi ösztön időleges elfojtását is egyértelműen rossznak tartja, a neurózissal, a betegséggel és szabadságának korlátozásával azonosítja? Az író válasza e kérdésre a mítosz elemzése, Enkidu története épp ennek az értéknek az elvesztéséről és következményeiről számol be. Enkidu az öntudatlanság állapotában, az erkölcsi ártatlanságban élő természeti embert személyesíti meg. Nem ismeri a nemiséget: közössége a természettel megbonthatatlan és ezért ő maga is sebezhetetlen, eredményesen száll szembe az általa gondozott és irányított vadakat fenyegető vadással, a civilizáció, a társadalmi szféra jelképével. (Érdekes hasonlattal az író a bibliai „jó pásztor“ elnevezést alkalmazza Enkidura. Egyébként a bibliai teremtetéstörténet magától kínálja és az író következetesen végig is viszi gondolatmenetét az Enkidu — Ádám párhuzamot.)

Enkidu ártalmatlanná tétele létfontosságúvá válik a vadász számára, éppen ezért, apja bölcs tanácsára, egy Uruk városbeli templomi prostituált segítségével Enkidut elcsábíttatja. Az erkölcsi ártatlanságban élő természeti ember a nemiség megismerésével kiközösíti magát a termé-

szet világából: ha életben akar maradni kénytelen Uruk városába menni, s mivel természeti környezetében kiszolgáltatott, elfogadni a civilizációt. Enkidu szocializálódik, ezzel azonban elveszti autonómiáját: szolgává lesz, a városban dúló hatalmi harc öntudatlan és irányított eszközevé. Előbb Gilgames, a társadalmi ember ellenfele, majd eldöntetlen (mert eldönthetetlen) megütközésük után barátja, kiegészítője és segítőtársa. Az Enkidu állapotában végbement változás (lásd Ádám és Éva történetét is) az író szerint a következő, jelentésgazdag logikai séma szerint ment végbe: „Aki elveszti ártatlanságát, az hontalanná lesz a természetben (a haláltudat szférájába kerül). Aki hontalan a természetben, az emberileg már függő. Aki függő, az csábítható. Aki csábítható, az manipulálható, természetesen (...) A logikai sor rövidre zárva a következő: az ártatlanság elvesztése végső soron alattvalóvá teszi az embert.“ (88)

A mítosz, következményeit vizsgálva, most már világos feleletet ad arra a kérdésre, értéket kell-e látnunk a tisztaságban, az erkölcsi ártatlanságban? Az író egyértelműen fogalmazza meg a választ: „Azért érték és eszmény a tisztaság, mert az ártatlan ember nem függő, nem csábítható, nem manipulálható, nem büntudatos, nem zsarolható (és így tovább: nem és nem a végtelenségig) — egyszóval elegendő magának, szabad és magába zárt. Aki tiszta, az kívül esik a félelem, a halál, az erkölcs szféráján. Otthon van a világban, akár az állat vagy a gyermek.“ (90) Ezzel a felelettel, az író így érzi legalábbis, közelebb került a kiinduló kérdéshez: hol kezdődik és hol ér véget, mi valójában az erkölcs? Meghatározása: „Az erkölcs a tudatos lét logikus következménye. Akkor válunk erkölcsi lényekké (emberekké), amikor egyébként közömbös cselekedeteinkben felismerjük a bűn-mozzanatot.“ (90)

Az író tudatában van annak, hogy ezzel a meghatározással egy paradoxont állított fel: ha az erkölcs a nemiség, ártatlanság elvesztése — haláltudat — félelem — kiszolgáltatottság, hatalmi alávetettség — bűn logikai sorrendjében válik meghatározhatóvá, elmondhatjuk: „a bűn tudata bünt generál, a bűn erkölcsöt generál, az erkölcs megint büntudatot.“ (90) Bűnünk a büntudat — állítja Székely János, és ez a paradoxon nembeli sajátosságunkban, a tudatos emberi létben gyökerezik. A tisztaság, mint erkölcsi eszmény, ezek szerint nem más, mint védelem, azt célozza, hogy az embert megóvja a bűnössé válástól. A tisztaság, íme, erkölcs-ellenes: „a tisztaság: az erkölcsi világ önfelszámolási kísérlete a büntelenségben; az a páratlanul különös erkölcsi eszmény, amely épp az erkölcs köréből igyekszik kivonni az embert.“ (91)

A paradoxon ezzel talán még inkább feloldhatatlanná vált és az író érzi, tudja, hogy nem maradhat így: fel kell oldani és nem az elméleti spekulációk szintjén, e kérdésre adandó felelet az életünket magát jelenti. A paradoxon feloldása elődázhatatlan, és a mai ember is érzi ezt: Enkidu, az erkölcs előtti ember, ártatlanságában és boldog egyensúlyban élt, az emancipálódó ember is erre törekszik. A történelmi jelenkor, a felvilágosodás óta, az emancipáció jegyében zajlik: az etika (?) a hagyományos értékrend relativitását, történelmiségét és ezekből folyó érvénytelenségét kimutatva a büntudat megszüntetésére tör. Sikerral teszi-e ezt? A válasz nemleges. A büntudat megszüntetése az erkölcs tagadása által nem járt sikerrel, nem is járhat sikerrel. „Az emancipált ember nem gátolt, nem büntudatos; léte roppant hasonló az áhított állati léthez; az emancipált ember szintén szabad. Az emancipáció eszerint leg-

ősibb ábrándjainkat váltotta valóra: visszavitt mindket a Paradicsomba.“ (94) Enkidu „rekonstruálása“ mégsem sikerült: az ő bűntelensége erkölcs-előtti még, az emancipált emberé pedig erkölcs-utáni. Az új ember, a kísérlet eredménye, az erkölcs nélküli ember: szabadsága, erkölcsi autonómiája nem a lelkiismeretével egyensúlyban élő, hanem a lelkiismeretétől megfosztott emberé. Az erkölcs, „a pozitív érték- és eszményrendszer, amely mintegy kitölti az emberi bensőséget“ (95) hiánya, az „erkölcsi felszabadulás“, kifosztotta, elszemélytelenítette és kiszolgáltatta az embert. Nem sikerült a paradoxon feloldása: „Az emancipáció a modern ipari civilizáció kultúrellenes erkölcsstana, a kulturálisan felbomlott emberközösség morális csódtömege — nagyon vannak vagy becsapottnak kell lennie annak, aki ebben még kételkedik.“ (95)

Ez az író végkövetkeztetése, és mégsem ez: nem mondhat le, mint ahogy mi sem mondhatunk le a paradoxon feloldásának más lehetőségéről. Egész kísérlete azt szolgálja, hogy a tisztaság, az erkölcsi ártatlanság értékét a maga fontosságában tudatosítsa. Kategorikusan teszi ezt: „a tisztaság fontos — ha ugyan nem éppen a legfontosabb — emberi érték“ (96). Ezzel az erkölcs meghatározásában is előbbre jut. Az erkölcs nemcsak a tudatos emberi lét logikus következménye, az emberfaj belső érdekvédelme is, embervoltunkból fakadó tudati szabályozója életünknek (96). Az erkölcs „már a kezdet kezdetén is érvényben volt; szerves és elidegeníthetetlen része mindenkori értékrendünknek. Mivelhogy magából a «condition humaine»-ből következik.“ (94) A tisztaság örök erkölcsi eszménye mellett ezt a következtetést és eligazítást, el nem évülő figyelmeztetést fedezi fel Székely János Enkidu mítoszában. Az erkölcs embervoltunk velejárója: „Az ember attól ember, hogy tudata, kultúrája, erkölce van.“ (96).

Székely János mítosz-értelmezésével vitába lehet(ne) szállni, végkövetkeztetésével azonban, amelyben ifjúkori állásfoglalását korigálja, mindenképpen egyetérthetünk: „Nem az erkölcs a manipuláció igazi eszköze, hanem éppen az erkölcs hiánya. Az erkölcs éppenséggel nem eszköze, hanem egyetlen ellenszere a manipulatív hatalmi stratégiáknak. S kiváltképpen ez az ominózus tisztaságesszmény...“ (96) Legfőbb egyetértésünk és közösségünk az íróval pedig abban az aggodalomban, felelősségben és szeretetben van, amellyel ő Enkidu sorsát szívügyének tekinti.

Szász Ferenc

KERESZTÉNY MAGVETŐ

1984. évi (90. évfolyam) tartalomjegyzéke

SZERKESZTŐSÉGI CIKKEK

December 30	185
Évforduló köszöntése	122
Felhívás a világ valamennyi keresztény egyházához és szervezetéhez, a világvallásokhoz és minden jóakarató emberhez	59
Kovács Lajos dr.: Boldog új évet!	1
Megújult életünk négy évtizede	121
A romániai vallásfelekezetek leszereplési és békegyűlése	53
A Szocialista Demokrácia és Egység Frontja Országos Tanácsának plenáris ülése	60
A Szocialista Demokrácia és Egység Frontja Szervezete Központi Bizottságának plenáris ülése	62
Történelmi határkövek	3

ELŐADÁSOK, TANULMÁNYOK

Bodor András dr.: Tibet és Kőrösi Csoma Sándor	17
Dávid István: A kolozsvári unitárius templom orgonájának története	95
Erdő János dr.: Vallás és ember-szolgálat	126
Gálffy Zoltán dr.: Zwingli Ulrich születésének 500 éves évfordulója	138
Gellérd Imre: A prédikáció célkitűzése	199
Gündisch, Gustav: Adalék Jacobus Palaeologus erdélyi tartózkodásához	213
Kathona Géza dr.: Az 1571 februárjában tartott állítólagos harmadik gyulafehérvári hitvita és a patrosz-theosz-tan	207
Kállay Ernő dr.: Beszéljünk róla	5
Kovács István: A szabad idő, mint az önképzés lehetősége a lelkész életében	86
Kovács Lajos dr.: Evangéliumi szeretszolgálatunk egy évi mérlege	187
Péterffy Gyula: Orbán Balázs alapítványa	219
Simén Domokos életirata	73
Simén Domokos: Adalékok az ádamosi egyházközség történetéhez	222
Szabó Árpád dr.: Az IARF 25. kongresszusa	155

Szabó Dezső: A kolozsvári unitárius templom kriptája	24
Szász Ferenc: Szempontok a halál értelmezéséhez a 19. és 20. század unitárius prédikáció-irodalmunk tükrében	144
Varga Béla dr.: Az unitárius vallás alapfogalmairól	63
A kongresszus nyilatkozata [IARF]	134

SZÓSZÉK — ŪRASZTALA

Bálint Ferenc: A lélek világosságával	231
Csongvai Attila: Méltó lenni Jézus emlékéhez	229
Fazakas Endre: Minden dolgokat szeretetben menjen végbe	227
Gellérd Imre: A hit	162
A keresztény közösség	170, 171
A nagy vacsora	168, 169
Istenben élünk	163
Őnismeret	164
Türelem	165, 167
Jakab Dénes: A második mér föld	30
Katona Dénes: Az egyenjogúság nevében	104
Kászoni József: Szeresd embertársadat	102
Kedei Mózes: Kiöntöm lelkemet	100
Az akarat győzelme	101
Keresztes Sándor: Sokoldalú értéktermesztés	235
Kiss Károly: A ma parancsa: szolgáló élet	173
Kovács Lajos dr.: Az evangélium hirdetésének állandó időszerűsége	225
Nagy Endre: Bízatok	236
Rezi Elek: Az evangélium szeretete	175
Szász Ferenc: Aki a gyepűt elhányja	39
Aki az ekeszarvára veti kezét	238
Atyám, a te kezidbe teszem le az én lelkemet	106
Eloszták az ő ruháit	110
Emlékezzetek	240
„Ideje van a nevetésnek“	42
„Imhol vagyok én, küldj el engemet!“	44
Meglátogatni az árvákat	32
Ne szégyenüljek meg soha	242
Ne vess el engem	37
Szegény özvegy két fillére	34
Török Aron: A szeretet épít	233

EGYHÁZI ÉLET ÉS HÍREK

A Lutheránus Világszövetség VII. naggyűlése	178	Pap László gyak. segédlelkész kinevezése Bözödkörispatakra	248
A Protestáns Teológiai Intézet doktori tanfolyama	47	Pálfi Dénes gyak. segédlelkész kinevezése Brassóba	248
A segesvári egyházközség 100 éves Alultápláltság és járványok a harmadik világ országaiban	116	Pályázathirdetés egyházi beszédre	248
Az Amerikai Unitárius Univerzalista Egyház könyvkiadó intézete	48	Plámádealá, Antonie erdélyi ortodox metropolita megválasztása az Egyházak Világtanácsa I. sz. bizottságának elnökévé	179
Az Angol Unitárius Egyház évi közgyűlése	116	Püspöki vizitáció	114
Az Egyházak Világtanácsának gyűlése	179	Rüsz Domokos segédlelkész kinevezése Székelyszentmiklósról	248
Az ENSZ gyermeksegély — UNICEF — alapjának ajánlása	248	Sell, Alen, a Református Világszövetség teológiai titkárának látogatása	248
Az ENSZ közgyűlésének megnyitását békeharang jelzi	179	Smith, Roy kitüntetése	116
Az ifjúság nemzetközi éve	249	Szabó Mihály homoródalmási énekevezér nyugalomba vonult	48
Az I. félévi vizsgaszesszió	47	Szakvizsga	248
A II. félévi vizsgaszesszió	115	Személyi változások	48, 116, 248
Balázs Ferenc arcképe	116	Tanévnyitás a Protestáns Teológiai Intézetben	178
Bär , Roland rotterdami katolikus püspök látogatása	248	Tanévzáró ünnepély a Protestáns Teológiai Intézetben	178
Benedek Jakab gyak. segédlelkész kinevezése Iklandra	248	Újévi fogadás	48
Egyházi Képviselő Tanács ülése	47, 114, 245	Újzelandi anglikán egyház apartheid-ellenes nyilatkozata	116
Egyházköri közgyűlések	177	UNESCO jelentése az irástudatlanságok számáról	116
Egyházközségi választások	115	Várady Zoltán lelkész kinevezése Kálnokra	116
Egyiptomi régészcsoporthoz felfedezte az „Enekek éneke” teljes szövegét	179	Zsinati Főtanács	245
Egyperces csend a békéért	49	Zwingli Ulrich születésének 500. évfordulója	48
Farkas László lelkész kinevezése Korondra	248	KÖNYVSZEMLE	
Felekezeti teológiai konferencia	115, 248	Defensio Francisci Davidis and De dualitate tractatus Francisci Davidis	50
Felvételi vizsga	178	Ferencz József: Unitárius Káté	52
Fodor Dénes korondi lelkész és Fodor Piroska énekevezér eltávovása	248	Gefördert und Gesegnet (Buzdítva és megáldva). Emlékkönyv Luther Márton születése 500. évfordulójára	118
Hiterősítő csendes napok	47	Hints Miklós: Festett famennyezetek, faragott kapuk Aranyosszéken	118
Juhász István dr. teológiai tanár elhunyt	179	Keyes, Ken jr.: The Hundredth Monkey (A századik majom)	250
Kiss Alpár lelkészjelölt kinevezése Barótra	116	Köváry László: Tájépek utazásai rajzokban	181
Kiss Károly lelkész kinevezése Medgyesre	116	Unitárius énekeskönyv	51
Légatusi szolgálat	115	Vita Zsigmond: Művelődés és népszolgálat	182
Lelkészbeiktató Kálnokon	178	HALOTTAINK	
Lelkesi értekezletek	47, 114, 177, 247	Dr. Erdő Jánosné Daró Klára	179
Lelkeszképesítő vizsga	178	Özv. Gál Jenőné Dombi Eszter	49
Lelkeszkibúcsúzó Kálnokon	48	Máthé Sándor	249
Lelkesznevelés	47, 115, 178, 248	Nagy Domokos	179
Lelkesztovábbképző tanfolyam	177	Szász Dénes id.	49
Marshall , George lelkész nyugalomba vonult	48		
Miklós István megyesi lelkész nyugalomba vonult	48		
Nemes Dénes kálnoki lelkész nyugalomba vonulása	48		
Niemöller , Martin elhunyt	49		

CUPRINSUL • CONTENTS

9 Mai — Ziua independenței și a păcii • May 9, the Day of Independence and Peace	69
--	----

STUDII • STUDIES

Dr. Árpád Szabó: Problema sinoptică • The synoptic problem	71
Elek Benkő: Biserica veche din Avramești • The old Church of Szentábrahám	82
Dr. János Erdő: Jacobus Palaeologus, ereticul prigonit • Jacobus Palaeologus the Persecuted Heretic	87
Dr. Lajos Kovács: Raport privind vizita în Statele Unite ale Americii în perioada 6—26 iunie • Report of the Visit in United States between June 6 and 26	100

LUCRĂRI OMILETICE • SERMONS

Dénes Bencző: Triumful de Rusalii • The Victory of Pentecost	103
Ferenc Szász: Nimeni nu are dragoste mai mare (1—3) • There is no greater Love than this	105
József Kászoni: Să facem bine • Let us do good	113
Károly Kiss și Mózes Kedei: Schițe de predici • Sermon Sketches	115

VIATA BISERICESCA ȘI ȘTIRI • CHURCH LIFE-NEWS	124
--	------------

RECENZII • BOOK REVIEWS	130
--	------------

Colectivul de redacție • Editors

Președintele și redactor responsabil: dr. Lajos Kovács episcop. Membrii: dr. János Erdő (redactor responsabil adjunct), dr. Árpád Szabó, Dezső Szabó (redactori), György András și Lőrinc Mikó

Redacție • Editorial Office

3400 Cluj-Napoca, B-dul Lenin nr. 9. R. S. România. Tel: 1 52 71

